

ΑΡΧΕΣ ΚΑΘΑΡΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΑΡΙΟΛΗΣ

ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

E-mail: mariolis@panteion.gr

ΠΜΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΜΑΘΗΜΑ: ΔΙΕΘΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ

ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΧΗ: ΜΑΡΤΙΟΣ 2006

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ: ΜΑΡΤΙΟΣ 2010

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Οι Βασικές Διδασκαλίες των Σχολών της Καθαρής Θεωρίας του Εξωτερικού Εμπορίου και οι Σχέσεις τους

1.1. Εισαγωγή

1.2. Εισαγωγή στη Ρικαρδιανή Θεωρία

1.3. Εισαγωγή στη Νεοκλασική Θεωρία

1.4. Εισαγωγή στη Νεορικαρδιανή-Σραφφαϊανή Θεωρία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Εφαρμογές και Όρια της Καθαρής Θεωρίας του Διεθνούς Εμπορίου

2.1. Εφαρμογές

2.2. Όρια

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Οι Βασικές Διδασκαλίες των Σχολών της Καθαρής Θεωρίας του Εξωτερικού Εμπορίου και οι Σχέσεις τους

1.1. Εισαγωγή

1. Ως άμεσα δεδομένο στην εμπειρία αντικείμενο, το Διεθνές Οικονομικό Σύστημα συγκροτείται από ανισόμετρα ανεπτυγμένους εθνικούς κοινωνικούς σχηματισμούς (στοιχεία του συστήματος) και από το σύνολο των εμπορικών και κεφαλαιακών τους διαπλοκών (σχέσεις του συστήματος), δηλαδή από τις ροές εμπορευμάτων (αγαθών και υπηρεσιών) και κεφαλαίων (χρηματικών) που αναπτύσσονται ανάμεσα στις επιμέρους ανοικτές εθνικές οικονομίες. Έτσι, η Γενική, συνολική, διερεύνηση του Διεθνούς Οικονομικού Συστήματος συντελείται, για λόγους μεθόδου, στα πλαίσια της Καθαρής Θεωρίας του Διεθνούς Εμπορίου (δηλ. της Μικροοικονομικής Θεωρίας των Ανοικτών Οικονομιών), της Θεωρίας των Διεθνών Οικονομικών - Νομισματικών Σχέσεων (δηλ. της Μακροοικονομικής Θεωρίας των Ανοικτών Οικονομιών), της Θεωρίας (και της Πρακτικής) της Οικονομικής Πολιτικής, της Γενικής Θεωρίας των Συστημάτων (μαθηματικής και μη), και, τέλος, της Πολιτικής Θεωρίας.

Η Καθαρή Θεωρία του Διεθνούς Εμπορίου, της οποίας τις Αρχές και τις επιμέρους θεωρητικές Σχολές θα αναπτύξουμε στα ακόλουθα, πραγματεύεται θεωρητικά τις ανταλλαγές εμπορευμάτων που χαρακτηρίζουν το Διεθνές Οικονομικό Σύστημα, και ως εκ τούτου αντιπαρέρχεται, κατ' αρχάς, κάθε άλλο γνώρισμα ή όψη αυτού του συστήματος. Συγκεκριμένα, επιχειρεί, πρώτον, να ερμηνεύσει το φαινόμενο της διεθνούς εξειδίκευσης, δεύτερον, να προσδιορίσει (εάν, φυσικά, υπάρχουν) τους κύριους νόμους που διέπουν το διεθνή καταμερισμό - συνδυασμό της εργασίας (και να τους αντιπαραβάλλει με αυτόν που κυρίως διέπει τον εθνικό καταμερισμό - συνδυασμό της εργασίας, ο οποίος, ως γνωστόν, είναι ο σμιθιανός (A. Smith) νόμος του απολύτου πλεονεκτήματος), τρίτον, να διερευνήσει τις επιπτώσεις της διεθνούς εξειδίκευσης στην κατανομή και τη μεγέθυνση του εθνικού εισοδήματος, και γενικότερα, τέταρτον, να απεικονίσει και, έτσι, να συλλάβει θεωρητικά τη διαδικασία «μετασχηματισμού» ανεξάρτητων («κλειστών»), μεταξύ τους, εθνικών οικονομικών συστημάτων σε αλληλεξαρτώμενα («ανοικτά») εθνικά οικονομικά υποσυστήματα.

Σε αντίθεση με όλες τις υπόλοιπες σχετικές θεωρίες (Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων, Οικονομικής Πολιτικής, Συστημάτων, Πολιτικής), οι οποίες πραγματεύονται το Διεθνές Σύστημα από την άποψη, κυρίως, της λογικής - θεωρητικής και ιστορικής - πραγματικής εξέλιξής του, η Καθαρή Θεωρία του Διεθνούς Εμπορίου θέτει και απαντά το ακόλουθο, πρωτεύον, ερώτημα: Ποια είναι κατ' αρχήν η βάση συγκρότησης και συνοχής (σταθερότητας) του Διεθνούς Οικονομικού Συστήματος; Ως εκ τούτου, αποτελεί το θεμέλιο της Γενικής Θεωρίας του Διεθνούς Οικονομικού Συστήματος, διότι συ-

στήνει και διαμορφώνει κατ' αρχήν το θεωρητικό αντικείμενο όλων των υπολοίπων σχετικών θεωριών.

2. Παρά τις σημαντικότερες διαφορές τους (πρωτεύουσες ή/και δευτερεύουσες), όλες οι επιμέρους Σχολές της Καθαρής Θεωρίας του Διεθνούς Εμπορίου έχουν μία ενιαία λογική δομή, πράγμα το οποίο οφείλεται στο ότι εκκινούν από την απόδειξη της ακόλουθης πρότασης (κι άρα εδράζονται σ' αυτήν): Αναγκαία και ικανή συνθήκη για την έναρξη εμπορευματικών ανταλλαγών ανάμεσα σε δύο – αρχικά – κλειστές οικονομίες είναι η ύπαρξη διαφορετικών εγχώριων λόγων ανταλλαγής των εμπορευμάτων. Διαφορετικά ειπωμένο, η ύπαρξη διαφορετικών, από χώρα σε χώρα, σχετικών τιμών για τα παραγόμενα εμπορεύματα συνιστά την αναγκαία και την ικανή συνθήκη για την έναρξη των διεθνών ανταλλαγών ή, όπως αλλιώς λέγεται, τη βάση του διεθνούς εμπορίου.

Πώς ερμηνεύονται, όμως, θεωρητικά οι εθνικές αποκλίσεις των σχετικών τιμών των εμπορευμάτων; Αυτό ακριβώς είναι το επίδοκο ζήτημα, διότι οι επιμέρους Σχολές διακρίνονται μεταξύ τους ανάλογα με τη λύση που δίνουν. Έτσι, κάθε θεωρητική διαφορά στο εσωτερικό της Καθαρής Θεωρίας του Διεθνούς Εμπορίου (και σε κάθε σχετικό ζήτημα) παράγεται από την (και ανάγεται στην) ύπαρξη μιας διαφορετικής θεωρίας προσδιορισμού των σχετικών τιμών των εμπορευμάτων. Με άλλα λόγια, εάν στα πλαίσια της επιστήμης των κλειστών οικονομικών συστημάτων υπήρχε μία και μόνον μία, γενικώς αποδεκτή, θεωρία προσδιορισμού των σχετικών τιμών, τότε θα ήταν αδύνατον να υπάρχουν (να συγκροτηθούν) διαφορετικές Σχολές στη Θεωρία του Διεθνούς Εμπορίου. Επειδή, λοιπόν, το ζήτημα του προσδιορισμού των σχετικών τιμών είναι το κομβικό ζήτημα, τόσο στα πλαίσια της επιστήμης των κλειστών συστημάτων όσο και στα πλαίσια της επιστήμης των ανοικτών συστημάτων, έπεται ότι οι επιμέρους, βασικές και ολοκληρωμένες, Σχολές στη Θεωρία του Διεθνούς Εμπορίου δεν μπορεί παρά να είναι οι εξής: Κλασική (Ρικαρδιανή), Νεοκλασική, Νεορικαρδιανή (Στραφφαϊανή).

Τέλος, και όπως προαναφέραμε, όλες αυτές οι Σχολές έχουν μια ενιαία λογική δομή, η οποία δύναται να παρουσιασθεί, στη γενική της γραμμή, κατά τον ακόλουθο τρόπο:

i. Είναι δεδομένη μια θεωρία προσδιορισμού των σχετικών τιμών των εμπορευμάτων (η κλασική, η νεοκλασική ή, τέλος, η νεορικαρδιανή), στα πλαίσια κλειστών συστημάτων. Ως εκ τούτου, είναι γνωστοί όλοι εκείνοι οι παράγοντες, οι οποίοι προσδιορίζουν το ύψος των σχετικών τιμών (καθώς επίσης και η σχετική ποσοτική συμβολή του καθενός).

ii. Αποδεικνύεται ότι οι εθνικές διαφορές ανάμεσα στις σχετικές τιμές (στους λόγους ανταλλαγής) των εμπορευμάτων συνιστούν τη βάση του διεθνούς εμπορίου.

iii. Για να αποκλίνουν, όμως, οι εγχώριες σχετικές τιμές θα πρέπει (αναγκαστικά) να διαφέρει ποσοτικά, από χώρα σε χώρα, ένας τουλάχιστον από τους προσδιοριστικούς παράγοντες των σχε-

τικών τιμών. Υποτίθεται, λοιπόν, η ύπαρξη δύο εθνικών οικονομιών, οι οποίες, πρώτον, είναι αρχικά κλειστές (πλήρως ανεξάρτητες μεταξύ τους), και, δεύτερον, είναι καθ' όλα όμοιες, αλλά διαφέρουν ποσοτικά σ' έναν (τουλάχιστον) από τους προσδιοριστικούς παράγοντες των σχετικών τιμών.

iv. Δεδομένου (σημείο *ii*) ότι αυτές οι δύο οικονομίες θα συγκροτήσουν οπωσδήποτε ένα διεθνές σύστημα, το οποίο θα χαρακτηρίζεται, προφανώς, από την ύπαρξη ενός ενιαίου (διεθνούς) λόγου ανταλλαγής των εμπορευμάτων, είναι απολύτως δυνατόν να μελετηθούν οι επιπτώσεις της διεθνούς εξειδίκευσης στην κατανομή και τη μεγέθυνση του εθνικού εισοδήματος.

v. Η εν λόγω μελέτη ολοκληρώνεται δια της μεταβολής (ως προς το μέγεθος και το είδος) του προσδιοριστικού παράγοντα (των σχετικών τιμών), κατά τον οποίο έχει υποτεθεί ότι διαφέρουν οι υπό θεώρησιν εθνικές οικονομίες. Έτσι, τελικά, συγκροτούνται γενικές προτάσεις (θεωρήματα), οι οποίες αφορούν στον προσδιορισμό, τόσο του *προτύπου της διεθνούς εξειδίκευσης* (ποιο εμπόρευμα θα παράγει η κάθε επιμέρους οικονομία) όσο και των επιπτώσεων της τελευταίας στην κατανομή και τη μεγέθυνση του εθνικού εισοδήματος.

vi. Η συνολική διερεύνηση εντοπίζει, επομένως, τη βάση συγκρότησης του διεθνούς οικονομικού συστήματος, καθώς επίσης και ορισμένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του. Τέλος, είναι απολύτως δυνατόν να γενικευθεί και να επεκταθεί, ούτως ώστε να συμπεριλάβει την ύπαρξη περισσότερων από δυο χώρες, ορισμένων μορφών εμπορικής πολιτικής (δασμολογικών και μη), του κόστους μεταφοράς, των μεταβολών στην τεχνολογία και τις καταναλωτικές προτιμήσεις, των διεθνών μεταβιβάσεων εισοδήματος και δανεισμού, και της διεθνούς κινητικότητας στους - λεγόμενους - συντελεστές παραγωγής.

3. Στα ακόλουθα θα παρουσιάσουμε, θα αναπτύξουμε και θα συγκρίνουμε, μεταξύ τους, τις Αρχές της Κλασικής (Ρικαρδιανής), της Νεοκλασικής (Heckscher - Ohlin - Samuelson) και της Νεορικαρδιανής (Στραφφαϊανής) Καθαρής Θεωρίας του Διεθνούς Εμπορίου (Κεφάλαιο 1). Περαιτέρω, θα εκθέσουμε ορισμένες εφαρμογές και τα όρια της Καθαρής Θεωρίας του Διεθνούς Εμπορίου (Κεφάλαιο 2).

Ειδικότερα, στο Τμήμα 1.2 θα εκθέσουμε τη σχετική Ρικαρδιανή Θεωρία και, ιδίως, θα θεμελιώσουμε το νόμο που διέπει το διεθνή καταμερισμό της εργασίας, δηλαδή το λεγόμενο νόμο του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Στο Τμήμα 1.3 θα δείξουμε ότι η θεωρία των Heckscher - Ohlin - Samuelson δεν αποτελεί παρά μία άμεση εφαρμογή - επέκταση, στο πεδίο των ανοικτών οικονομιών, της Νεοκλασικής (Ατομιστικής) Θεωρίας της Γενικής Ανταγωνιστικής Ισορροπίας. Στο Τμήμα 1.4 θα εκθέσουμε την προσφάτως (συγκριτικά με τις προηγούμενες) αναπτυχθείσα σχετική Νεορικαρδιανή Θεωρία. Ως γνωστόν, η θεωρία αυτή, η οποία βασίστηκε στο βιβλίο του P. Sraffa («Παραγωγή Εμπορευμάτων μέσω Εμπορευμάτων.

Πρελούδιο στην Κριτική της Οικονομικής Θεωρίας», Cambridge, Cambridge University Press, 1960), συνιστά μια περαιτέρω ανάπτυξη της Ρικαρδιανής και, ταυτοχρόνως, μια θεμελιακή κριτική της Νεοκλασικής Θεωρίας του Διεθνούς Εμπορίου. Τέλος, στα Τμήματα 2.1 και 2.2, και στη βάση της συνολικής ανάπτυξης που θα έχει προηγηθεί, πρώτον, θα αναδείξουμε τις κυριότερες παρανοήσεις που υφίστανται γύρω από το ζήτημα του «διεθνούς ανταγωνισμού», και οι οποίες διαδραματίζουν, ωστόσο, έναν ενεργό ρόλο στις σχετικές δημόσιες συζητήσεις (τόσο ανάμεσα σε «ειδικούς» όσο και ανάμεσα σε μη ειδικούς), δεύτερον, θα αναφερθούμε, εν συντομία, στις γενικές επιπτώσεις που θα έχει στον ευρωπαϊκό καταμερισμό της εργασίας η προώθηση της ONE (η πραγμάτευση αυτών των δύο ζητημάτων θα πρέπει να εκληφθεί ως μια χαρακτηριστική, και εξαιρετικά διδακτική, εφαρμογή της προηγηθείσας ανάπτυξης), και τρίτον, θα επισημάνουμε τα εγγενή όρια της Καθαρής Θεωρίας του Διεθνούς Εμπορίου.

1.2. Εισαγωγή στη Ρικαρδιανή Θεωρία

4. Θα πρέπει να τονισθεί εξ' αρχής, και σε αντίθεση με την κρατούσα (νεοκλασική) αντίληψη, ότι η θεωρία του Ricardo για το διεθνές εμπόριο δεν θεμελιώνεται στο κεφ. VII («Περί Εξωτερικού Εμπορίου») του βιβλίου του «Αρχές Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας» ([1817] 1821). Στο Κεφάλαιο αυτό, ο D. Ricardo υποστηρίζει (εάν αντιπαρέλθουμε τα σχετικά με το «μηχανισμό ροής των πολύτιμων μετάλλων», στα πλαίσια των οποίων αποδεικνύει ότι η λειτουργία του νόμου του συγκριτικού πλεονεκτήματος είναι απολύτως συμβατή με την ποσοτική θεωρία του χρήματος του D. Hume – βλ. Ρικάρντο, 1938, σσ. 118–31) τις ακόλουθες τρεις θέσεις:

Θ_1^R . Το διεθνές εμπόριο δύναται να οδηγεί στην αύξηση του εγχώριου ποσοστού κέρδους όταν, και μόνον όταν, τα εισαγόμενα εμπορεύματα είναι μισθιακά (δηλ. εισέρχονται στην κατανάλωση των μισθωτών).¹

Θ_2^R . Δεδομένων των τεχνικών συνθηκών παραγωγής σε κάθε χώρα, προσδιορίζονται πλήρως οι εγχώριοι (και σε καθεστώς αυτάρκειας ισχύοντες) λόγοι ανταλλαγής των εμπορευμάτων. Αυτοί οι τελευταίοι προσδιορίζουν, με τη σειρά τους, πλήρως το πρότυπο της διεθνούς εξειδίκευσης.

Θ_3^R . Το βασιζόμενο στο συγκριτικό πλεονέκτημα διεθνές εμπόριο συνεπάγεται την αύξηση της μάζας των διαθέσιμων αξιών χρήσης (δηλ. της κατανάλωσης) σε κάθε χώρα.

Η απόδειξη της Θ_1^R δεν δίνεται στο εν λόγω κεφ. VII, αλλά βασίζεται στα έξι πρώτα κεφάλαια των «Αρχών Πολιτικής Οικονομίας»

¹ Τα εμπορεύματα εκείνα, τα οποία δεν εισέρχονται στην κατανάλωση των μισθωτών (αλλά μόνον σ' αυτήν των γαιοκτημόνων και των κεφαλαιούχων) ονομάζονται, σε συμφωνία με τον Ricardo, εμπορεύματα πολυτελείας.

ας» και στο σχετικά παλαιότερο γραπτό του D. Ricardo, το οποίο φέρει τον τίτλο: «Δοκίμιο περί της επιδράσεως μίας χαμηλής τιμής των σιτηρών επί των κερδών του κεφαλαίου» (1815). Στα πλαίσια αυτών των διερευνήσεων, και κάτω από ορισμένες υποθέσεις, ο D. Ricardo υποστηρίζει ότι οι πρωτεύοντες νόμοι της κατανομής του εισοδήματος, οι οποίοι διέπουν ένα κλειστό και μεγεθυνόμενο οικονομικό σύστημα, είναι οι εξής (για τις αποδείξεις, βλ. Pasinetti, 1960, 1991, σσ. 28-33): (α) Το ύψος του ποσοστού κέρδους και του ονομαστικού ωρομισθίου του συστήματος εξαρτώνται αποκλειστικά από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής των μισθιακών εμπορευμάτων, ενώ είναι πλήρως ανεξάρτητα από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής των εμπορευμάτων πολυτελείας.² (β) Το ύψος του ποσοστού κέρδους και το ύψος του ονομαστικού ωρομισθίου συνδέονται αντιστρόφως. (γ) Καθώς το σύστημα μεγεθύνεται, μέσω της διαδικασίας επισωρεύσεως του κεφαλαίου, τα μισθιακά εμπορεύματα γίνονται όλο και πιο ακριβά σε σχέση με τα εμπορεύματα πολυτελείας (δηλ. η σχετική τιμή των μισθιακών ως προς τα πολυτελή εμπορεύματα αυξάνεται - διαχρονικά - συνεχώς). Συνέπεια αυτού, το ονομαστικό ωρομισθίο, οι ονομαστικοί μισθοί και η συνολική γαιοπρόσοδος (ονομαστική και πραγματική) αυξάνονται συνεχώς, ενώ το ποσοστό κέρδους μειώνεται συνεχώς (τα συνολικά κέρδη έχουν μη μονότονη συμπεριφορά). (δ) Επομένως, στα πλαίσια, ενός κλειστού συστήματος, το ποσοστό κέρδους μειώνεται συνεχώς (έως μηδενισμού, πράγμα που προφανώς σημαίνει ότι σε κάποια μελλοντική χρονική «στιγμή» η διαδικασία επισώρευσης κεφαλαίου θα ανακοπεί και το σύστημα θα εισέλθει σε κατάσταση στασιμότητας) και ο μόνος τρόπος για να αντιστραφεί αυτή η νομοτελειακά προκαθορισμένη πορεία του είναι (δεν μπορεί παρά να είναι) η διενέργεια διεθνών ανταλλαγών (δηλ. η μετατροπή του υπό θεώρησιν συστήματος σε ανοικτό). (ε) Συγκεκριμένα, και ακριβώς επειδή το ποσοστό κέρδους δεν εξαρτάται (εξαρτάται) από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής των πολυτελών (μισθιακών) εμπορευμάτων, θα πρέπει να εισαχθούν - σε συγκριτικά φθηνότερες τιμές - μισθιακά εμπορεύματα από την αλλοδαπή και να εξαχθούν σ' αυτήν τα ημεδαπά πολυτελή εμπορεύματα. Διότι, έτσι, θα μειωθεί η σχετική τιμή των μισθιακών προς τα πολυτελή εμπορεύματα και θα ήταν, επομένως, ως εάν να σημειωνόταν μια απόλυτη βελτίωση των τεχνικών συνθηκών παραγωγής των μισθιακών εμπορευμάτων,³ η οποία θα

---

² Σε συμφωνία με τον Ricardo, υποθέτουμε ότι η παραγωγή των μισθιακών (πολυτελών) εμπορευμάτων υπόκειται σε φθίνουσες (σταθερές) αποδόσεις κλίμακας και, ως εκ τούτου, η τιμή τους περιέχει (δεν περιέχει) και διαφορική γαιοπρόσοδο. Τέλος, χάριν απλούστευσης, θα υποθέσουμε την ύπαρξη μόνον αυτών των δύο ειδών εμπορευμάτων.

³ Όσο το σύστημα παραμένει κλειστό, η μείωση της σχετικής τιμής των μισθιακών προς τα πολυτελή εμπορεύματα προϋποθέτει, προφανώς, είτε την απόλυτη βελτίωση των τεχνικών συνθηκών παραγωγής των μισθιακών εμπορευμάτων είτε την απόλυτη χειροτέρευση των τεχνικών συνθηκών παραγωγής των πολυτελών εμπορευμάτων. Σύμφωνα, όμως, με τα προηγηθέντα (βλ. σημείο α), η κατά σειρά δεύτερη (πρώτη)

ανέκοπτε την ανοδική (καθοδική) πορεία του ονομαστικού ωρομισθίου και της συνολικής γαιοπροσόδου (του ποσοστού κέρδους).

Είναι εμφανές ότι η προηγούμενη επιχειρηματολογία υπέρ του διεθνούς εμπορίου προάγει άμεσα τα συμφέροντα των κεφαλαιούχων, έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τα συμφέροντα των γαιοκτημόνων, και, τέλος, μάλλον αφήνει αδιάφορους τους μισθωτούς.⁴ Έτσι, εάν ήταν δυνατόν να αποδειχθεί (αυτό ακριβώς σκέφτηκε ο Ricardo) ότι το διεθνές εμπόριο συνεπάγεται, επιπλέον και κατ' ανάγκην, την αύξηση της συνολικής κατανάλωσης σε κάθε χώρα, τότε, αφενός οι μισθωτοί μάλλον θα είχαν λόγους να ταχθούν υπέρ της καθιέρωσης των διεθνών ανταλλαγών (διότι, εν συνεχεία, θα είναι σε θέση να ασκήσουν πιέσεις για την αναδιανομή των οφελών που όντως θα προκύψουν) και, άρα, να συμμαχήσουν με τους κεφαλαιούχους και αφετέρου κάθε ενδεχόμενο, σχετικό, αντεπιχείρημα των γαιοκτημόνων θα εξασθένιζε σε εξαιρετικό βαθμό. Για την ακρίβεια, όπως δύναται επιγραμματικά να λεχθεί, τα συμφέροντα των γαιοκτημόνων θα εμφανίζονταν ως ευρισκόμενα σε πλήρη αντίφαση με τα συμφέροντα όλης της υπόλοιπης διεθνούς κοινότητας.

Πράγματι, ο Ricardo εκθέτει για πρώτη φορά αυτήν την απόδειξη, η οποία ολοκληρώνει την υπέρ του διεθνούς εμπορίου επιχειρηματολογία του, στο κεφ. VII των «Αρχών» (βλ. Ρικάρντο, 1938, σελ. 108 και 113-4, καθώς επίσης και τις σσ. 247-8, υποσημείωση 1, 302-3). Ειδικότερα, εκεί κατασκευάζει ένα ιδιαίτερα απλουστευτικό υπόδειγμα δύο χωρών - δύο εμπορευμάτων, θεμελιώνει τον περίφημο νόμο του συγκριτικού πλεονεκτήματος⁵ και αποδεικνύει τις προαναφερθείσες θέσεις $\Theta_2^R - \Theta_3^R$.

Στην πραγματικότητα (και όπως θα δείξουμε αναλυτικά στο Τμήμα 1.4 του παρόντος κεφαλαίου), η ισχύς αυτών των δύο θέσεων είναι πάντοτε δεδομένη μόνον στα πλαίσια των συγκεκριμένων υποθέσεων που εισήγαγε στο υπόδειγμά του ο Ricardo. Έτσι, εάν δεν είχε υποθέσει ότι και τα δύο εμπορεύματα, πρώτον, παράγονται υπό σταθερές αποδόσεις κλίμακας, καθώς επίσης και μέσω, μόνον, άμεσης και ομοιογενούς εργασίας (δηλ. χωρίς τη χρήση παγίου ή/και κυκλοφορούντος κεφαλαίου ή/και ετερογενούς εργασίας) και, δεύτερον, έχουν την ίδια περίοδο παραγωγής, τότε, καίτοι θα ήταν δυνατό να θεμελιώσει το νόμο του συγκριτικού πλεονεκτήματος, δεν θα μπορούσε να αποδείξει ούτε τη⁶ Θ_2^R ούτε τη Θ_3^R . Δε-

---

μεταβολή δεν επιδρά (οδηγεί σε αύξηση) στο ποσοστό κέρδους (του ποσοστού κέρδους).

⁴ Σημειώνεται ότι σύμφωνα με τη θεωρία του Ricardo περί μισθών (την οποία δεν είναι εφικτό να εκθέσουμε εδώ - βλ. Pasinetti, ό.π.), το μακροχρόνιο επίπεδο του πραγματικού ωρομισθίου θεωρείται ως εξωγενώς δεδομένο και αμετάβλητο μέγεθος του κλειστού συστήματος (καίτοι βραχυχρονίως, και σε συσχέτιση με την επισώρευση κεφαλαίου, κυμαίνεται αναγκαστικά).

⁵ Θα τον εκθέσουμε αναλυτικά στην §6 του παρόντος.

⁶ Όπως θα δούμε (Τμήμα 1.4), μόνον η κατά σειρά πρώτη πρόταση, απ' αυτές που ενέχονται στη Θ_2^R , είναι εσφαλμένη.

δομένου, πάντως, ότι στα έξι πρώτα κεφάλαια των «Αρχών» (βλ. ιδίως τα Μέρη Γ - Ε του κεφ. Ι και τα κεφ. ΙΙ και VI) ο ίδιος ο Ricardo υποστηρίζει (και καθιστά σαφές) ότι οι σχετικές τιμές των εμπορευμάτων δεν προσδιορίζονται μόνον από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής τους (αλλά και από την κατανομή και τη μεγέθυνση του εισοδήματος), έπεται ότι ο τρόπος προσδιορισμού του διεθνούς προτύπου εξειδίκευσης που ενέχεται στη Θ_2^R χαρακτηρίζεται, απλώς, από αβλεψία. Τέλος, επειδή η Θ_3^R θα ήταν πάντοτε ορθή εάν, και μόνον εάν, η Θ_2^R ήταν πάντοτε ορθή, έπεται ότι το εσφαλμένον της Θ_3^R θα πρέπει να θεωρείται ως άμεση συνέπεια ενός λογικά πρότερου σφάλματος (-αβλεψίας).

5. Ακριβώς επειδή δεν εμμένουν στη διερεύνηση της λογικής διάρθρωσης της ρικαρδιανής θεωρίας, οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι αποκόπτουν, αυθαιρέτως, το κεφ. VII των «Αρχών» από το υπόλοιπο σύστημα του Ricardo και διατείνονται, προβάλλοντας ορισμένα ανυπόστατα επιχειρήματα, ότι η ρικαρδιανή - κλασική θεωρία του διεθνούς εμπορίου συνιστά ειδική περίπτωση της θεωρίας των Heckscher - Ohlin - Samuelson (H-O-S).⁷ Τα επιχειρήματά τους είναι, κυρίως, τα εξής: (α) Η ρικαρδιανή θεωρία είναι απλουστευτική, διότι λαμβάνει υπόψη της μόνον ένα «συντελεστή παραγωγής», την ομοιογενή εργασία, και παραβλέπει όλους τους υπολοίπους, όπως «το κεφάλαιο και τη γη». Έτσι, στα πλαίσιά της είναι - εκ κατασκευής - αδύνατον να μελετηθούν οι επιπτώσεις του εμπορίου στην κατανομή του εισοδήματος. (β) Η ρικαρδιανή θεωρία είναι ελλιπής, διότι δεν ενέχει κάποια θεωρία προσδιορισμού του διεθνή λόγου ανταλλαγής (δηλ. των σχετικών τιμών των εμπορευμάτων μετά την εξειδίκευση). Έτσι, στα πλαίσιά της είναι - εκ των πραγμάτων - αδύνατον να προσδιορισθεί επακριβώς η έκταση της αύξησης της μάζας των διαθέσιμων αξιών χρήσης, η οποία επέρχεται μετά την έναρξη των διεθνών ανταλλαγών.

Το κατά σειρά πρώτο νεοκλασικό «επιχείρημα» είναι τελείως ανυπόστατο, διότι, όπως είδαμε, αυτό που πρωτίστως απασχολούσε τον Ricardo ήταν η ενδεχόμενη ανασταλτική επίδραση του διεθνούς εμπορίου επί του νομοτελειακά (σύμφωνα με τη γενικότερη θεώρησή του) μειούμενου - κατά μήκος της διαδικασίας *επισωρεύσεως του κεφαλαίου - ποσοστού κέρδους*. Περαιτέρω, μάλιστα, όχι μόνον δεν αντιπαρήλθε το ζήτημα των επιπτώσεων του εμπορίου στην κατανομή του εισοδήματος όλων των κοινωνικών τάξεων, αλλά το έθεσε στο κέντρο της διερεύνησής του. Το κατά σειρά δεύτερο νεοκλασικό «επιχείρημα» δύναται να χαρακτηρισθεί, τρόπον τινά, βάσιμο. Πράγματι, ο Ricardo (βλ. Ρικάρντο, 1938, σελ. 116) δεν συγκρότησε μια θεωρία προσδιορισμού του διεθνούς λόγου ανταλλαγής, αλλά έδειξε, απλώς, ότι αυτός θα πρέπει να κείται εντός των εγ-

χώριων λόγων ανταλλαγής, ούτως ώστε να αυξάνεται (συνεπεία του εμπορίου) η συνολική κατανάλωση και στις δύο χώρες. Όπως είδαμε, ωστόσο, αυτό που απασχολούσε (στο παρόν σημείο) τον Ricardo δεν ήταν ο επακριβής προσδιορισμός της έκτασης κατά την οποία αυξάνεται διεθνώς η κατανάλωση αλλά η απόδειξη ύπαρξης αυτής της αύξησης. Ως εκ τούτου, το ζήτημα του «επακριβούς προσδιορισμού», καίτοι όχι ασήμαντο καθ'αυτό (όπως θα δούμε στην §6 του παρόντος, για την επίλυσή του απαιτείται – όπως υπεδείχθη κατά πρώτον από τον J.S. Mill, 1844, 1848, Βιβλίο III, κεφ. XVII, XVIII – να ληφθεί υπόψη η αλληλεπίδραση διεθνούς προσφοράς-διεθνούς ζητήσεως), είναι από λογική, εσωτερική, άποψη αδιάφορο για τη ρικαρδιανή θεωρία.

Συμπεράσματα: **i.** Σύμφωνα με τον Ricardo, ένα κλειστό καπιταλιστικό σύστημα χαρακτηρίζεται από τη συνεχή πτώση του γενικού ποσοστού κέρδους, πτώση η οποία δύναται να αντιστραφεί αποτελεσματικά – συστηματικά⁸ μόνον δια της μετατροπής του σε ανοικτό.⁹ Σ' αυτό το ενδεχόμενο αντιτίθενται, βέβαια, οι γαιοκτήμονες, των οποίων, ωστόσο, τα συμφέροντα πρέπει να παραμερισθούν, διότι (όπως αποδεικνύεται – βλ. Θ_3^R) έχουν μερικό χαρακτήρα: η εγκαθίδρυση των διεθνών ανταλλαγών δεν αναιρεί μόνον την πτώση του ποσοστού κέρδους (κι άρα διασφαλίζει τις προϋποθέσεις της επισώρευσης του κεφαλαίου), αλλά οδηγεί και σε αύξηση της διεθνούς κατανάλωσης. **ii.** Στα πλαίσια της ρικαρδιανής θεωρίας δεν παραγνωρίζεται η ύπαρξη και άλλων, πλην της «εργασίας», «συντελεστών παραγωγής». Αντιθέτως, μάλιστα, στο κέντρο αυτής της θεωρίας βρίσκονται οι σχέσεις ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, την κατανομή του εισοδήματος, τη μεγέθυνση του εισοδήματος και το διεθνές εμπόριο. **iii.** Η ανάλυση του Ricardo για το διεθνές εμπόριο (και ιδίως το απλουστευτικό υπόδειγμά του των δύο χωρών – δύο εμπορευμάτων) αποτελεί το «εποικοδόμημα» του συνολικού συστήματός του. Μόνον όταν αντιπαρέρχεται κανείς αυτό το θεμελιώδες δεδομένο, δύναται να θεωρεί ότι συνιστά «ειδική περίπτωση» της αντίστοιχης νεοκλασικής θεωρίας. Για την ακρίβεια, όλοι όσοι υποστηρίζουν αυτή την άποψη παραβλέπουν και τα ακόλουθα, γνωστότατα, ιστορικά δεδομένα:¹⁰ «Ο Ricardo χρησιμοποίησε το υ-

⁷ Αυτό υποστηρίζεται από τη συντριπτική πλειοψηφία των συναφών εγχειριδίων. Είναι, όμως, εσφαλμένο.

⁸ Ο Ricardo δεν αρνείται, φυσικά, ότι οι όποιες βελτιώσεις στις τεχνικές συνθήκες παραγωγής των μισθιακών εμπορευμάτων αναστέλλουν, προσωρινά, την εκδήλωσή της.

⁹ Δεν μας απασχολεί εδώ ο έλεγχος της λογικής ορθότητας του ρικαρδιανού νόμου της πτώσης του γενικού ποσοστού κέρδους. Δύναται, πάντως, να αποδειχθεί ότι – σε αντίθεση με τον αντίστοιχο μαρξικό νόμο (βλ. Μαρξ, 1978, κεφ. 13-15), ο οποίος είναι λογικά ορθός στα πλαίσια μονοτομεακών συστημάτων – δεν είναι λογικά συνεκτικός (για όλα αυτά, βλ. Okishio, 1961, 1972, 1987, 2001, Μαριόλης, 1999, 2006, κεφ. 4, 2010, Δοκίμιο 10, και Mariolis, 1999).

¹⁰ Στο απόσπασμα αυτό (χωρίς απώλεια νοήματος και προκειμένου να υπάρχει πλήρης αντιστοιχία με τα όσα εκτέθηκαν στην §4 του παρόντος) αντί για: «τρόφιμα» ή «αγροτικά προϊόντα» ή «σιτηρά», διάβαζε: «μισθιακά εμπορεύματα» (παραγόμενα

πόδειγμά του για να υποστηρίξει το ελεύθερο εμπόριο, συγκεκριμένα την άρση των δασμών που περιόριζαν τις εισαγωγές τροφίμων στην Αγγλία... Προκειμένου να κατανοήσουμε αυτήν την κατάσταση, ας θυμηθούμε ότι από την έναρξη της Γαλλικής Επανάστασης, το 1789, μέχρι την ήττα του Ναπολέοντα στο Βατερλό, το 1815, η Βρετανία βρισκόταν σχεδόν συνέχεια σε πόλεμο με την Γαλλία... Εφόσον η Βρετανία ήταν εξαγωγέας βιομηχανικών προϊόντων και εισαγωγέας αγροτικών προϊόντων, ο περιορισμός αυτός του εμπορίου [ο οποίος σχετιζόταν με τον πόλεμο - Θ.Μ.] αύξησε τη σχετική τιμή των τροφίμων στη Βρετανία. Τα κέρδη των βιομηχάνων είχαν τελματώσει, οι γαιοκτήμονες όμως ευημερούσαν στη διάρκεια του μακροχρόνιου πολέμου. Μετά τον πόλεμο, οι τιμές των τροφίμων στη Βρετανία μειώθηκαν. Προκειμένου να αποφύγουν τις συνέπειες οι γαιοκτήμονες, που είχαν μεγάλη πολιτική επιρροή, κατόρθωσαν να επιβάλλουν μια νομοθεσία, τον αποκαλούμενο «Νόμο των Σιτηρών», που επέβαλε τέλη για να αποθαρρύνει τις εισαγωγές σιτηρών. Ενάντια σ' αυτόν τον Νόμο επιχειρηματολογεί ο Ricardo» (Krugman και Obstfeld, 1995, σελ. 102. Βλ. επίσης, Marx, 1848, Ένγκελς, [1888] 2000, και, για παράδειγμα, Θεοχάρης, 1983, κεφ. 10).¹¹

6. Είναι αληθές ότι ο ρικαρδιανός νόμος του συγκριτικού πλεονεκτημένου δύναται κατ' αρχάς να εκτεθεί (και μόνον για λόγους παιδαγωγικούς) διαμέσου ενός απλουστευτικού νεοκλασικού υποδείγματος (υπάρχει μόνον ένας «συντελεστής παραγωγής») γενικής ανταγωνιστικής ισορροπίας (βλ. π.χ. Krugman και Obstfeld, 1995, κεφ. 2). Στα ακόλουθα, ωστόσο, θα χρησιμοποιήσουμε το ίδιο, κατά βάση, το απλουστευτικό υπόδειγμα του κεφ. VII των «Αρχών» του Ricardo.

Έστω, λοιπόν, μια κλειστή (αρχικά) οικονομία A , για την οποία υποθέτουμε ότι ισχύουν τα εξής: Y_1^R . Υπάρχουν δύο κοινωνικές τάξεις: οι μισθωτοί και οι κεφαλαιούχοι. Y_2^R . Παράγονται μόνον δύο εμπορεύματα (το 1 και το 2), τα οποία αποτελούν μέσα κατανάλωσης. Y_3^R . Κάθε κλάδος παράγει ένα, και μόνον ένα, εμπόρευμα (single production) και η περίοδος παραγωγής των εμπορευμάτων είναι ενιαία. Y_4^R . Η παραγωγή υπόκειται σε σταθερές αποδόσεις κλίμακας και για την παραγωγή μίας μονάδας του εμπορεύματος $j(=1,2)$ απαιτούνται l_j μονάδες άμεσης, ομοιογενούς, εργασίας. Y_5^R . Είναι διαθέσιμες L^A μονάδες άμεσης εργασίας και απασχολούνται πλήρως. Y_6^R . Βρίσκεται σε κατάσταση «ηρεμίας», πράγ-

---

υπό φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας), ενώ αντί για: «βιομηχανικά προϊόντα», διάβαζε: «πολυτελή εμπορεύματα» (παραγόμενα υπό σταθερές αποδόσεις κλίμακας).

¹¹ Επειδή, λοιπόν, οι Krugman και Obstfeld, από τη μία πλευρά επαναλαμβάνουν τα περί «ειδικής περίπτωσης» (βλ. ό.π., κεφ. 2-3) ενώ από την άλλη δεν παραβλέπουν τα ιστορικά δεδομένα, αποτελούν μια αντιφατική εξαίρεση.

μα που σημαίνει ότι η προσφορά ισούται με τη ζήτηση στις αγορές των αγαθών και ότι – συνεπεία της ελεύθερης κίνησης των μισθών και του χρηματικού κεφαλαίου – έχει διαμορφωθεί ένα διακλαδικά ενιαίο ονομαστικό ωρομίσθιο, w^A , και ένα διακλαδικά ενιαίο ποσοστό κέρδους, r^A .

Βάσει αυτών έπεται, προφανώς, ότι η εν λόγω οικονομία χαρακτηρίζεται, πρωτίστως, από τις ακόλουθες εξισώσεις:¹²

$$p_1^A = w^A \ell_1^A (1 + r^A) \quad (1)$$

$$p_2^A = w^A \ell_2^A (1 + r^A) \quad (2)$$

$$L^A = \ell_1^A X_1^A + \ell_2^A X_2^A \quad (3)$$

όπου p_j^A η μοναδιαία τιμή του εμπορεύματος j και X_j^A η παραγόμενη ποσότητα από το εμπόρευμα j , η οποία συμπίπτει (επειδή η οικονομία είναι κλειστή) με την αντίστοιχη ποσότητα που καταναλώνεται. Έτσι, η (3) εκφράζει την καμπύλη παραγωγικών και καταναλωτικών δυνατοτήτων της A .

Ας υποθέσουμε, τώρα, ότι, πρώτον, υφίσταται ένα ήδη συγκροτημένο διεθνές σύστημα, εντός του οποίου, αφενός η σχετική τιμή των εμπορευμάτων ισούται με $p^* \equiv p_1^*/p_2^*$ και αφετέρου δεν υπάρχει διεθνής κινητικότητα του εργατικού δυναμικού και του χρηματικού κεφαλαίου (έτσι δεν διαμορφώνεται διεθνώς ένα ενιαίο ονομαστικό ωρομίσθιο και ένα ενιαίο ποσοστό κέρδους), δεύτερον, η οικονομία A εξετάζει την ένταξή της σ' αυτό το διεθνές σύστημα με μοναδικό κριτήριο την ενδεχόμενη διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων, και, τρίτον, η οικονομία A είναι τόσο «μικρή» σε σχέση μ' αυτό το διεθνές σύστημα που – άπαξ και συμμετάσχει – δεν είναι σε θέση να επηρεάσει τον ήδη ισχύοντα διεθνή λόγο ανταλλαγής p^* (έτσι, οφείλει να τον θεωρήσει ως εξωγενώς δεδομένο και αμετάβλητο).¹³

Θεώρημα 1. Η οικονομία A θα μετατραπεί οπωσδήποτε σε ανοικτή (δηλ. θα ενταχθεί στο διεθνές σύστημα) εάν ισχύει το εξής:

$$p^A \equiv (p_1^A/p_2^A) \neq p^* \quad (4)$$

Απόδειξη. Από τις (1), (2), έπεται ότι $p^A = \ell_1^A/\ell_2^A$. Επίσης, από την (3) έπεται το εξής:

¹² Απ' αυτές δεν είναι, βέβαια, δυνατόν να προσδιορισθούν όλες οι εμπλεκόμενες ενδογενείς μεταβλητές (p_j^A, w^A, r^A, X_j^A) . Απαιτείται η εισαγωγή πρόσθετων υποθέσεων, οι οποίες οδηγούν στην κατάστρωση των εξισώσεων που «εκλείπουν». Ωστόσο, το ζήτημα αυτό δεν θα μας απασχολήσει προς το παρόν (βλ. τα όσα επισημαίνονται στα πλαίσια των θεωρημάτων 3 και 4 και στην υποσημείωση 16 του παρόντος).

¹³ Στα πλαίσια του θεωρήματος 3 θα προσδιορισθεί επακριβώς το περιεχόμενο του όρου «μικρή οικονομία», η *a priori* εισαγωγή του οποίου δικαιολογείται μεθοδολογικά (όπως θα δούμε στη συνέχεια).

$$X_2^A = (L^A/\ell_2^A) - (\ell_1^A/\ell_2^A)X_1^A$$

ή

$$X_2^A = (L^A/\ell_2^A) - p^A X_1^A \quad (5)$$

Εστω, για παράδειγμα, ότι ισχύει $p^A < p^*$. Εάν η A εξειδικευθεί στην παραγωγή του εμπορεύματος 2, τότε θα παράγει L^A/ℓ_2^A μονάδες απ' αυτό το εμπόρευμα και θα είναι σε θέση να καταναλώνει οποιονδήποτε συνδυασμό (C_1^{*A}, C_2^{*A}) των εμπορευμάτων 1 και, αντιστοίχως, 2, ο οποίος ικανοποιεί τη σχέση:

$$p_2^*[(L^A/\ell_2^A) - C_2^{*A}] = p_1^* C_1^{*A} \quad (6)$$

Η (6) εκφράζει, λοιπόν, τη καμπύλη καταναλωτικών δυνατοτήτων της¹⁴ A (εάν, φυσικά, εξειδικευθεί στο εμπόρευμα 2) και γράφεται, περαιτέρω, ως εξής:

$$C_2^{*A} = (L^A/\ell_2^A) - p^* C_1^{*A} \quad (7)$$

Όμως, από τη σύγκριση των (5) και (7) (και επειδή έχει υποτεθεί ότι $p^A < p^*$) προκύπτει άμεσα ότι οι καταναλωτικές δυνατότητες της A περιορίζονται. Επομένως, η εξειδίκευση αυτή δεν θα επιλεγεί. Εάν, αντιθέτως, εξειδικευθεί, στο εμπόρευμα 1, τότε η καμπύλη των καταναλωτικών δυνατοτήτων της θα δίνεται από την ακόλουθη εξίσωση (προκύπτει εύκολα, εάν εργασθούμε αναλογικά):

$$C_2^{*A} = p^* [(L^A/\ell_1^A) - C_1^{*A}] \quad (8)$$

Από τη σύγκριση των (5) και (8) (και επειδή έχει υποτεθεί ότι $p^A < p^* \Rightarrow (1/\ell_2^A) < (p^*/\ell_1^A)$) προκύπτει άμεσα ότι οι καταναλωτικές δυνατότητες της A διευρύνονται. Επομένως, η εξειδίκευση αυτή θα επιλεγεί αναγκαστικά.

Εστω, τώρα, ότι ισχύει $p^A > p^*$. Εργαζόμενοι με τον ίδιο, αναλογικά, τρόπο, μπορούμε να δείξουμε ότι θα επιλεγεί (δεν θα επιλεγεί) η εξειδίκευση στο εμπόρευμα 2 (εμπόρευμα 1). Εάν, τέλος, ισχύει $p^A = p^*$, τότε η οικονομία A είναι, προφανώς, αδιάφορη: είτε ενταχθεί είτε δεν ενταχθεί στο διεθνές σύστημα, οι καταναλωτικές της δυνατότητες δεν θα μεταβληθούν (σύγκρισε τις (7), (8), με την (5)).

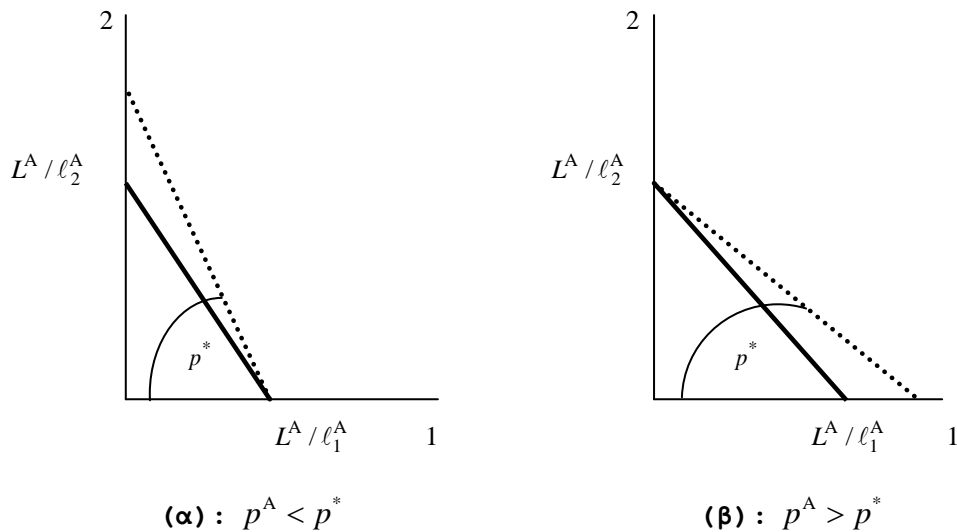
ό.έ.δ.

¹⁴ Είναι προφανές ότι η ισχύς της (6) προϋποθέτει ότι το εμπορικό ισοζύγιο της A είναι ισοσκελισμένο, ήτοι ότι η αξία των δαπανών της ισούται με την αξία του εισοδήματος - προϊόντος της. Αυτή η υπόθεση (δεδομένη - κατ' αρχάς - πάντοτε στην καθαρή θεωρία του διεθνούς εμπορίου) θα διατηρηθεί κατά μήκος όλης της παρούσης ανάπτυξης (για τη νεοκλασική πραγμάτευση του «διεθνούς δανεισμού», ως διαχρονικού εμπορίου, βλ. Krugman και Obstfeld, 1995, κεφ. 7, ενώ για τη νεοοικονομική πραγμάτευση, βλ. Steedman, 1979, chs 15-16).

Πόρισμα 1.1. Εάν $p^A < p^*$ ($p^A > p^*$) τότε η A θα εξειδικευθεί αναγκαστικά στο εμπόρευμα 1 (εμπόρευμα 2). Εάν $p^A = p^*$, τότε η A βρίσκεται σε κατάσταση αδιαφορίας.

Πόρισμα 1.2. Το διεθνές εμπόριο (που οδηγεί στη διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων) ισοδυναμεί λογικά με τεχνολογική πρόοδο.

Σχόλιο. Όπως προκύπτει από τις (5), (7), (8) και από το Πόρισμα 1.1, το διεθνές εμπόριο συνεπάγεται την «προς τα έξω» μετατόπιση της καμπύλης καταναλωτικών δυνατοτήτων (βλ. Σχήμα 1α,β). Σε καθεστώς αυτάρκειας, όμως, αυτού του είδους οι μετατοπίσεις είναι δυνατές μόνον όταν λαμβάνει χώρα μείωση των ℓ_j^A .

Σχήμα 1

Το διεθνές εμπόριο προσομοιάζει, λοιπόν, με μια μείωση ενός εκ των ℓ_j^A (κι άρα με τεχνολογική πρόοδο), διότι δύναται να θεωρηθεί ως μια πιο παραγωγική, καίτοι «έμμεση», μέθοδος παραγωγής ενός εμπορεύματος: Όταν, για παράδειγμα, η A εξειδικεύεται στο εμπόρευμα 1 (διότι $p^A < p^*$), τότε αποκτά μία (1) μονάδα του εμπορεύματος 2 δίνοντας $1/p^*$ μονάδες του εμπορεύματος 1. Έτσι, είναι ως εάν για την «παραγωγή» μίας (1) μονάδας του εμπορεύματος 2 να αναλώνει ℓ_1^A/p^* μονάδες εργασίας (ενώ σε καθεστώς αυτάρκειας απαιτείται η ανάλωση ℓ_2^A μονάδων εργασίας, όπου, εμφανώς, ισχύει $\ell_1^A/p^* < \ell_2^A$).

Έστω, τώρα, ότι όλος ο κόσμος δεν αποτελείται από την αρχικά κλειστή, προαναφερθείσα, οικονομία A και ένα ήδη διαμορφωμένο διεθνές σύστημα, αλλά (*ceteris paribus*) μόνον απ' αυτήν την κλειστή οικονομία A και από μία άλλη κλειστή, πανομοιότυπη, οικονομία B (δηλ. που χαρακτηρίζεται από τα μεγέθη ℓ_1^B, ℓ_2^B, L^B). Θα εξετάσουμε εάν και πότε αυτές οι οικονομίες θα συγκροτήσουν ένα διεθνές σύστημα (και θα προσδιορίσουμε τα χαρακτηριστικά του).¹⁵

Θεώρημα 2. Εάν ισχύει $p^A \neq p^B (\equiv p_1^B/p_2^B = \ell_1^B/\ell_2^B)$, τότε οι A, B θα συγκροτήσουν οπωσδήποτε διεθνές σύστημα, ενώ ο διεθνής λόγος ανταλλαγής p^* θα κείται εντός του διαστήματος που ορίζουν οι δύο εγχώριοι λόγοι ανταλλαγής (D. Ricardo, [1817] 1821).

Απόδειξη. Έστω, για παράδειγμα, ότι ισχύει $p^A < p^B$ (αφήνουμε την περίπτωση $p^A > p^B$ στον αναγνώστη). Εάν ο διεθνής λόγος ανταλλαγής p^* ήταν μικρότερος (μεγαλύτερος) από p^A (από p^B), τότε και οι δύο οικονομίες θα επιθυμούσαν, όπως άμεσα προκύπτει από το *Θεώρημα 1*, να εξειδικευθούν στην παραγωγή του εμπορεύματος 2 (εμπορεύματος 1). Ως εκ τούτου, δεν είναι δυνατόν να συγκροτηθεί διεθνές σύστημα (ποιος θα παράγει το εμπόρευμα 2 (εμπόρευμα 1);), κι άρα δεν είναι δυνατόν να ισχύει ούτε $p^* < p^A < p^B$ ούτε $p^A < p^B < p^*$. Εάν, από την άλλη πλευρά, ισχύσει ότι $p^A < p^* < p^B$, τότε η οικονομία A (οικονομία B) θα επιθυμεί, όπως άμεσα προκύπτει από το *Θεώρημα 1*, να εξειδικευθεί στο εμπόρευμα 1 (εμπόρευμα 2). Ως εκ τούτου, για $p^A < p^* < p^B$, θα συγκροτηθεί διεθνές σύστημα. Εάν, τέλος, ισχύσει $p^A = p^* < p^B$ (ή $p^A < p^* = p^B$), τότε, όπως άμεσα προκύπτει από το *Θεώρημα 1*, η οικονομία A (ή, αντιστοίχως, η οικονομία B) θα είναι αδιάφορη απέναντι στην εξειδίκευση, ενώ η οικονομία B (ή, αντιστοίχως, η οικονομία A) θα επιθυμεί να εξειδικευθεί στο εμπόρευμα 2 (στο εμπόρευμα 1). Ως εκ τούτου, θα συγκροτηθεί διεθνές σύστημα. Τελικά, λοιπόν, εάν

¹⁵ Ως γνωστόν, ο Ρικάρντο, 1938, σσ. 115-6, χρησιμοποιεί ένα σχετικό αριθμητικό παράδειγμα, εντός του οποίου υποτίθενται τα εξής: $A = \text{«Αγγλία»}$, $\ell_1^A = 100$, $\ell_2^A = 120$, $B = \text{«Πορτογαλία»}$, $\ell_1^B = 90$, $\ell_2^B = 80$, εμπόρευμα 1 = «ύφασμα», εμπόρευμα 2 = «οίνος». Σκόπιμα δε, θεωρεί ότι «Πορτογαλία» είναι *απολύτως* πιο παραγωγική (δηλ. εμφανίζει υψηλότερη παραγωγικότητα εργασίας και στα δύο εμπορεύματα) προκειμένου να δείξει ότι - σε αντίθεση με όσα είχε ισχυρισθεί ο A. Smith - ο διεθνής καταμερισμός διέπεται από το νόμο του συγκριτικού πλεονεκτημένου και ότι - μόνον - ο εθνικός καταμερισμός διέπεται από το νόμο του απολύτου πλεονεκτημένου (αναλυτικά γι' αυτό, βλ. το Τμήμα 1.5 του παρόντος κεφαλαίου). Σημειώνεται, τέλος, ότι το υπόδειγμα που χρησιμοποιούμε εδώ περιέχει ως *ειδική* περίπτωσή του το εμφανιζόμενο στα νεοκλασικά (και μη) εγχειρίδια ως «υπόδειγμα του Ρικάρντο» (βλ. π.χ. Krugman και Obstfeld, 1995, κεφ. 2). Για την ακρίβεια, το εν λόγω υπόδειγμα των εγχειριδίων προκύπτει από αυτό που χρησιμοποιούμε εδώ, όταν θέσουμε $r^A = r^B = 0$.

ισχύει $p^A < p^B$, τότε, πρώτον, θα συγκροτηθεί οπωσδήποτε διεθνές σύστημα, δεύτερον, θα ισχύσει είτε $p^A \leq p^* < p^B$ είτε $p^A < p^* \leq p^B$, και, τρίτον, η οικονομία Α θα εξαγάγει το εμπόρευμα 1 και η οικονομία Β θα εξαγάγει το εμπόρευμα 2 (εργαζόμενοι αναλογικά μπορούμε να δείξουμε ότι εάν ισχύει $p^A > p^B$, τότε η Α θα εξαγάγει το εμπόρευμα 2 και η Β το εμπόρευμα 1).

Έστω, τώρα, ότι ισχύει $p^A = p^B$. Τότε, όπως άμεσα προκύπτει από το *Θεώρημα 1*, οι δύο οικονομίες είναι *αδιάφορες*. Στην περίπτωση, πάντως, που συγκροτήσουν διεθνές σύστημα θα ισχύσει, προφανώς, $p^A = p^B = p^*$.

ό.έ.δ.

Θεώρημα 3. Για τον ακριβή προσδιορισμό του p^* και του προτύπου εξειδίκευσης πρέπει κατ' ανάγκην να ληφθεί υπόψη η αλληλεπίδραση διεθνούς προσφοράς - διεθνούς ζήτησης (J.S. Mill, 1844, 1848).

Απόδειξη. Έστω, για παράδειγμα, ότι ισχύει $p^A < p^B$ (η περίπτωση $p^A > p^B$ αφήνεται στον αναγνώστη) και ότι τα εθνικά ποσοστά κέρδους (r^A, r^B) αποτελούν εξωγενώς δεδομένες μεταβλητές του συστήματος. Θα διακρίνουμε τις ακόλουθες υποπεριπτώσεις (λάβε υπόψη τις εξισώσεις (1), (2), (3) και το *Θεώρημα 2*):

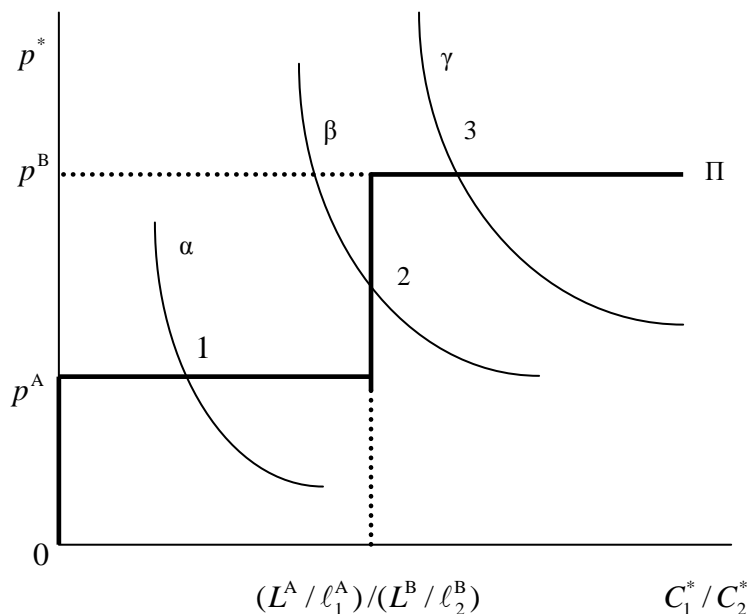
- Εάν $p^* < p^A < p^B$, τότε καμία οικονομία δεν θα επιθυμεί να προσφέρει το εμπόρευμα 1. Άρα, η διεθνής προσφορά X_1^* του εμπορεύματος 1 (η οποία εξ' ορισμού ισούται με το ευθύ άθροισμα των αντιστοίχων εθνικών προσφορών, δηλ. $X_1^* \equiv X_1^{*A} + X_1^{*B}$) θα ισούται με μηδέν, ενώ η διεθνής προσφορά του εμπορεύματος $X_2^* (\equiv X_2^{*A} + X_2^{*B})$ θα είναι θετική (για την ακρίβεια θα ισχύει $X_2^{*A} = L^A/\ell_2^A, X_2^{*B} = L^B/\ell_2^B$).
- Εάν $p^A = p^* < p^B$, τότε η Β θα προσφέρει L^B/ℓ_2^B μονάδες του εμπορεύματος 2, ενώ η σχετική προσφορά της Α (δηλ. το μέγεθος X_1^{*A}/X_2^{*A}) θα λαμβάνει, προφανώς, οποιαδήποτε τιμή ανάμεσα στο μηδέν και στο συν άπειρο. Επομένως, η σχετική παγκόσμια προσφορά X_1^*/X_2^* θα λαμβάνει οποιαδήποτε τιμή ανάμεσα στο μηδέν και στο μέγεθος $(L^A/\ell_1^A)/(L^B/\ell_2^B)$.
- Εάν $p^A < p^* < p^B$, τότε το X_1^*/X_2^* θα ισούται με $(L^A/\ell_1^A)/(L^B/\ell_2^B)$.
- Εάν $p^A < p^B = p^*$, τότε το X_1^{*A} θα ισούται με L^A/ℓ_1^A , ενώ η σχετική προσφορά της Β (δηλ. το μέγεθος X_1^{*B}/X_2^{*B}) θα λαμβάνει προφανώς, οποιαδήποτε τιμή ανάμεσα στο μηδέν και στο συν άπειρο. Επομένως, η σχετική παγκόσμια προσφορά X_1^*/X_2^* θα λαμβάνει

βάνει οποιαδήποτε τιμή ανάμεσα στο $(L^A/\ell_1^A)/(L^B/\ell_2^B)$ και το συν άπειρο.

- Τέλος, εάν $p^A < p^B < p^*$, τότε καμία οικονομία δεν θα επιθυμεί να προσφέρει το εμπόρευμα 2 (άρα $X_2^* = 0$ και $(X_1^*/X_2^*) \rightarrow +\infty$).

Βάσει όλων αυτών έπεται ότι η καμπύλη παγκόσμιας σχετικής προσφοράς (Π) έχει τη μορφή που απεικονίζεται στο Σχήμα 2.

Σχήμα 2

Ως εκ τούτου, ο προσδιορισμός τόσο του p^* όσο και του προτύπου εξειδίκευσης είναι αδύνατος χωρίς την εισαγωγή μίας καμπύλης διεθνούς σχετικής καταναλωτικής ζήτησης, για την οποία δυνάμεθα να υποθέσουμε ότι έχει τη μορφή $p_1^*/p_2^* = f(C_1^*/C_2^*)$ (όπου το f υποδηλώνει μία γνησίως φθίνουσα συνάρτηση και το C_1^*/C_2^* τη διεθνή σχετική καταναλωτική ζήτηση, με $C_1^* \equiv C_1^{*A} + C_1^{*B}$ και $C_2^* \equiv C_2^{*A} + C_2^{*B}$).¹⁶

Όπως, λοιπόν, συνάγεται από το Σχήμα 2 (οι α , β , γ υποδηλώνουν τρεις, διαφορετικές κάθε φορά, καμπύλες διεθνούς σχετικής καταναλωτικής ζήτησης), δεδομένων των τεχνικών συνθηκών παραγωγ-

¹⁶ Είναι αυτονόητο ότι η εν λόγω συνάρτηση προκύπτει από την «άθροιση» των εθνικών συναρτήσεων σχετικής καταναλωτικής ζήτησης, οι οποίες υποτίθεται (χάρην απλούστευσης) ότι είναι ενιαίες για τους μισθωτούς και τους κεφαλαιούχους (καίτοι δυνατόν, δεν είναι αναγκαίο να υποθεθεί ότι η εν λόγω συνάρτηση θεμελιώνεται νεοκλασικά, δηλ. στη «θεωρία του οφέλους»). Σημειώνεται, τέλος, ότι αντί των εθνικών ποσοστών κέρδους, θα ήταν δυνατόν να θεωρηθούν τα εθνικά ωρομίσθια (ονομαστικά ή πραγματικά) ως οι εξωγενώς δεδομένες μεταβλητές του συστήματος. Χάρην συντομίας, θα αντιπαρέλθουμε την έκθεση αυτής της δυνατότητας (βλ. ωστόσο, το Θέωρημα 4).

γής και των L^A, L^B , η διεθνής ισορροπία καθορίζεται από τις συνθήκες της ζήτησης. Ειδικότερα, στο σημείο 1 (σημείο 3) η Α (η Β) παράγει και τα δύο εμπορεύματα και εξάγει το εμπόρευμα 1 (το εμπόρευμα 2), ενώ η Β (η Α) παράγει και εξάγει το εμπόρευμα 2 (το εμπόρευμα 1). Τέλος, στο σημείο 2 η Α (η Β) παράγει και εξάγει το εμπόρευμα 1 (το εμπόρευμα 2). Έτσι, στα σημεία 1 και 3 μόνον μία οικονομία εξειδικεύεται πλήρως, ενώ στο σημείο 2 και οι δύο οικονομίες εξειδικεύονται πλήρως.¹⁷

ό.έ.δ.

Πόρισμα 3.1. Κάθε οικονομία εξάγει (αλλά όχι: παράγει μόνον, διότι βλ. τα σημεία 1, 3 του Σχήματος 2) το εμπόρευμα εκείνο, στο οποίο είναι συγκριτικά πιο παραγωγική. Δηλαδή, το εμπόρευμα εκείνο στο οποίο εμφανίζει τη συγκριτικά υψηλότερη παραγωγικότητα της εργασίας («νόμος του συγκριτικού πλεονεκτήματος»).

Σχόλιο. Από τα θεωρήματα 2, 3 προκύπτει ότι το ποιο θα είναι το εξαγόμενο από κάθε οικονομία εμπόρευμα δεν καθορίζεται από τη σχέση διάταξης των $\ell_j^A, \ell_j^B (j=1,2)$, αλλά από τη σχέση διάταξης των $\ell_1^A/\ell_2^A, \ell_1^B/\ell_2^B$ ή, ισοδύναμα, από τη σχέση διάταξης των $\pi_2^A/\pi_1^A, \pi_2^B/\pi_1^B$ (όπου, $\pi_j \equiv 1/\ell_j$ η παραγωγικότητα της εργασίας στον κλάδο j). Έτσι, ακόμα κι αν ισχύει, για παράδειγμα, ότι $\pi_j^A < \pi_j^B$ (ήτοι η Β εμφανίζει απόλυτο πλεονέκτημα και στα δύο εμπορεύματα), τότε θα ισχύει αναγκαστικά είτε $\pi_2^A/\pi_1^A < \pi_2^B/\pi_1^B$ είτε $\pi_2^A/\pi_1^A > \pi_2^B/\pi_1^B$. Δηλαδή, θα υπάρχει οπωσδήποτε εμπόρευμα στο οποίο η παραγωγικότητα της εργασίας στην Α θα είναι συγκριτικά (ή, με άλλη ισοδύναμη διατύπωση, σχετικά) πιο υψηλή απ' ό,τι στην Β. Αυτό ακριβώς είναι το εμπόρευμα στο οποίο – θα λέγεται ότι – η Α διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα και αυτό ακριβώς το εμπόρευμα θα εξάγει, ενώ θα εισάγει το άλλο εμπόρευμα, στο οποίο εμφανίζει συγκριτικό μειονέκτημα (εδώ, δηλ. στο παράδειγμά μας, εμφανίζει και απόλυτο μειονέκτημα).¹⁸

¹⁷ Είναι εμφανές (από το Σχ. 2) ότι όσο περισσότερο το L^A (το L^B) υπερβαίνει το L^B (το L^A) τόσο αυξάνεται η πιθανότητα να ισχύσει $p^* = p^A$ ($p^* = p^B$), πράγμα το οποίο σημαίνει ότι η οικονομία Β (οικονομία Α) είναι η σχετικά «μικρή οικονομία». Γι' αυτό, λοιπόν, το αναλυτικό πλαίσιο εντός του οποίου αποδείχθηκε το *θεώρημα 1* είναι και λογικά συνεκτικό και οικονομικά σημαντικό.

¹⁸ Στο προαναφερθέν αριθμητικό παράδειγμα του Ricardo, στην «Αγγλία» (στην «Πορτογαλία») η παραγωγικότητα της εργασίας στον κλάδο του «υφάσματος» είναι κατά 20% υψηλότερη (κατά 11.1%, περίπου, χαμηλότερη) από την παραγωγικότητα της εργασίας στον κλάδο του «οίνου». Έτσι, η «Αγγλία» εμφανίζει συγκριτικό πλεονέκτημα (και απόλυτο μειονέκτημα) στην παραγωγή «υφάσματος» και συγκριτικό (και απόλυτο) μειονέκτημα στην παραγωγή «οίνου». Όμως, για κάθε διεθνή λόγο ανταλλαγής p^* , ο οποίος ικανοποιεί τη σχέση $10/12 < p^* < 9/8$, σημειώνεται διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων και στις δύο χώρες (χωρίς περαιτέρω αιτιολόγηση, ο Ρικάρντο, ό.π., θέτει $p^* = 1$).

Πόρισμα 3.2. Εάν, για παράδειγμα, η Α διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα στο εμπόρευμα 1, τότε το συγκροτούμενο από τις Α, Β διεθνές σύστημα χαρακτηρίζεται από την ακόλουθη σχέση:

$$\pi_2^A (1+r^A)^{-1} / \pi_2^B (1+r^B)^{-1} \leq w^{*A} / w^{*B} \leq \pi_1^A (1+r^A)^{-1} / \pi_1^B (1+r^B)^{-1} \quad (9)$$

όπου w^{*A}, w^{*B} τα ονομαστικά ωρομίσθια μετά την έναρξη των διεθνών ανταλλαγών.¹⁹ Συνεπώς, εάν υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι η Β είναι απολύτως πιο παραγωγική ($\pi_j^B > \pi_j^A$) και ότι $r^A = r^B$ προκύπτει ότι – μετά την έναρξη των διεθνών ανταλλαγών – το ωρομίσθιο (τόσο το ονομαστικό όσο και πραγματικό) στην Β υπερβαίνει αυτό της Α.

Πόρισμα 3.3. Μετά την έναρξη των διεθνών ανταλλαγών, κάθε εμπόρευμα παράγεται στην οικονομία εκείνη που το προσφέρει απολύτως φθηνότερα.

Σχόλιο. Καίτοι η απόδειξή του είναι προφανής θα την εκθέσουμε, διότι το πόρισμα αυτό ενδέχεται να δημιουργεί σύγχυση. Επίσης, διότι έχει μια «βαθύτερη» σημασία, την οποία και θα αναδείξουμε.

Απόδειξη. Έστω, για παράδειγμα, ότι $p^A < p^B$. Από το *Θεώρημα 3* προκύπτει ότι εμπόρευμα 1 (εμπόρευμα 2) θα παράγεται στην Α (στην Β) και θα ισχύει είτε $p^A \leq p^* < p^B$ είτε $p^A < p^* \leq p^B$. Επομένως, μετά την έναρξη των ανταλλαγών, θα ισχύει το εξής:

$$p_1^* = w^{*A} \ell_1^A (1+r^A) \quad \text{και} \quad p_2^* = w^{*B} \ell_2^B (1+r^B) \quad (10)$$

ενώ σε καθεστώς αυτάρκειας ίσχυε το εξής:

$$p_1^k = w^k \ell_1^k (1+r^k) \quad \text{και} \quad p_2^k = w^k \ell_2^k (1+r^k) \quad (11)$$

όπου $k = A, B$. Εάν, λοιπόν, θα ισχύει $p^A < p^* < p^B$ (χάριν συντομίας, αφήνουμε τις περιπτώσεις $p^A \leq p^* < p^B$ και $p^A < p^* \leq p^B$ στον αναγνώστη), τότε, όπως προκύπτει από τις (10) και (11), θα ισχύει και το εξής:

$$p^A < p^* \Rightarrow p_2^* < w^{*A} \ell_2^A (1+r^A) \quad (12)$$

$$p^* < p^B \Rightarrow p_1^* < w^{*B} \ell_1^B (1+r^B) \quad (13)$$

όπου $w^{*A} \ell_2^A (1+r^A)$ είναι, προφανώς, η τιμή εκείνη, στην οποία η Α θα ήταν σε θέση να το προσφέρει το εμπόρευμα 2, εάν επιχειρούσε να το παράξει στα πλαίσια του ήδη συγκροτημένου διεθνούς συστήματος (αναλόγως ερμηνεύεται το δεξιό μέλος της (13)).

ό.έ.δ.

Σημασία. Η σχέση (12) (αναλόγως η (13)) σημαίνει ότι – μετά την έναρξη των ανταλλαγών – είναι αδύνατον το εμπόρευμα 2 να παραχθεί στην Α. Διότι, εάν παραγόταν, η τιμή του θα ήταν αναγκα-

¹⁹ Η απόδειξη του πορίσματος είναι εύκολη. Βασίζεται στη σχέση $p^A \leq p^* \leq p^B$ και στο ότι το εμπόρευμα 1 (2) θα παράγεται κατ' ανάγκην στην Α (Β).

στικά υψηλότερη από τη διεθνή τιμή του p_2^* και, έτσι, κανένας δεν θα είχε λόγο να το αγοράσει από τις επιχειρήσεις της Α (όλοι θα εξακολουθούσαν να το αγοράζουν από τις επιχειρήσεις της Β). Επομένως, το Πρόρισμα 3.3 σημαίνει, ουσιαστικά, ότι το συγκροτούμενο από τις Α και Β διεθνές σύστημα είναι ευσταθές (υποδηλώνει, δηλαδή, τη σταθερότητα του διεθνούς συστήματος - βλ. §1 του παρόντος).²⁰

Τέλος, θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί ότι η μέχρι τούδε ανάπτυξη του ζητήματος είναι ελεγχόμενη, διότι έχει υποτεθεί (χωρίς αιτιολόγηση) ότι οι κεφαλαιοκρατικές οικονομίες Α, Β διεξάγουν εμπόριο με κίνητρο ή, ισοδύναμα, με κριτήριο τη διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων τους. Είναι πράγματι αληθές ότι στις κεφαλαιοκρατικές οικονομίες το εμπόριο δεν διεξάγεται απ' αυτές τις ίδιες (γενικά και αόριστα), αλλά από τους κεφαλαιούχους τους, ο οποίοι, μάλιστα, έχουν (εκ των πραγμάτων) ένα και μόνον ένα κίνητρο ή, ισοδύναμα, κριτήριο: τη μεγιστοποίηση του ποσοστού κέρδους τους. Ωστόσο, ο προαναφερθείς ισχυρισμός αποδεικνύεται αβάσιμος (κι όπως αναφέραμε στην §4 αυτό ακριβώς ήταν που ο Ricardo ενδιαφερόταν να αποδείξει) διότι στον παρόν αναλυτικό πλαίσιο ισχύει το ακόλουθο θεώρημα (στο Τμήμα 1.4 θα δούμε ότι δεν έχει γενική ισχύ, πράγμα που μάλλον συνιστά το σημαντικότερο δίδαγμα της Νεοοικονομικής θεωρίας):

Θεώρημα 4. Εάν και τα δύο εμπορεύματα είναι μισθιακά, τότε για κάθε p^* εντός, και μόνον εντός, του διαστήματος που ορίζεται από τους εγχώριους λόγους ανταλλαγής, σημειώνεται (και) διεύρυνση των δυνατοτήτων κερδοφορίας και στις δύο οικονομίες .

Απόδειξη. Έστω, για παράδειγμα, ότι $p^A < p^B$ (η αντίθετη περίπτωση αφήνεται στον αναγνώστη). Ας υποθέσουμε ότι οι μισθωτοί καταναλώνουν να εμπορεύματα στην αναλογία d_1^k/d_2^k ($k=A,B$) και ας συμβολίσουμε με c^k το ύψος του πραγματικού ωρομισθίου. Τότε, εάν υποθέσουμε ότι οι μισθωτοί καταναλώνουν όλο το εισόδημά τους, θα ισχύει $w^k = c^k(p_1^k d_1^k + p_2^k d_2^k)$ και, έτσι, οι (1), (2) γράφονται ως εξής:

$$c^k(1+r^k) = p^k / [\ell_1^k(p^k d_1^k + d_2^k)] = 1 / [\ell_2^k(p^k d_1^k + d_2^k)] \quad (14)$$

Από την (14) συνάγεται ότι εάν, και μόνον εάν, πρώτον, η Α (η Β) εξειδικευθεί στο εμπόρευμα 1 (εμπόρευμα 2) και, δεύτερον,

²⁰ Φαίνεται (βλ. τη σχέση (12)) ότι μία μείωση του ονομαστικού ωρομισθίου ή/και του ποσοστού κέρδους στον κλάδο παραγωγής του εμπορεύματος 2 θα μπορούσε να καταστήσει την εγχώρια τιμή ίση (ή, ακόμα, χαμηλότερη) από τη διεθνή. Ωστόσο, η δυνατότητα αυτής της μείωσης είναι ανύπαρκτη: κανένας μισθωτός ή κεφαλαιούχος της Α δεν θα δεχθεί ένα χαμηλότερο ωρομίσθιο ή, αντιστοίχως, ποσοστό κέρδους απ' αυτό το οποίο δύναται να επιτύχει (και το οποίο όντως επιτυγχάνει απασχολούμενος ή, αντιστοίχως, αξιοποιώντας το κεφάλαιό του στον κλάδο παραγωγής του εμπορεύματος 1).

ισχύει $p^A < p^* < p^B$, τότε θα σημειωθεί διεύρυνση των δυνατοτήτων κερδοφορίας και στις δύο οικονομίες.

Ειδικότερα, από την (14) προκύπτει ότι (με * συμβολίζουμε τις μεταβλητές μετά την εξειδίκευση και με $k \rightarrow j$ υποδηλώνουμε ότι η οικονομία $k = A, B$ εξειδικεύεται στο εμπόρευμα $j = 1, 2$):

$$c^{*k}(1+r^{*k}) > c^k(1+r^k) \Leftrightarrow \{A \rightarrow 1, B \rightarrow 2, p^A < p^* < p^B\} \quad (15)$$

Η αύξηση, όμως, του μεγέθους $c(1+r)$ (μετά την εξειδίκευση) δεν σημαίνει παρά τη διεύρυνση των δυνατοτήτων κερδοφορίας.^{21,22}

ό.έ.δ.

Πόρισμα 4.1. Εάν, για παράδειγμα, ισχύει $p^A < p^B$ και το εμπόρευμα 2 (εμπόρευμα 1) δεν είναι μισθιακό στην οικονομία A (οικονομία B), εάν δηλαδή ισχύει $d_2^A = 0$ ($d_1^B = 0$), τότε το διεθνές εμπόριο δεν δύναται να οδηγήσει σε διεύρυνση των δυνατοτήτων κερδοφορίας (αλλά μόνον σε διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων - βλ. Θεώρημα 3).²³

Συμπεράσματα: **i.** Η θεωρία του Ricardo δύναται να εκτεθεί κατά συστηματικό τρόπο και είναι, εντός του απλουστευτικού αναλυτικού της πλαισίου (βλ. Τμήμα 1.4 του παρόντος κεφαλαίου), συνεκτική. **ii.** Εάν εκτεθεί κατ' αυτόν τον τρόπο, αποδεικνύεται ότι περιέχει την εγχειριδιακή, νεοκλασική, εκδοχή της ως ειδική (και στρεβλή) περίπτωση.²⁴

1.3. Εισαγωγή στη Νεοκλασική Θεωρία

7. Όπως έχει ήδη λεχθεί, η Νεοκλασική Θεωρία αποτελεί μια εφαρμογή - επέκταση της Νεοκλασικής (Ατομιστικής) Θεωρίας της Γενι-

²¹ Από τις (1), (2) προκύπτει ότι σε καθεστώς αυτάρκειας τα μεγέθη c^k, r^k συνδέονται «αντιστρόφως». Έτσι, σ' αυτό το καθεστώς, τα εν λόγω μεγέθη δύναται να αυξηθούν ταυτοχρόνως μόνον συνεπεία τεχνολογικής προόδου. Όπως δείξαμε, διαμέσου του εμπορίου αυξάνεται το μέγεθος $c(1+r)$, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι δύναται να αυξηθεί είτε μόνον το r είτε μόνον το c είτε και τα δύο αυτά μεγέθη (το τι ακριβώς θα συμβεί κατά τη μετάβαση από την αυτάρκεια στο εμπόριο εξαρτάται από το συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ μισθωτών - κεφαλαιούχων). Τέλος, ο αναγνώστης θα δείξει ότι η εν λόγω αύξηση έχει ως πηγή της το γεγονός ότι το εμπόριο ισοδυναμεί λογικά με τεχνολογική πρόοδο (βλ. ότι ελέχθη στα πλαίσια του Πορίσματος 1.1, καθώς και την (14): παρατήρησε, λοιπόν, ότι η διεύρυνση των δυνατοτήτων κερδοφορίας στην A οφείλεται στο ότι - κατά τη μετάβαση από την αυτάρκεια στο εμπόριο - ο συντελεστής του d_2^k μειώνεται, διότι από $\ell_1^A/p^A = \ell_2^A$ γίνεται ίσος με ℓ_1^A/p^*).

²² Φυσικά, εάν ισχύσει $p^A = p^* (p^B = p^*)$, τότε δεν θα σημειωθεί διεύρυνση των δυνατοτήτων κερδοφορίας στην A (στην B), αλλά μόνον στην B (στην A).

²³ Για τη γενικότερη διερεύνηση του ζητήματος, βλ. Τμήμα 1.4.

²⁴ Το Τμήμα 1.2 του παρόντος βασίστηκε στα Pasinetti, 1960, Schmidt, 1975, Ravix, 1977, Chacholiades, 1978, chs 2-3, Steedman, 1979, chs 1, 8, Caves et al., 1992, κεφ. 1-5, Krugman και Obstfeld, 1995, κεφ. 2. Εκτιμούμε, ωστόσο, ότι η δόμησή του εμφανίζει κάποια πρωτοτυπία και είναι χρήσιμη στον προσεκτικό αναγνώστη.

κής Ανταγωνιστικής Ισορροπίας. Στα ακόλουθα θα εκθέσουμε, εν συντομία, τη βάση συγκρότησής της. Με την έκθεση αυτή, τέλος, θα αναδειχθούν οι θεμελιώδεις διαφορές της από τη σχετική Ρικαρδιανή και Νεορικαρδιανή θεωρία. Αρχικά θα αναφέρουμε τις βασικές υποθέσεις, εν συνεχεία τα δεδομένα, και στο τέλος ορισμένα από τα συμπεράσματα της θεωρίας.

• Υποθέσεις:

$\mathbf{Y}_1^N$. Έστω δύο πλήρως ανεξάρτητα (κατ' αρχάς) μεταξύ τους άτομα, το Α και το Β, τα οποία, είναι, ταυτοχρόνως, κάτοχοι ορισμένων «συντελεστών παραγωγής», παραγωγοί ορισμένων αγαθών και καταναλωτές αυτών των αγαθών. Ως παραγωγοί επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση του κέρδους τους, ενώ ως καταναλωτές επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση του οφέλους τους. Τέλος, επιδιώκουν και την πλήρη απασχόληση των «παραγωγικών συντελεστών» που κατέχουν. Εάν, και μόνον, εάν επιτυγχάνουν όλες αυτές τις επιδιώξεις τους, τότε βρίσκονται σε κατάσταση γενικής ισορροπίας.

$\mathbf{Y}_2^N$. Υφίσταται απλή (single) παραγωγή. Παράγονται δύο (μόνον) καταναλωτικά αγαθά (το αγαθό 1 και το αγαθό 2) μέσω δύο (μόνον) ομοιογενών και μη αναπαραγόμενων «συντελεστών παραγωγής» (π.χ. του κεφαλαίου (K) και της εργασίας (L)) και υπό σταθερές αποδόσεις κλίμακας.

$\mathbf{Y}_3^N$. Η περίοδος παραγωγής των αγαθών είναι ενιαία.

$\mathbf{Y}_4^N$. Σε όλες τις αγορές ισχύουν συνθήκες τέλει ανταγωνισμού.

$\mathbf{Y}_5^N$. Ακόμα κι αν τα εν λόγω άτομα Α, Β συνάψουν σχέσεις ανταλλαγής αγαθών, δεν θα συνάψουν πιστωτικές σχέσεις. Συνεπώς, η σε χρήμα εκφρασμένη αξία της κατανάλωσής τους ισούται πάντοτε με τη σε χρήμα εκφρασμένη αξία του εισοδήματός τους.

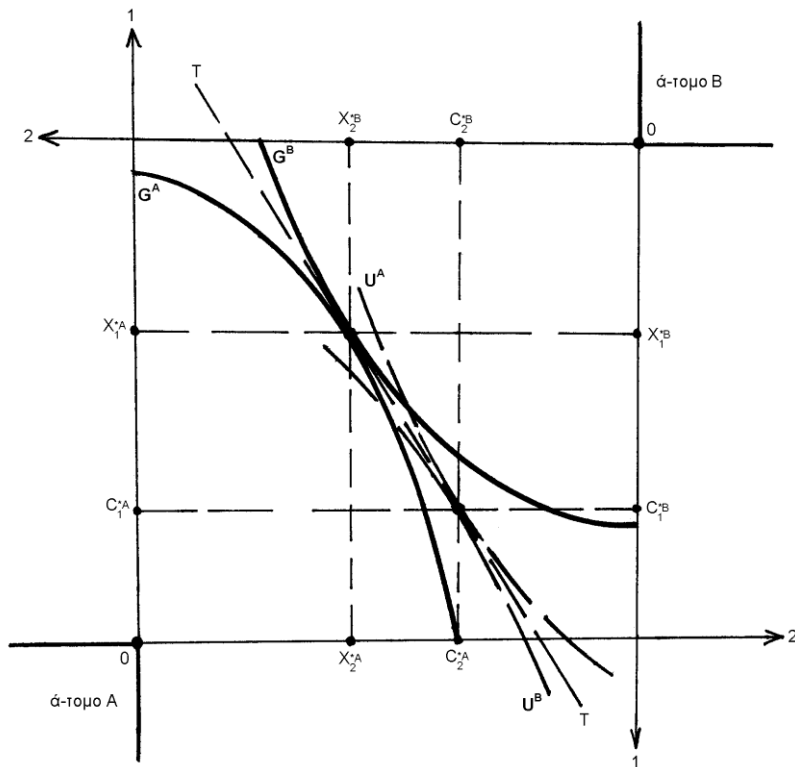
• Δεδομένα:

$\mathbf{\Delta}_1^N$. Η «συνάρτηση οφέλους» κάθε α-τόμου, η οποία έχει τη μορφή $U^k = F^k(C_1^k, C_2^k)$, με $k = A, B$, και όπου U^k το απορρέον από την κατανάλωση C_1^k μονάδων του αγαθού 1 και C_2^k μονάδων του αγαθού 2 όφελος του α-τόμου k .

$\mathbf{\Delta}_2^N$. Το σύνολο των διαθέσιμων μεθόδων παραγωγής, βάσει των οποίων τα άτομα Α, Β δύνανται να παράγουν τα δύο αγαθά (δηλ. δύο «συναρτήσεις παραγωγής» για κάθε άτομο).

$\mathbf{\Delta}_3^N$. Οι ποσότητες του «κεφαλαίου» και της «εργασίας» που κατέχουν τα άτομα (δηλ. τα μεγέθη K^k, L^k , με $k = A, B$).²⁵

²⁵ Για τις αποδείξεις των όσων ακολουθούν, βλ. π.χ. Μπένος, 1974, κεφ. 6, Simpson, 1975, ch. 5, Silbeberg, 1990, ch. 16. Για μία αυστηρά τεχνική θεμελίωση της μικροοικονομικής νεοκλασικής θεωρίας του διεθνούς εμπορίου, βλ. Chipman, 1987. Για μία γενικότερη, περιλαμβάνουσα τόσο μικροοικονομικές όσο

Σχήμα 3

Ως γνωστόν, από την υπόθεση περί πλήρους απασχολήσεως των «συντελεστών», από τις $Y_2^N - Y_3^N$ και από τα $\Delta_3^N - \Delta_4^N$ εξάγεται η «καμπύλη παραγωγικών δυνατοτήτων» κάθε α-τόμου, και έστω $X_1^k = G^k(X_2^k)$ αυτή. Παράλληλα, βάσει των $Y_2^N - Y_4^N$ και των $\Delta_1^N - \Delta_2^N$, αποδεικνύεται ότι για κάθε εξωγενώς δεδομένο λόγω ανταλλαγής $p \equiv p_1/p_2 (> 0)$ των δύο αγαθών, πρώτον, η μεγιστοποίηση των κερδών του α-τόμου k προϋποθέτει (και συνεπάγεται) την ισχύ της ακόλουθης σχέσης:

$$dX_1^k/dX_2^k = dG^k/dX_2^k = -1/p \quad (16)$$

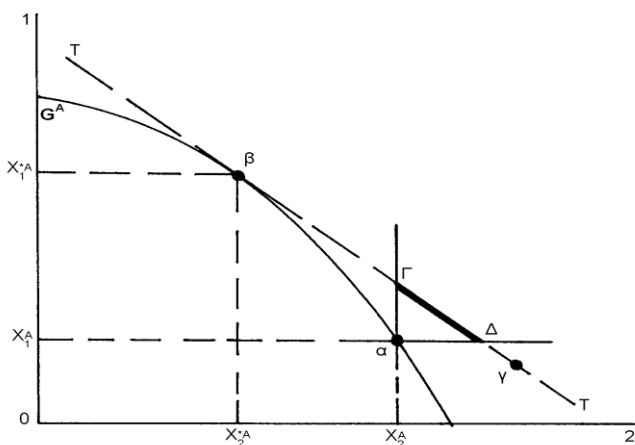

και μακροοικονομικές διαστάσεις, θεμελίωση της νεοκλασικής θεωρίας της διεθνούς οικονομίας, βλ. Obstfeld and Rogoff, 1998.

όπου dX_1^k/dX_2^k η πρώτη παράγωγος της συναρτήσεως $X_1^k = G^k(X_2^k)$ και, δεύτερον, η μεγιστοποίηση του οφέλους του α-τόμου k προϋποθέτει (και συνεπάγεται) την ισχύ της ακόλουθης σχέσης:

$$[(\partial U^k / \partial C_1^k) / (\partial U^k / \partial C_2^k)] = p \quad (17)$$

όπου $\partial U^k / \partial C_j^k, j=1,2$, η μερική παράγωγος πρώτης τάξεως της συναρτήσεως U^k . Κατά συνέπεια το α-τομο k βρίσκεται σε κατάσταση γενικής ισορροπίας όταν, και μόνον όταν, οι (16) και (17) ισχύουν «ταυτοχρόνως». Τέλος, εάν τα εν λόγω α-τομα αποφασίσουν να συσχετισθούν μεταξύ τους, και συνεπώς δημιουργήσουν μία «κοινωνία», τότε θα βρίσκονται σε κατάσταση γενικής ισορροπίας όταν,

Σχήμα 4

²⁶ Οι υπόλοιπες ενδογενώς προσδιοριζόμενες μεταβλητές είναι τα U^A, U^B , οι αμοιβές των «παραγωγικών συντελεστών», καθώς επίσης και οι ποσότητες τους που χρησιμοποιούνται από τα α-τομα A, B, στην παραγωγή των δύο αγαθών (συνολικά 21 μεταβλητές, και μπορεί να δειχθεί ότι βάσει των $Y^N - \Delta^N$ συγκροτούνται πράγματι 21 ανεξάρτητες εξισώσεις).

²⁷ Σε αντίθεση με ό,τι συνήθως υποστηρίζεται από ορισμένους μαρξίζοντες ή 'ε-τερόδοξους' οικονομολόγους (και ανεξάρτητα από κάθε εμμενή κριτική που δύναται να της ασκηθεί - βλ. §9 και Τμήμα 1.4) η νεοκλασική οικονομική θεωρία της γενικής ισορροπίας à la Walras (όχι, πάντως, και της μερικής ισορροπίας à la Marshall) είναι (ορθότερα, επιδιώκει να είναι) κοινωνική θεωρία.

ράγει στο σημείο β της καμπύλης G^A .²⁸ Ως εκ τούτου, και λόγω της Y_5^N , δύναται να καταναλώνει σε οποιοδήποτε σημείο επί της ευθείας των σχετικών τιμών T, και μάλιστα υφίστανται άπειροι συνδυασμοί κατανάλωσης (αυτοί που κείνται επί του ευθυγράμμου τμήματος ΓΔ της ευθείας T), οι οποίοι είναι *απολύτως υψηλότεροι* από αυτόν που αντιστοιχεί στο καθεστώς της απομόνωσης (βλ. Σχήμα 4).²⁹

8. Ούτε λίγο ούτε πολύ, η Νεοκλασική Θεωρία του Διεθνούς Εμπορίου δεν έγκειται παρά, κατ' αρχήν και κατ' αρχάς, στην αντικατάσταση της λέξης «ά-τομα» με τη λέξη «οικονομίες». Περαιτέρω, και προκειμένου να είναι εφικτή η εξαγωγή - παραγωγή ορισμένων προτάσεων γενικής ισχύος, εισάγει, στο προηγούμενο αναλυτικό πλαίσιο, τις ακόλουθες επιπρόσθετες υποθέσεις:

Y_6^N . Οι οικονομίες A, B διαθέτουν τους «συντελεστές παραγωγής» σε διαφορετική αναλογία. Δηλ. ισχύει $(K^A/L^A) \neq (K^B/L^B)$ και π.χ. εάν $(K^A/L^A) < (K^B/L^B)$, τότε λέγεται ότι «η A (η B) διαθέτει τον συντελεστή εργασία (συντελεστή κεφάλαιο) σε σχετική αφθονία ή, ισοδύναμα, ότι ο συντελεστής εργασία είναι σχετικά άφθονος (σπάνιος) στην A (στην B)».

Y_7^N . Οι καταναλωτικές προτιμήσεις των κατόχων των «συντελεστών παραγωγής» είναι ενιαίες (τόσο μεταξύ τους όσο και ανά οικονομία) και αντιπροσωπεύονται από μια συνήθη «συνάρτηση οφέλους».

Y_8^N . Οι οικονομίες A, B διαθέτουν τις ίδιες μεθόδους παραγωγής των δύο αγαθών (δηλ. η «συνάρτηση παραγωγής» κάθε αγαθού είναι ενιαία ανά οικονομία).

Y_9^N . Οι «συντελεστές παραγωγής» χρησιμοποιούνται στην παραγωγή των δύο αγαθών σε διαφορετική αναλογία. Δηλ. ισχύει $(K_1/L_1) \neq (K_2/L_2)$, όπου K_j και L_j η «ποσότητα του κεφαλαίου» και, αντιστοίχως, της «εργασίας» που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή του αγαθού $j=1,2$. Εάν π.χ. ισχύει $(K_1/L_1) < (K_2/L_2)$, τότε λέγεται ότι «το αγαθό 1 (2) είναι εντάσεως εργασίας (κεφαλαίου)».

²⁸ Προκειμένου να μεγιστοποιεί τα κέρδη του, οφείλει (βλ. σχέση (16)) να παράγει, πάντοτε, στο σημείο εκείνο, στο οποίο η ευθεία των εκάστοτε ισχυόντων σχετικών τιμών εφάπτεται στην «καμπύλη παραγωγικών δυνατοτήτων» του.

²⁹ Τίποτε, βέβαια, δεν εγγυάται *a priori* ότι ο μετά ανταλλαγών συνδυασμός κατανάλωσης θα κείται όντως επί του τμήματος ΓΔ (διότι προσδιορίζεται, όπως προαναφέραμε, ενδογενώς και εξαρτάται, συνεπώς, από τις συνθήκες προσφοράς και ζήτησης και των δύο α-τόμων). Έτσι, εάν, για παράδειγμα, αντιπροσωπεύεται από το σημείο γ του Σχ. 4, τότε δεν δύναται, προφανώς, να συγκριθεί άμεσα με τον προ ανταλλαγών συνδυασμό κατανάλωσης. Ωστόσο, στο σημείο γ θα εφάπτεται, κατ' ανάγκην, μία καμπύλη *υψηλότερου* (σε σχέση μ' αυτό που αντιστοιχεί στο σημείο α) ίσου οφέλους και, άρα, σε συμφωνία με την *ίδια τη λογική* της νεοκλασικής θεωρίας, η κατάσταση του α-τόμου βελτιώνεται, διότι αυξάνεται το όφελός του.

Βάσει, λοιπόν, όλων αυτών αποδεικνύεται η ακόλουθη θεμελιώδης πρόταση:

Θεώρημα των H-O-S. Έστω δύο κλειστές οικονομίες A, B. Σε καθεστώς αυτάρκειας ισχύουν τα εξής:

- Εάν $(K_1/L_1) < (K_2/L_2)$ και $(K^A/L^A) \underset{>}{\leq} (K^B/L^B)$, τότε (αντιστοίχως):

$$p^A \underset{>}{\leq} p^B, (w^A/r^A) \underset{>}{\leq} (w^B/r^B) \quad (18)$$

- Εάν $(K_1/L_1) > (K_2/L_2)$ και $(K^A/L^A) \underset{>}{\leq} (K^B/L^B)$, τότε (αντιστοίχως):

$$p^A \underset{<}{\geq} p^B, (w^A/r^A) \underset{<}{\geq} (w^B/r^B) \quad (18\alpha)$$

όπου w^k, r^k οι μοναδιαίες αμοιβές των υπηρεσιών της εργασίας και, αντιστοίχως, του κεφαλαίου.

Συνεπώς, εάν ισχύει $(K^A/L^A) \neq (K^B/L^B)$, τότε οι A, B θα συγκροτήσουν οπωσδήποτε ένα διεθνές σύστημα, στα πλαίσια του οποίου:

Θ₁^N. Διευρύνονται οι καταναλωτικές δυνατότητες σε κάθε οικονομία.

Θ₂^N. Κάθε οικονομία εξάγει το αγαθό εκείνο, στην παραγωγή του οποίου χρησιμοποιείται εντατικά ο συντελεστής που η οικονομία διαθέτει σε σχετική αφθονία.³⁰

Θ₃^N. Ο λόγος ανταλλαγής των αγαθών κείται εντός του διαστήματος που ορίζεται από τους εγχώριους (προ εμπορίου) λόγους ανταλλαγής.

Θ₄^N. Αυξάνεται (μειώνεται), σε πραγματικούς όρους και σε σχέση με την προ εμπορίου κατάσταση, η μοναδιαία αμοιβή των σχετικά άφθονων (σπάνιων) συντελεστών (δηλ. σε κάθε οικονομία, το εμπόριο ωφελεί (βλάπτει) τους κατόχους των σχετικά άφθονων (σπάνιων) συντελεστών).

Θ₅^N. Εξισώνονται, κατά κανόνα, οι αμοιβές των συντελεστών παραγωγής³¹ (δηλ. προκύπτει $w^{*A} = w^{*B}$ και $r^{*A} = r^{*B}$) (για την απόδειξη του Θεωρήματος των H-O-S και για την περαιτέρω διερεύνησή του, βλ. π.χ. Jones, 1965, Chacholiades, 1978, chs 8-10, Silbeberg, 1990, ch. 16, Caves et al., 1992, κεφ. 7, Krugman και Obstfeld, κεφ. 4).

³⁰ Διότι, όπως διαπιστώνεται από τις (18), (18α), είναι κατ' ανάγκην και το αγαθό εκείνο, το οποίο η οικονομία παράγει συγκριτικά φθηνότερα. Δηλαδή, το αγαθό στο οποίο διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα.

³¹ Για την εξαίρεση, η οποία εμφανίζεται μόνον όταν η μία από τις δύο οικονομίες περιέλθει σε καθεστώς πλήρους εξειδικεύσεως και η οποία είναι τόσο πιο πιθανή όσο περισσότερο αποκλίνουν μεταξύ τους οι λόγοι $(K^A/L^A), (K^B/L^B)$, βλ. π.χ. Krugman και Obstfeld, 1995, σσ. 126-8 και 140-1.

9. Συμπεράσματα:

i. Η θεωρία του Ricardo έχει ως θεμελιώδη έννοια τις «κοινωνικές τάξεις», ενώ η θεωρία των νεοκλασικών την έννοια «ά-τομο», το οποίο ορίζεται, ταυτοχρόνως, ως «παραγωγός - επιχειρηματίας, καταναλωτής και κάτοχος παραγωγικών συντελεστών». Περαιτέρω, η έννοια «ά-τομο» αντικαθίσταται, τρόπον τινά μηχανικά, από την έννοια «οικονομία» (βλ. π.χ. πώς οι Krugman και Obstfeld, 1995, αρχικά αντιπαρέρχονται το ζήτημα του προσδιορισμού των οφελών (*ibid.*, σσ. 98-9) και πώς εν συνεχεία (*ibid.*, σσ. 147-50) αναγκάζονται να το λύσουν), η οποία, συνεπώς, δεν μπορεί παρά να ορίζεται, εντός της ίδιας της θεωρίας, ως συνάθροισμα «παραγωγών - επιχειρηματιών και κατόχων παραγωγικών συντελεστών», οι οποίοι έχουν, επιπλέον, ταυτές καταναλωτικές προτιμήσεις.

ii. Η θεωρία του Ricardo συνίσταται σ' ένα δυναμικό υπόδειγμα διερεύνησης των σχέσεων ανάμεσα στην επισώρευση του κεφαλαίου, την κατανομή του εισοδήματος και το διεθνές εμπόριο. Αντιθέτως, η θεωρία των νεοκλασικών συνιστά συνίσταται σ' ένα στατικό υπόδειγμα διερεύνησης των καταναλωτικών δυνατοτήτων που προκύπτουν από το διεθνές εμπόριο, στο οποίο λαμβάνεται *παραπλεύρως* υπόψη και η κατανομή του εισοδήματος ανάμεσα στους «κατόχους παραγωγικών συντελεστών».³² Έτσι, ενώ το θεμελιώδες ζήτημα για τον Ricardo είναι να αποδειχθεί ότι το έχουν ως αιτία τη διεύρυνση των *δυνατοτήτων κερδοφορίας* (ή, αλλιώς, τη διαμόρφωση ευνοϊκότερων όρων αξιοποίησης του - με την *μαρξική* έννοια - κεφαλαίου) εμπόριο συνεπάγεται αναγκαστικά και τη διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων του κοινωνικού συνόλου, το θεμελιώδες ζήτημα για τους νεοκλασικούς οικονομολόγους είναι να αποδειχθεί ότι (και) η στο διεθνές επίπεδο άρση *κάθε περιορισμού* των ανταλλαγών - καίτοι αναγκαστικά ωφελεί ορισμένους «κατόχους παραγωγικών συντελεστών» και άλλους τους βλάπτει - συνεπάγεται αναγκαστικά τη διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων του συνόλου (για την ακρίβεια: την αύξηση του οφέλους του συνόλου). Και είναι ακριβώς επειδή θεμελιώνεται εξ' αρχής στην έννοια του «ατόμου» που η νεοκλασική θεωρία δεν είναι ικανή ούτε να πραγματευθεί αλλά και ούτε καν να θέσει, σε καμία βαθμίδα της ανάπτυξής της, το ακόλουθο ζήτημα *αρχής*: στις κεφαλαιοκρατικές οικονομίες το διεθνές εμπόριο δεν διεξάγεται ούτε από «ά-τομα» ούτε από αθροίσματα «α-τόμων», αλλά από τους κεφαλαιούχους και με

---

³² Οι νεοκλασικοί έχουν, βέβαια, αναπτύξει και δυναμικά υποδείγματα διεθνούς εμπορίου (βλ. π.χ. Chacholiades, 1978, chs 12-14), τα οποία αποτελούν επεκτάσεις-εφαρμογές της νεοκλασικής θεωρίας - της αξιωματικά ισόρροπης - μεγεθύνσεως (των Solow, Uzawa κ.ά.). Επειδή, όμως, η τελευταία απλώς μετέθεσε (και δεν έλυσε) τα προβλήματα που αφήνει ανοιχτά η στατική νεοκλασική θεωρία της ισορροπίας (βλ. Gram, 1976, Abraham-Frois et Berrebi, 1995, ch. 1, Kurz and Salvadori, 1998, chs 4, 13), έπεται ότι και τα νεοκλασικά δυναμικά υποδείγματα διεθνούς εμπορίου είναι εξίσου προβληματικά.

σκοπό την επαύξηση του ατομικού ποσοστού κέρδους τους.³³ Έτσι, είναι εκ κατασκευής αναγκασμένη να μελετά το διεθνές εμπόριο (και περαιτέρω το διεθνές σύστημα) από την θεωρητικά και ρεαλιστικά εξαιρετικά περιορισμένα (εάν όχι, όπως θα αποδειχθεί στο Τμήμα 1.4, πλήρως ανυπόστατη) οπτική γωνία των «καταναλωτικών δυνατοτήτων» ή, ακριβέστερα, του «οφέλους».

iii. Στα πλαίσια τόσο του απλουστευτικού ρικαρδιανού υποδείγματος όσο και του νεοκλασικού υποδείγματος των H-O-S, πρώτον, η διαφορά στις εγχώριες (προ εμπορίου) σχετικές τιμές ($p^A \neq p^B$) συνιστά τη βάση έναρξης των ανταλλαγών (βλ. και την §2 του παρόντος), δεύτερον, ισχύει ο νόμος του συγκριτικού πλεονεκτήματος, τρίτον, η διεθνής σχετική τιμή προσδιορίζεται διαμέσου της αλληλεπίδρασης προσφοράς - ζήτησης, και κείται εντός του διαστήματος που ορίζεται από τα p^A, p^B , και, τέταρτον, αποδεικνύεται ότι το εμπόριο οδηγεί σε διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων. Ωστόσο, η θεωρητική ερμηνεία της βάσης του εμπορίου είναι διαφορετική. Στο ρικαρδιανό υπόδειγμα η απόκλιση του p^A από το p^B ανάγεται στην ύπαρξη διαφορετικών, ανά οικονομία, τεχνικών συνθηκών παραγωγής ($\ell_1^A/\ell_2^A \neq \ell_1^B/\ell_2^B$), ενώ στο νεοκλασικό υπόδειγμα στην ύπαρξη διαφορετικών, ανά οικονομία, ποσοτήτων «συντελεστών παραγωγής» ($K^A/L^A \neq K^B/L^B$). Επειδή, όμως, το νεοκλασικό υπόδειγμα δύναται να ενσωματώσει και τις διεθνείς διαφορές στην τεχνολογία (όπως και τις διεθνείς διαφορές στις καταναλωτικές προτιμήσεις ή/και στις συνθήκες ανταγωνισμού) ως αυτόνομους ερμηνευτικούς παράγοντες της απόκλισης των εγχώριων σχετικών τιμών,³⁴ έπεται ότι η προαναφερθείσα διαφορά ανάμεσα στα δύο υποδείγματα θα πρέπει να κριθεί ως ελάσσονος σημασίας (καίτοι υπερτονίζεται συστηματικά στη βιβλιογραφία). Πράγματι, η πρωτεύουσα διαφορά τους είναι η εξής: στα πλαίσια του ρικαρδιανού οι μεταβλητές της κατανομής του εισοδήματος (δηλ. τα w^k, r^k) δεν προσδιορίζονται ποτέ (δηλ. ούτε στο κλειστό ούτε στο

³³ Οι «κεφαλαιούχοι» του Ricardo (και του Marx) δεν θα πρέπει να συγχέονται με τους «κατόχους του παραγωγικού συντελεστή κεφάλαιο» των νεοκλασικών. Χάρην συντομίας, ας σημειώσουμε μόνον ότι εάν επρόκειτο για το ίδιο πράγμα, τότε στα πλαίσια του ρικαρδιανού υποδείγματος, όπου δεν υφίσταται άλλη πλην της εργασίας («της εργασιακής δύναμης», θα έλεγε ο Marx) εισροή, θα έπρεπε, αναγκαστικά, να ισχύει $r^k = 0$ (βλ. και υποσημείωση 15). Τίποτε, όμως, δεν μας εμποδίζει, όπως είδαμε, να θέσουμε $r^k > 0$, πράγμα το οποίο - ακολουθώντας τους Ricardo και Marx - υποδηλώνει ότι πραγματευόμαστε κεφαλαιοκρατικές οικονομίες, δηλ. οικονομίες που αντιστοιχούν σ' αυτές που υπάρχουν στον πραγματικό κόσμο και στις οποίες οι επιμέρους ανεξάρτητοι παραγωγοί-επιχειρηματίες αγοράζουν και χρησιμοποιούν την εργασιακή δύναμη με σκοπό την παραγωγή κέρδους.

³⁴ Βέβαια, στην περίπτωση αυτή δεν είναι δυνατόν να εξαχθούν τόσο γενικές προτάσεις (όπως το *θεώρημα των H-O-S*), αλλά αυτό είναι ένα άλλο, άσχετο, ζήτημα (για μια τέτοιου τύπου διερεύνηση, βλ. π.χ. Krugman και Obstfeld, 1995, κεφ. 5-6).

ανοικτό σύστημα) ενδογενώς (βλ. τα σχετικά με το *θεώρημα 4*), αλλά πρέπει η μία εκ των δύο να δοθεί εξωγενώς, ενώ στα πλαίσια του νεοκλασικού (βλ. §§7-8) προσδιορίζονται πάντοτε (δηλ. και στο κλειστό και στο ανοικτό σύστημα) ενδογενώς. Η εν λόγω διαφορά, το «βάθος» και το «πλάτος» της οποίας δεν είναι δυνατόν να αναδειχθεί εδώ (βλ. Sraffa, [1960] 1985, κεφ. II, VI και Παράρτημα Δ, §§1-3, Harcourt, 1972, Kurz and Salvadori, 1995, ch. 14, 1998, chs 1, 2, 4, 12, Μαριόλης, 2001), οφείλεται στο ότι στο απλουστευτικό υπόδειγμα του Ricardo υφίσταται μία μόνον εισροή, η ομοιογενής εργασία («ένας μόνον ομοιογενής συντελεστής παραγωγής», θα έλεγε ένας νεοκλασικός οικονομολόγος), αλλά δύο κοινωνικές τάξεις, ενώ στο νεοκλασικό υπόδειγμα υφίστανται μεν δύο «συντελεστές παραγωγής» (και οι αντίστοιχοι «κάτοχοί τους»), αλλά είναι και οι δύο ομοιογενείς και μη αναπαραγόμενοι. Έτσι, εάν σ' αυτό το δεύτερο υπόδειγμα δεν είχε απεικονισθεί το «κεφάλαιο» ως μία εισροή, η οποία δεν διαφέρει σε τίποτε από τους φυσικούς πόρους που διαθέτει το οικονομικό σύστημα αλλά ως ό,τι όντως είναι στον πραγματικό οικονομικό κόσμο, δηλ. ως ένα σύνολο ετερογενών και αναπαραγόμενων εισροών – μέσω παραγωγής, τότε οι μεταβλητές της κατανομής του εισοδήματος δεν θα ήταν επίσης δυνατόν να προσδιορισθούν ενδογενώς (βλ. Τμήμα 1.4).³⁵

iv. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει (βλ. §5), στα πλαίσια του ρικαρδιανού συστήματος, αυτού καθαυτού, το ζήτημα του επακριβούς προσδιορισμού του διεθνούς λόγου ανταλλαγής p^* είναι αδιάφορο. Αυτό, βέβαια, σημαίνει ότι η ρικαρδιανή θεωρία του διεθνούς εμπορίου δεν έχει ως πρωταρχικό στοιχείο της την υπόθεση περί ύπαρξης ισορροπίας προσφοράς – ζητήσεως στις αγορές αγαθών (καίτοι, όπως είδαμε στο Τμήμα 1.2, δεν της είναι από φορμαλιστική άποψη ασύμβατη). Αντιθέτως, η υπόθεση της ύπαρξης ισορροπίας προσφοράς – ζητήσεως στις αγορές αγαθών και «παραγωγικών συντελεστών» αποτελεί θεμέλιο λίθο του νεοκλασικού υποδείγματος (και της νεοκλασικής θεωρίας εν γένει). Πράγματι, ελλείψει αυτής της υπόθεσης, η οποία, επιπλέον, δεν δύναται να εισαχθεί παρά μόνον επειδή «προηγουμένως» έχει υποτεθεί ότι όλοι οι «συντελεστές παραγωγής» είναι ομοιογενείς και μη αναπαραγόμενοι (γι' αυτό το

---

³⁵ Μάλιστα, εάν στο νεοκλασικό υπόδειγμα αντικατασταθεί η λέξη «ομοιογενές κεφάλαιο» με τη λέξη «ομοιογενής γη» (και αυτό ακριβώς κάνουν εκ προοιμίου π.χ. οι Krugman και Obstfeld, 1995, κεφ. 4, έχοντας προφανώς επίγνωση των ανυπερβλητών προβλημάτων που δημιουργεί η κατά σειρά πρώτη λέξη, αλλά μη θέλοντας και να τα συζητήσουν ανοιχτά), τότε όχι μόνον δεν θα άλλαζε ουσιαστικά κανένα απολύτως θεωρητικό συμπέρασμα, αλλά και θα παραγόταν μια περισσότερο ρεαλιστική εικόνα, διότι η «ομοιογενής γη» είναι όντως μία μη αναπαραγόμενη ή, όπως αλλιώς λέγεται, πρωταρχική εισροή. Ωστόσο, το υπόδειγμα δεν θα ήταν, έτσι, ικανό να χρησιμεύσει ως θεωρητική – αφηρημένη, έστω, βάση διερεύνησης των στον πραγματικό κόσμο παρατηρούμενων φαινομένων της παραγωγής μέσω κατανόησης και μέσω παραγωγής διαμέσου μέσω παραγωγής (εργασίας και φυσικών πόρων), καθώς επίσης και της διεθνούς ανταλλαγής μέσω παραγωγής (βλ. επίσης Steedman, 1979, ch. 1, 1993, κεφ. 1-2).

πρόσθετο, λεπτό, ζήτημα, βλ. π.χ. Kurz and Salvadori, 1995, 1998, *ibid.*, Μαριόλης, 2001), η επίλυση του υποδείγματος είναι ανέφικτη. Έτσι, και επειδή ο πραγματικός οικονομικός κόσμος δεν συστήνεται, εμφανώς, ούτε από την ύπαρξη γενικής ισορροπίας προσφοράς - ζητήσεως (ή, έστω, από την «ταχεία» αποκατάστασή της) ούτε από την ύπαρξη ομοιογενών και μη αναπαραγόμενων μέσω παραγωγής, συνάγεται *a priori* (δηλ. πριν και ανεξάρτητα από κάθε σχετικό εμπειρικό - οικονομετρικό έλεγχο) ότι η ιδιαίτερη συμβολή της νεοκλασικής θεωρίας του διεθνούς εμπορίου στη συγκρότηση μίας συνεκτικής θεωρίας του διεθνούς συστήματος θα πρέπει - και απ' αυτήν την άποψη (διότι, βλ. και το προηγηθέν συμπέρασμα *ii*) - να θεωρείται εξαιρετικά ασθενής και κατά το μάλλον παραμορφωτική.

1.4. Εισαγωγή στη Νεοοικονομική-Στραφφαϊανή Θεωρία

10. Θα μπορούσε να λεχθεί ότι το «αρχιμήδειο σημείο» της Νεοοικονομικής Θεωρίας του Διεθνούς Εμπορίου ορίζεται από το ακόλουθο ερώτημα: Σε ποιο βαθμό τροποποιούνται τα συμπεράσματα, τόσο του ρικαρδιανού υποδείγματος (του κεφ. VII των «Αρχών») όσο και του νεοκλασικού, εάν *ceteris paribus* υποτεθεί η ύπαρξη ετερογενών και αναπαραγόμενων μέσω παραγωγής; Στην πραγματικότητα, ωστόσο, η Νεοοικονομική Θεωρία του Διεθνούς Εμπορίου είναι ένα βασιζόμενο στα κεντρικά πορίσματα του «Παραγωγή Εμπορευμάτων μέσω Εμπορευμάτων» (Sraffa, [1960] 1985, βλ. κατ' αρχάς τις §§4, 7, 12, 19, 48, 92-95) σύστημα στα πλαίσια του οποίου, πρώτον, ασκείται εμμελής κριτική στη σχετική παραδοσιακή, νεοκλασική, θεωρία και αποδεικνύεται, έτσι, ότι οι βασικές της προτάσεις είναι - στη γενική περίπτωση - εσφαλμένες ή/και δεν έχουν καν οικονομικό νόημα, δεύτερον, παράγονται νέες προτάσεις που αφορούν στις υφιστάμενες ανάμεσα στην κατανομή, τη μεγέθυνση και το διεθνές εμπόριο σχέσεις, και, τρίτον, αποκαθίσταται η - από τους νεοκλασικούς διαστρεβλωμένη - Λογική της ανάλυσης του Ricardo και ελέγχεται η ορθότητα των συμπερασμάτων της (ήτοι εξετάζονται τα όρια ισχύος των θέσεων $\Theta_1^R - \Theta_3^R$ - βλ. §4 του παρόντος).³⁶

Δεν είναι, βέβαια, δυνατόν να αναπτύξουμε εδώ τη Νεοοικονομική Θεωρία του Διεθνούς Εμπορίου σε όλες της τις διαστάσεις. Έτσι, στα ακόλουθα θα επιχειρήσουμε να εκθέσουμε - σε συνδυασμό με ό,τι ελέχθη στα Τμήματα 1.2-1.3 - ορισμένα μόνον από τα καινοτόμα συμπεράσματά της.³⁷

³⁶ Το πρώτο σχετικό άρθρο ήταν αυτό του Parrinello, 1970, βλ. ωστόσο και Brahma-
manand, 1964, σσ. 144-51.

³⁷ Βασιζόμαστε κυρίως στα Steedman, 1979, [1979] 1993, 1987, 1999. Θέλουμε, ωστόσο, να πιστεύουμε ότι η δόμηση της έκθεσης και θα διευκολύνει τον αναγνώστη και θα κεντρίσει το ενδιαφέρον του για περαιτέρω έρευνα.

11. Έστω, λοιπόν, δύο κλειστές (αρχικά) οικονομίες $k=A, B$, για τις οποίες ισχύουν όλα όσα υποθέσαμε κατ' αρχάς ότι ισχύουν στα πλαίσια του ρικαρδιανού υποδείγματος (§6, βλ. $Y_1^R - Y_6^R$), εκτός του ότι τα παραγόμενα εμπορεύματα αποτελούν (μόνον) μέσα κατανάλωσης. Έτσι, η Y_2^R μετατρέπεται ως εξής: Y_2^{NR} . Παράγονται μόνον δύο εμπορεύματα (το 1 και το 2), τα οποία αποτελούν μέσα παραγωγής (φθειρόμενα εξ' ολοκλήρου, χάριν απλούστευσης, κατά τη διάρκεια μίας περιόδου παραγωγής) και μέσα κατανάλωσης. Επίσης, καίτοι δεν είναι αναγκαίο (αλλά επειδή έτσι αναδεικνύεται ένα σημαντικό αποτέλεσμα της νεορικαρδιανής θεωρίας), θα υποθέσουμε κατ' αρχάς ότι οι εν λόγω δύο οικονομίες διαθέτουν την ίδια τεχνική παραγωγής ($:Y_7^{NR}$). Περαιτέρω, χάριν απλούστευσης (αλλά χωρίς να αλλοιώνεται η ουσία των προς εξαγωγή συμπερασμάτων), θα υποθέσουμε ότι οι μισθωτοί καταναλώνουν όλο το εισόδημά τους, ότι οι μισθοί καταβάλλονται εξ' ολοκλήρου στην αρχή της περιόδου παραγωγής, και ότι το πραγματικό ωρομίσθιο συντίθεται από τα δύο εμπορεύματα στην αναλογία d_1^k/d_2^k (αυτή η υπόθεση εισήχθη και κατά την ανάπτυξη του Μέρους II, βλ. Θεώρημα 4, και έτσι δεν είναι ειδική για την παρούσα θεωρία). Τέλος, καίτοι δεν είναι αναγκαίο (αλλά επειδή έτσι, αναδεικνύεται ένα σημαντικό αποτέλεσμα της νεορικαρδιανής θεωρίας), θα υποθέσουμε κατ' αρχάς, ότι οι μισθωτοί έχουν τις ίδιες καταναλωτικές προτιμήσεις (δηλ. $d_1^A/d_2^A = d_1^B/d_2^B$) και ότι το ίδιο ισχύει για τους κεφαλαιούχους.

Βάσει αυτών έπεται, προφανώς, ότι οι εν λόγω οικονομίες χαρακτηρίζονται από τις ακόλουθες εξισώσεις:

$$p_1^k = (p_1^k a_{11} + p_2^k a_{21} + w^k \ell_1)(1+r^k) \quad (19)$$

$$p_2^k = (p_1^k a_{12} + p_2^k a_{22} + w^k \ell_2)(1+r^k) \quad (20)$$

$$w^k = c^k (p_1^k d_1 + p_2^k d_2) \quad (21)$$

$$L^k = \ell_1 X_1^k + \ell_2 X_2^k$$

ή

$$L^k = \omega_1 Y_1^k + \omega_2 Y_2^k = \omega_1 C_1^k + \omega_2 C_2^k \quad (22)$$

όπου $a_{ij} (> 0)$ οι μονάδες του εμπορεύματος i που απαιτούνται για την παραγωγή μίας (1) μονάδας του εμπορεύματος j ($i, j=1, 2$), ω_j οι μονάδες της άμεσης - ζωντανής και της έμμεσης - νεκρής εργασίας που «ενσωματώνονται» σε μία (1) μονάδα του εμπορεύματος j , X_j^k η ακαθάριστη εκροή (το ακαθάριστο προϊόν) της οικονομίας k σε εμπόρευμα j , και Y_j^k το καθαρό προϊόν της οικονομίας k σε εμπόρευμα j , το οποίο ισούται (ακριβώς επειδή έχει υποτεθεί ότι η

οικονομία δεν μεγεθύνεται) με τη συνολική κατανάλωση C_j^k (μισθω-
τών και κεφαλαίου) του εμπορεύματος j .³⁸ Τέλος, από τις
(19), (20), (21) προκύπτουν οι ακόλουθες σχέσεις:³⁹

$$p^k \equiv p_1^k / p_2^k = \ell B(r) s_1 / \ell B(r) s_2 \quad (23)$$

$$c^k = 1 / [(1+r)\ell B(r)d] \quad (24)$$

όπου $s_1 \equiv [1, 0]^T$, $s_2 \equiv [1, 0]^T$, $B(r) \equiv [I - (1+r)A]^{-1}$, και d το 2×1 διάνυ-
σμα που συμβολίζει τη σύνθεση του κοινού (στις οικονομίες)
πραγματικού ωρομισθίου, δηλ. $d \equiv [d_1, d_2]^T$. Οι (23) και (24) υπο-
δηλώνουν ότι για εξωγενώς δεδομένη τιμή του c^k (ή, εναλλακτικά,
του r^k) προσδιορίζεται ενδογενώς το p^k και⁴⁰ το r^k (ή, αντι-
στοίχως, το c^k) και, έτσι, ότι ο νεοκλασικός, «ταυτόχρονος» και
«συμμετρικός» (δηλ. σε όρους προσφοράς - ζήτησης), τρόπος προσ-
διορισμού της σχετικής τιμής και της κατανομής (βλ. Τμήμα 1.3)
είναι, εντός του παρόντος υποδείγματος, άτοπος.⁴¹

Θεώρημα 5. Εάν $c^A \neq c^B$ (ή, αντιστοίχως, $r^A \neq r^B$), τότε θα συγκρο-
τηθεί οπωσδήποτε ένα διεθνές σύστημα, διότι για κάθε διεθνή λό-
γο ανταλλαγής $p^* (\equiv p_1^* / p_2^*)$, ο οποίος κείται εντός του διαστήματος

³⁸ Εάν συμβολίσουμε $A \equiv [a_{ij}]$ τη μήτρα των τεχνικών συντελεστών με I τη μονα-
διαία 2×2 μήτρα, με $\ell \equiv [\ell_1, \ell_2]$ το διάνυσμα των εισροών σε άμεση, ομοιογενή,
εργασία, με $\omega \equiv [\omega_1, \omega_2]$ το διάνυσμα των «ενσωματωμένων» ποσοτήτων εργασίας,
με $X^k \equiv [X_1^k, X_2^k]^T$ το 1×2 διάνυσμα του ακαθάριστου προϊόντος (το σύμβολο «τ»

υποδηλώνει το «ανάστροφο διάνυσμα») και με $Y^k \equiv [Y_1^k, Y_2^k]^T$ το 1×2 διάνυσμα του
καθαρού προϊόντος, τότε μπορούμε να γράψουμε, εξ' ορισμού, τα εξής:

$$\omega \equiv \omega A + \ell \Rightarrow \omega \equiv \ell [I - A]^{-1} \quad (22\alpha)$$

$$X^k \equiv A X^k + Y^k \Rightarrow X^k \equiv [I - A]^{-1} Y^k \quad (22\beta)$$

απ' τα οποία και προκύπτει $L^k = \ell X^k = \omega Y^k$ (δηλ. η (22) του κυρίως κειμένου, η
οποία εκφράζει, τελικά, την καμπύλη καταναλωτικών δυνατοτήτων της οικονομίας
(k)).

³⁹ Λάβε υπόψη το συμβολισμό που εισήχθη με την αμέσως προηγούμενη υποσημείωση.

⁴⁰ Προφανώς, ενδιαφέρουν οι οικονομικά σημαντικές, ήτοι (ημι-) θετικές, τιμές
των αναφερομένων μεγεθών (για την αναλυτική και γενική διερεύνηση του ζητήμα-
τος, η οποία δεν θα μας απασχολήσει εδώ, βλ. Βουγιουκλάκης και Μαριόλης,
1992, Μαριόλης, 1993, Μέρος II, 1999A, Kurz and Salvadori, 1995, chs 3-6).

⁴¹ Αυτό το ασύλληπτο (για τη λογική της νεοκλασικής θεωρίας) ζήτημα προκύπτει,
ακριβώς επειδή στα πλαίσια του παρόντος δεν είναι δυνατή η εξαγωγή-κατασκευή
μίας «συνάρτησης ζήτησης για το συντελεστή παραγωγής κεφάλαιο». Ας λεχθεί ε-
πίσης ότι καίτοι η εξαγωγή-κατασκευή μίας αντίστοιχης συνάρτησης για τον «συ-
ντελεστή εργασία» είναι απολύτως δυνατή, τίποτε δεν εγγυάται ότι θα έχει την
από νεοκλασική άποψη αναμενόμενη ιδιότητα, δηλ. ότι θα είναι μη αύξουσα (για
την απόδειξη όλων αυτών, βλ. π.χ. Kurz and Salvadori, 1995, 1998, *ibid.*).

που ορίζουν τα p^A, p^B , σημειώνεται διεύρυνση των δυνατοτήτων κερδοφορίας και στις δύο οικονομίες.

Απόδειξη. Εάν $c^A \neq c^B$ (ή, αντιστοίχως, $r^A \neq r^B$), τότε (βλ. (23), (24)) ισχύει $p^A \neq p^B$ και $r^A \neq r^B$ (ή, αντιστοίχως, $c^A \neq c^B$). Έστω, για παράδειγμα, ότι για $c^A \neq c^B$ ισχύει $p^A < p^B$ (η περίπτωση $p^A > p^B$ αφήνεται στον αναγνώστη). Εάν η Α (η Β) εξειδικευθεί στην παραγωγή του εμπορεύματος 1 (του 2), τότε, όπως προκύπτει από τις (19), (20), (21), θα ισχύει:

$$1 + r^{*A} = p^* / [p^*(a_{11} + c^{*A}d_1\ell_1) + (a_{21} + c^{*A}d_2\ell_1)] \quad (25)$$

$$1 + r^{*B} = 1 / [p^*(a_{12} + c^{*B}d_1\ell_2) + (a_{22} + c^{*B}d_2\ell_2)] \quad (26)$$

Από τις (25), (26) συνεπάγεται ότι εάν, και μόνον εάν, ισχύει $p^A < p^* < p^B$, τότε δύναται να σημειώνεται «ταυτόχρονη» αύξηση των r^{*k}, c^{*k} . Αντιθέτως, εάν *ceteris paribus* η Α (η Β) εξειδικευθεί στην παραγωγή του εμπορεύματος 2 (του 1), τότε, όπως εύκολα αποδεικνύεται, είναι αδύνατη η διεύρυνση των δυνατοτήτων κερδοφορίας και στις δύο οικονομίες. Τέλος, εάν $c^A = c^B (\Leftrightarrow r^A = r^B)$, τότε $p^A = p^B$ και, έτσι, οι δύο οικονομίες είναι αδιάφορες.

ό.έ.δ.

Πόρισμα 5.1. Το εμπόριο συνεπάγεται τη διεύρυνση των δυνατοτήτων κερδοφορίας, ακριβώς επειδή ισοδυναμεί λογικά με μία τεχνολογική πρόοδο.

Σχόλιο. Από τις (25), (26) προκύπτει ότι – για δεδομένα, έστω, πραγματικά ωρομίσθια – ισχύει $r^{*A} > r^A$ και $r^{*B} > r^B$, ακριβώς επειδή ισχύουν, αντιστοίχως, τα ακόλουθα:

$$\bar{a}_{21}/p^* < \bar{a}_{21}/p^A \quad (25\alpha)$$

$$\bar{a}_{12}p^* < \bar{a}_{12}p^B \quad (26\alpha)$$

όπου $\bar{a}_{21} \equiv a_{21} + c^{*A}d_2\ell_1$ και $\bar{a}_{12} \equiv a_{12} + c^{*B}d_1\ell_2$. Επομένως, το εμπόριο ισοδυναμεί λογικά με μια μείωση του $\bar{a}_{21}$ και, αντιστοίχως, του $\bar{a}_{12}$ (σύγκρινε με το Πόρισμα 1.2 και το Θεώρημα 4).

Πόρισμα 5.2. Η απόκλιση των εγχώριων σχετικών τιμών ($p^A \neq p^B$) αποτελεί πράγματι, και σε συμφωνία με τον Ricardo και τους νεοκλασικούς, τη βάση του εμπορίου. Ωστόσο, η απόκλιση αυτή υφίσταται και μεταξύ οικονομιών που διαφέρουν μόνον στην κατανομή του εισοδήματος.

Πόρισμα 5.3. Σε συμφωνία με τον Ricardo και τους νεοκλασικούς, κάθε οικονομία εξαγεί το εμπόρευμα εκείνο, το οποίο παράγει συγκριτικά φθηνότερα και στο οποίο, επομένως, διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα. Ωστόσο, το συγκριτικό πλεονέκτημα δεν μπορεί να ερμηνευθεί αποκλειστικά βάσει διαφορών στις τεχνικές συνθήκες παραγωγής (όπως υποστήριξε ο Ricardo – βλ. Θ_2^R και Πόρισμα

3.1).⁴² Επίσης, και σε αντίθεση με ό,τι ισχύει εντός της νεοκλασικής θεωρίας, η ίδια η έννοια της «σχετικής αφθονίας σ' έναν συντελεστή παραγωγής» είναι, στην πραγματικότητα, χωρίς οικονομικό νόημα, διότι προϋποθέτει ότι η διαθέσιμη σε μια οικονομία ποσότητα κάθε «συντελεστή παραγωγής» είναι ένα μέγεθος, το οποίο δύναται να μετρηθεί ανεξάρτητα από τις τιμές των εμπορευμάτων που ισχύουν σε αυτήν την οικονομία. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι η σε καθεστώς αυτάρκειας «διαθέσιμη ποσότητα κεφαλαίου» K^k της οικονομίας k είναι ένα τιμιακό μέγεθος, το οποίο – επειδή ακριβώς οι τιμές εξαρτώνται από την κατανομή του εισοδήματος (βλ. (23), (24) – εξαρτάται από την κατανομή και μεταβάλλεται με αυτήν.⁴³ Συγκεκριμένα, στα πλαίσια των υποθέσεων μας, ισχύει το εξής:^{44,45}

$$K^k(r^k) = p_1^k(r^k)(a_{11} + a_{12})X_1^k + p_2^k(r^k)(a_{21} + a_{22})X_2^k \quad (27)$$

Θεώρημα 6. Ακόμα κι αν το εισαγόμενο από μία οικονομία εμπόρευμα δεν είναι μισθιακό, δύναται να σημειώνεται διεύρυνση των δυνατοτήτων κερδοφορίας της (έτσι η σχετική θέση του Ricardo, βλ. Θ_1^R και Πρόρισμα 4.1, είναι «αυστηρή»).

Απόδειξη. Ας δεχθούμε, χάριν συντομίας, ότι είναι δεδομένες όλες οι προϋποθέσεις ισχύος των (25), (26), ότι $c^k = c^{*k}$ και ότι $d_2 = 0$. Στην περίπτωση αυτή, δεδομένης της $p^A < p^* < p^B$, θα έχουμε:

⁴² Η περίπτωση κατά την οποία οι τεχνικές συνθήκες διαφέρουν εξετάζεται στη συνέχεια (βλ. Θεώρημα 8).

⁴³ Αυτό, βέβαια, σημαίνει ότι η προαναφερθείσα νεοκλασική θέση Θ_4^N (βλ. Θεώρημα των $H-O-S$) δεν έχει, στο παρόν πλαίσιο (και άρα στη γενική περίπτωση), νόημα.

⁴⁴ Εάν το πλήθος των παραγομένων εμπορευμάτων είναι μεγαλύτερο του δύο, τότε το μέγεθος $K^k(r^k)$ δύναται να εμφανίζει μη μονότονη συμπεριφορά. Αλλά ακόμα κι αν το πλήθος των παραγομένων εμπορευμάτων ισούται με δύο, το εν λόγω μέγεθος δεν συνδέεται κατ' ανάγκην «αντιστρόφως» με το r^k (πράγμα που είναι αδύνατον εντός του νεοκλασικού υποδείγματος. Για όλα αυτά, βλ. Sraffa, [1960] 1985, §48, Garegnani, 1970, Steedman, 1979, chs 5, 7, 9, Abraham-Frois, 1991, §§403-7 και 487-92).

⁴⁵ Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι το ζήτημα με το περίφημο «παράδοξο του Leontief» (σύμφωνα με το οποίο βρέθηκε ότι οι εξαγωγές των ΗΠΑ, δηλ. μίας οικονομίας που χαρακτηρίζεται από μάλλον «υψηλό λόγο κεφαλαίου – εργασίας», ήσαν χαμηλότερης «έντασης κεφαλαίου» από τις εισαγωγές τους – βλ. π.χ. Chacholiades, 1978, ch. 11, Krugman και Obstfeld, 1995, σσ. 130-4), δεν έγκειται στο ότι έρχεται σε αντίθεση με τη νεοκλασική θεωρία (και γι' αυτό, άλλωστε, χαρακτηρίστηκε από τους νεοκλασικούς ως «παράδοξο») αλλά στο ότι κάθε «εμπειρικός έλεγχος» της νεοκλασικής θεωρίας είναι, εκ των πραγμάτων, άνευ αντικειμένου. Διαφορετικά ειπωμένο, η ακόλουθη πρόταση: «οι εμπειρικές ενδείξεις είναι γενικά αρνητικές ως προς το ότι οι [διεθνείς – Θ.Μ.] διαφορές στους πόρους [δηλ., στη σχετική αφθονία των συντελεστών παραγωγής – Θ.Μ.] αποτελούν τον κύριο καθοριστικό παράγοντα των δομών του εμπορίου» (Krugman και Obstfeld, 1995, σελ. 134) είναι α-νόητη. Ακόμα κι αν «όλες οι εμπειρικές ενδείξεις ήταν απολύτως θετικές», η νεοκλασική θεωρία του εμπορίου θα παρέμενε «εξίσου» αβασίμη.

$$r^{*A} > r^A \text{ και } r^{*B} > r^B \quad (28)$$

Έτσι, ενώ η αύξηση του ποσοστού κέρδους στη Β «προβλέπεται» από το ρικαρδιανό υπόδειγμα, δεν συμβαίνει το ίδιο και με την αύξηση του ποσοστού κέρδους στην Α. Ωστόσο, αυτή η τελευταία οφείλεται στο ότι το εισαγόμενο εμπόρευμα 2 εισέρχεται στην παραγωγή του εμπορεύματος 1 ($a_{21} > 0$), το οποίο είναι μισθιακό. Έτσι, εάν, και μόνον εάν, ίσχυε $a_{21} = 0$, τότε θα ίσχυε και $r^{*A} = r^A$.

ό.έ.δ.

Πόρισμα 6.1. Οι δυνατότητες κερδοφορίας δεν επηρεάζονται μόνον όταν το εισαγόμενο εμπόρευμα δεν εισέρχεται, ούτε άμεσα ούτε έμμεσα,⁴⁶ στην παραγωγή μισθιακών εμπορευμάτων.⁴⁷

Θεώρημα 7. Το εμπόριο ανάμεσα στις κεφαλαιοκρατικές οικονομίες Α, Β, οι οποίες διαθέτουν την ίδια τεχνική παραγωγής, δεν οδηγεί στη διεθνή διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων.

Απόδειξη. Ας δεχθούμε, χάριν συντομίας, ότι είναι δεδομένες όλες οι προϋποθέσεις ισχύος των (25), (26). Από την (23) προκύπτει (εύκολα αποδεικνύεται) ότι ισχύουν, εναλλακτικά, τα εξής:

$$(\omega_1/\omega_2) \leq p^A < p^B \quad (29)$$

ή

$$p^A < p^B \leq (\omega_1/\omega_2) \quad (29\alpha)$$

όπου η ισότητα στην (29) (στην (29α)) ισχύει όταν, και μόνον όταν, $r^A = 0$ ($r^B = 0$).

Σε καθεστώς εμπορίου η Α (η Β) εξειδικεύεται στο εμπόρευμα 1 (στο εμπόρευμα 2) και, επομένως, οι καμπύλες καταναλωτικών δυνατοτήτων τους είναι, αντιστοίχως, οι εξής:

$$p_1^*(X_1^{*A} - a_{11}X_1^{*A} - C_1^{*A}) = p_2^*(C_2^{*A} + a_{21}X_1^{*A}) \quad (22\gamma)$$

$$p_2^*(X_2^{*B} - a_{22}X_2^{*B} - C_2^{*B}) = p_1^*(C_1^{*B} + a_{12}X_2^{*B}) \quad (22\delta)$$

Δεδομένου, όμως, ότι $X_1^{*A} = L^A/\ell_1$, $X_2^{*B} = L^B/\ell_2$, και ότι (βλ. (22α))

$$[(1 - a_{11})/\ell_1] = [(\omega_2/\omega_1)(a_{21}/\ell_1)] + (1/\omega_1)$$

$$[(1 - a_{22})/\ell_2] = [(\omega_1/\omega_2)(a_{12}/\ell_2)] + (1/\omega_2)$$

έπεται ότι οι (22γ) και (22δ) γράφονται, αντιστοίχως, ως εξής:

$$C_1^{*A} = (L^A/\omega_1) + L^A(a_{21}/\ell_1)[(1/\Omega) - (1/p^*)] - (1/p^*)C_2^{*A} \quad (22\epsilon)$$

$$C_2^{*B} = (L^B/\omega_2) + L^B(a_{12}/\ell_2)(\Omega - p^*) - p^*C_1^{*B} \quad (22\sigma\tau)$$

⁴⁶ Το «έμμεσα» (το οποίο έχει, βέβαια, νόημα μόνον όταν παράγονται περισσότερα από δύο εμπορεύματα) αντιστοιχεί στην ακόλουθη περίπτωση: το εισαγόμενο εμπόρευμα εισέρχεται στην παραγωγή ενός εμπορεύματος, το οποίο – με τη σειρά του – εισέρχεται στην παραγωγή μισθιακών εμπορευμάτων (βλ. Steedman, 1979, ch. 8 και, γενικότερα, Steedman and Metcalfe, 1981).

⁴⁷ Έχει, ωστόσο, αποδειχθεί ότι είναι, στη γενική περίπτωση, δυνατόν να επηρεάζονται οι δυνατότητες κερδοφορίας ακόμα κι όταν το εισαγόμενο εμπόρευμα δεν εισέρχεται, με κανέναν τρόπο, στην παραγωγή μισθιακών εμπορευμάτων. Δηλ. ακόμα κι όταν είναι ένα εμπόρευμα «πολυτελείας» (για την απόδειξη, βλ. Μαριόλης, 1995, και Mariolis, 2000).

όπου $\Omega \equiv \omega_1/\omega_2$. Συνεπώς από τις (22), (22ε) και (29) (από τις (22), (22στ) και (29α)) συνεπάγεται ότι για $p^A < p^* < p^B$ και για $r^A \geq 0$ (και για $r^B \geq 0$) σημειώνεται *διεύρυνση* των καταναλωτικών δυνατοτήτων στην Α (στην Β) και *συρρίκνωση* στην Β (στην Α).⁴⁸

ό.έ.δ.

Πόρισμα 7.1. Η σχετική θέση, τόσο του Ricardo (βλ. Θ_3^R) όσο και των νεοκλασικών (βλ. Θ_1^N), είναι εσφαλμένη. Ωστόσο, το εσφαλμένον της Θ_3^R οφείλεται στις απλουστευτικές υποθέσεις που εισήγαγε ο Ricardo ειδικά στο κεφ. VII των «Αρχών» (και δεν αντιφάσκει, έτσι, προς το συνολικό σύστημά του, όπως αυτό εκτίθεται στα πρώτα έξι κεφάλαια των «Αρχών»), ενώ το εσφαλμένον της Θ_1^N υποδηλώνει ότι η νεοκλασική θεωρία είναι εκ θεμελίων εσφαλμένη (βλ. τα όσα ελέχθησαν στην §9).

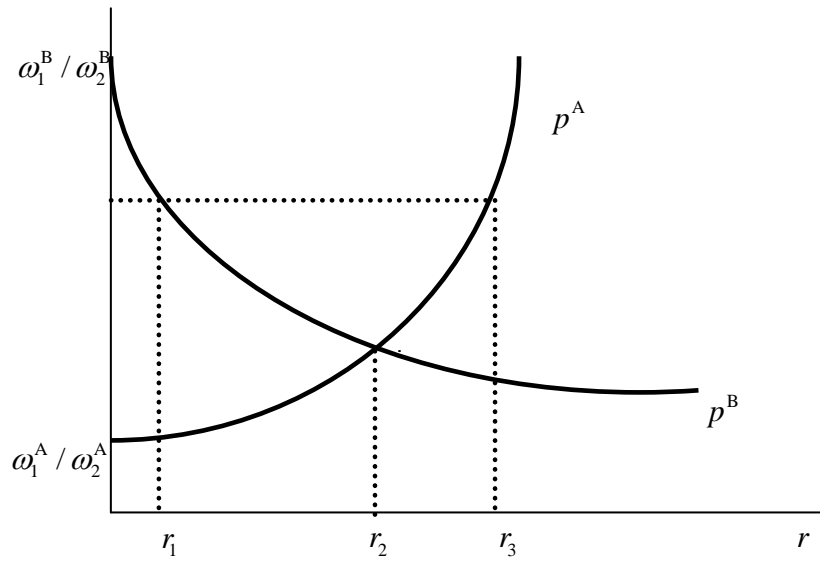
Εφεξής θα υποθέσουμε ότι, πρώτον, οι Α, Β, διαθέτουν *μόνον* μία αλλά *διαφορετική* (ανά οικονομία) τεχνική παραγωγής, δεύτερον, τα ποσοστά κέρδους των οικονομιών είναι εξωγενώς δεδομένα και αμετάβλητα (ήτοι $r^k = r^{*k}$), και, τρίτον, οι μισθωτοί και οι κεφαλαιούχοι έχουν ενιαίες (τόσο εγχωρίως όσο και διεθνώς) καταναλωτικές προτιμήσεις.⁴⁹

Θεώρημα 8. Το συγκριτικό πλεονέκτημα κάθε οικονομίας όχι *μόνον* δεν καθορίζεται αποκλειστικά από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής (βλ. Πόρισμα 5.2), αλλά και μεταβάλλεται «απρόβλεπτα» με την κατανομή του εισοδήματος.

Απόδειξη. Ακριβώς επειδή έχει υποτεθεί ότι οι οικονομίες διαθέτουν διαφορετική τεχνική, τίποτε δεν αποκλείει (βλ. τις (19)–(21), με $a_{ij}^A \neq a_{ij}^B$ και $\ell_j^A \neq \ell_j^B$) ότι τα p^A, p^B συναρτώνται με το ποσοστό κέρδους όπως υποδεικνύεται (για παράδειγμα) στο Σχήμα 5.

⁴⁸ Σύγκρινε με τα Σχήματα 1α,β.

⁴⁹ Η κατά σειρά πρώτη απ' αυτές τις υποθέσεις αντιστοιχεί, όπως είδαμε (βλ. υποσ. 18), στο υπόδειγμα του Ricardo. Οι υπόλοιπες είναι απλουστευτικές, αλλά η εισαγωγή τους δεν αλλοιώνει την ουσία των προς εξαγωγή συμπερασμάτων.

Σχήμα 5

Κατά συνέπεια μπορούμε να διακρίνουμε, ενδεικτικά, τις ακόλουθες περιπτώσεις: (α) $r^A = r^B < r_2$, οπότε η Α (η Β) έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στο εμπόρευμα 1 (στο 2), (β) $r^A = r^B = r_2$, οπότε δεν υφίσταται συγκριτικό πλεονέκτημα, (γ) $r^A = r^B > r_2$, οπότε η Α (η Β) έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στο εμπόρευμα 2 (στο 1), δ) $r^A = r_3, r^B = r_1$, οπότε δεν υφίσταται συγκριτικό πλεονέκτημα, ε) $r^A = r_1, r^B = r_3$, οπότε η Α (η Β) έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στο εμπόρευμα 1 (στο 2).

ό.έ.δ.

Θεώρημα 9. Το εμπόριο ανάμεσα στις κεφαλαιοκρατικές οικονομίες Α, Β, οι οποίες διαθέτουν διαφορετική τεχνική παραγωγής, ενδεχομένως οδηγεί σε συρρίκνωση των καταναλωτικών δυνατοτήτων και στις δύο αυτές οικονομίες.⁵⁰

Απόδειξη. Ακριβώς επειδή έχει υποτεθεί η ύπαρξη διαφορετικών τεχνικών, είναι απολύτως δυνατόν, για παράδειγμα, να ισχύουν (όπως συνάγεται από τις (19) - (21), με $a_{ij}^A \neq a_{ij}^B$ και $l_j^A \neq l_j^B$), εναλλακτικά, τα εξής:

$$\left(\omega_1^A/\omega_2^A\right) < p^A < p^* < \left(\omega_1^B/\omega_2^B\right) < p^B \quad (30)$$

$$\left(\omega_1^A/\omega_2^A\right) < p^A < \left(\omega_1^B/\omega_2^B\right) < p^* < p^B \quad (30\alpha)$$

⁵⁰ Το θεώρημα ισχύει και στην περίπτωση που υποτίθεται ότι οι οικονομίες είναι μεγεθυνόμενες (βλ. Montet, 1977, και για μια εναλλακτική μέθοδο απόδειξης, Mainwaring, 1974, chs 3-4, Steedman, [1979] 1993, κεφ. 5 και σσ. 192-8).

$$p^A < p^* < (\omega_1^A/\omega_2^A) < (\omega_1^B/\omega_2^B) < p^B \quad (30\beta)$$

$$p^A < (\omega_1^B/\omega_2^B) < p^* < (\omega_1^A/\omega_2^A) < p^B \quad (30\gamma)$$

Από τις καμπύλες καταναλωτικών δυνατοτήτων των οικονομιών (βλ. (22ε, στ), με $a_{ij}^A \neq a_{ij}^B$ και $\ell_j^A \neq \ell_j^B$) προκύπτει ότι εάν ισχύει η (30) (η (30γ)) τότε σημειώνεται διεύρυνση (συρρίκνωση) των καταναλωτικών δυνατοτήτων και στις δύο οικονομίες, ενώ εάν ισχύει η (30α) (η (30β)), τότε σημειώνεται διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων στην Α (στην Β) και συρρίκνωσή τους στη Β (στην Α).
ό.έ.δ.

Πόρισμα 9.1. Το εμπόριο ανάμεσα στις υπό θεώρησιν οικονομίες Α, Β, οι οποίες διαθέτουν *διαφορετική τεχνική παραγωγής*, οδηγεί πάντοτε σε διεύρυνση των καταναλωτικών τους δυνατοτήτων όταν, και μόνον όταν, ισχύει $r^A = r^B = 0$ (διότι τότε, προφανώς, ισχύει και $p^k = \omega_1^k/\omega_2^k$, και συνεπώς η διαμέσου του εμπορίου διεύρυνση των δυνατοτήτων κερδοφορίας *συμπίπτει* με τη διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων). Ως εκ τούτου, δεν πρόκειται για κεφαλαιοκρατικές οικονομίες.⁵¹

Θεώρημα 10. Για τον ακριβή προσδιορισμό του p^* και του προτύπου εξειδίκευσης των κεφαλαιοκρατικών οικονομιών Α, Β, πρέπει να ληφθεί υπόψιν η αλληλεπίδραση διεθνούς προσφοράς – διεθνούς ζήτησης.

Απόδειξη. Ισχύει ό,τι ελέχθη στα πλαίσια της απόδειξης του *θεωρήματος 3*, λαμβανομένης υπόψη της ακόλουθης διαφοροποίησης: Η καμπύλη διεθνούς προσφοράς δεν εξάγεται βάσει των καταναλωτικών επιθυμιών κάθε οικονομίας αλλά βάσει της αναζήτησης ευνοϊκότερων συνθηκών κερδοφορίας από την πλευρά των κεφαλαιούχων κάθε οικονομίας (δηλ. βάσει κατάλληλης εφαρμογής του *θεωρήματος 5*). Η εν λόγω διαφοροποίηση δεν θα οδηγήσει (όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης) στη μεταβολή της *μορφής* του *Σχήματος 2* (εξαιρουμένου, φυσικά, του στον οριζόντιο άξονα σημείου, το οποίο θα λάβει την τιμή $(L^A/\omega_1^A)/(L^B/\omega_2^B)$). Ωστόσο, ακριβώς επειδή η διάταξη των p^A, p^B εξαρτάται «απρόβλεπτα» από την κατανομή του εισοδήματος (βλ. *Σχήμα 5*), έπεται ότι η καμπύλη διεθνούς προσφοράς (άρα και τα – για δεδομένη και αμετάβλητη καμπύλη διεθνούς ζήτησης –

⁵¹ Εάν είχε υποτεθεί ότι οι οικονομίες μεγεθύνονται (και έστω g^A, g^B οι ανά περίοδο παραγωγής θετικοί ρυθμοί μεγέθυνσής τους), τότε θα αποδεικνυόταν (βλ. π.χ. Montet, 1977) ότι η συνθήκη $r^A = r^B = 0$, η οποία ενέχεται στο πόρισμα, αποτελεί ειδική περίπτωση (δηλ. για $g^A = g^B = 0$) της συνθήκης: $r^A = g^A$ και $r^B = g^B$. Και πάλι, βέβαια, η τελευταία αυτή συνθήκη δεν αντιστοιχεί σε κεφαλαιοκρατικές οικονομίες, διότι προϋποθέτει ότι η κατανάλωση των κεφαλαιούχων ισούται με μηδέν (βλ. επίσης Steedman, 1979, σσ. 118-21, [1979], 1993, σσ. 51-7).

πρότυπα διεθνούς εξειδίκευσης) θα εξαρτάται εξίσου «απρόβλεπτα» από την κατανομή του εισοδήματος και θα μεταβάλλεται μ' αυτήν.⁵²

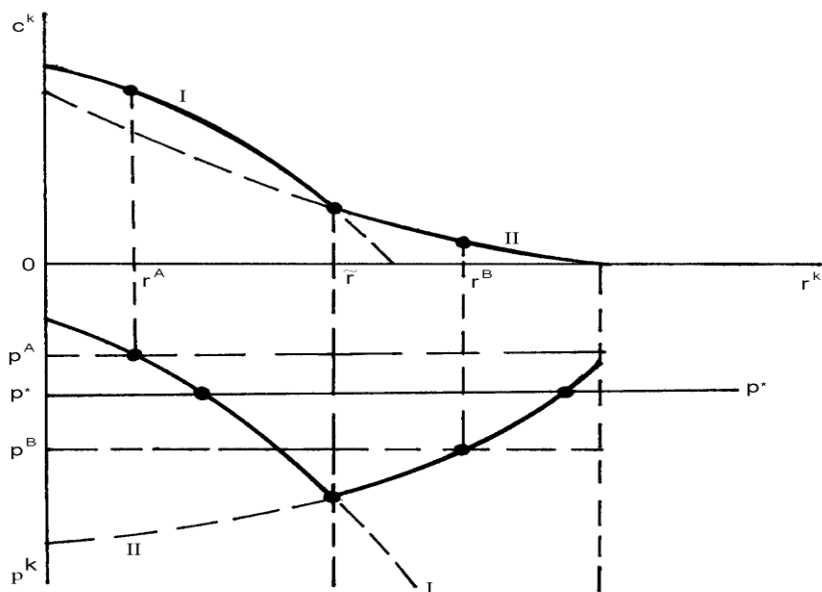
ό.έ.δ

Τέλος, *ceteris paribus* ας υποθέσουμε ότι οι Α, Β διαθέτουν δύο εναλλακτικές τεχνικές παραγωγής (έστω τις τεχνικές I, II) για την παραγωγή των εμπορευμάτων τους, οι οποίες, επιπλέον, είναι οι ίδιες ανά οικονομία (δηλ. οι οικονομίες έχουν την ίδια τεχνολογία). Είναι, έτσι, απολύτως δυνατόν η οικονομία k να περιγράφεται, σε καθεστώς αυτάρκειας, από το Σχήμα 6: εάν $0 < r^k < \tilde{r}$ ($\tilde{r} < r^k$), οι κεφαλαιούχοι θα χρησιμοποιούν την πλέον κερδοφόρα τεχνική I (τεχνική II), ενώ εάν $r^k = \tilde{r}$, οι δύο τεχνικές είναι εξίσου κερδοφόρες, και συνεπώς οι κεφαλαιούχοι θα χρησιμοποιούν είτε οποιαδήποτε εκ των δύο είτε έναν γραμμικό συνδυασμό τους (επομένως, το p^k μεταβάλλεται συναρτήσει της κατανομής του εισοδήματος όπως αναφαινεται στο κάτω τμήμα του σχήματος).⁵³

---

⁵² Όπως αποδείχθηκε πρόσφατα (βλ. Mariolis, 2004), στην περίπτωση που είχε υποτεθεί η ύπαρξη *συμπαγωγής* (joint production case) θα ήταν δυνατόν - πέραν αρκετών άλλων «περιπλοκών» - να εμφανισθεί μια *μη αύξουσα* καμπύλη παγκόσμιας σχετικής προσφοράς, πράγμα το οποίο αφενός είναι αδύνατο στα νεοκλασικά υποδείγματα συμπαγωγής και αφετέρου αναστέλλει την ισχύ του νόμου του συγκριτικού πλεονεκτήματος (χωρίς αυτό, βέβαια, να συνεπάγεται την ισχύ του νόμου του απολύτου πλεονεκτήματος). Κάτι σχετικό εμφανίζεται και στην περίπτωση που υφίστανται *μη αναπαραγόμενες* εισροές σε συνθήκες απλής (single) παραγωγής (Steedman, 1979, chs 2-3).

⁵³ Οι καμπύλες εξάγονται από τις εξισώσεις (23), (24). Για ένα ακριβώς αντίστοιχο αριθμητικό παράδειγμα, βλ. Steedman, 1979, σσ. 125-6 (υποσ. 3) και για ένα πιο σύνθετο, βλ. *ibid.*, σσ. 86-7.

Σχήμα 6

Θεώρημα 11. Έστω ότι οι υπό θεώρηση οικονομίες A, B, με $p^A \neq p^B$, συγκροτούν ένα διεθνές σύστημα, στα πλαίσια του οποίου – και συνεπεία της αλληλεπίδρασης διεθνούς προσφοράς – διεθνούς ζήτησης – αφενός διαμορφώνεται ένας διεθνής λόγος ανταλλαγής p^* , με $p^A < p^* < p^B$ και αφετέρου δεν υφίσταται πλήρης εξειδίκευση σε καμία από τις οικονομίες. Τίποτε δεν εγγυάται τη διεθνή εξίσωση των w^k, r^k (και συνεπώς την ισχύ των νεοκλασικών θέσεων Θ_4^N, Θ_5^N – βλ. Θεώρημα των H-O-S).

Απόδειξη. Σύμφωνα με το Σχήμα 6, η εγκαθίδρυση του p^* δεν οδηγεί στη διεθνή εξίσωση των ωρομισθίων και των ποσοστών κέρδους, πράγμα το οποίο οφείλεται, προφανώς, στο ότι το p^k δεν αποτελεί μονότονη συνάρτηση του ποσοστού κέρδους (ή, διαφορετικά ειπωμένο, η ισχύς των Θ_4^N, Θ_5^N προϋποθέτει την εν λόγω μονοτονία, η οποία, όμως, δεν είναι πάντοτε δεδομένη στα υποδείγματα ετερογενών και αναπαραγόμενων μέσων παραγωγής).

ό.έ.δ.

12. Τίποτε δεν αλλάζει επί της ουσίας, υπό την έννοια ότι όλα βαίνουν προς το «χειρότερο» για τη νεοκλασική θεωρία, όταν το παρόν νεοοικονομικό υπόδειγμα διευρύνεται κατά μία (ή κατά πε-

ρισσότερες) από τις ακόλουθες «διαστάσεις»: (α) διαφορετική περίοδος παραγωγής ανά εμπόρευμα (Steedman, 1979, ch. 8), (β) περισσότερα από δύο εμπορεύματα ή/και τεχνικές παραγωγής ή/και οικονομίες (Erdilek and Schive, 1976, Steedman, 1979, chs 5-7, 14, Steedman, [1979] 1993, ιδίως κεφ. 8-10, Μαριόλης, 1993, κεφ. 8-11, 1995A, 1997, Mariolis, 2004A, 2005), (γ) άσκηση δασμολογικής (Mainwaring, 1976, Steedman, [1979] 1993, κεφ. 6) και μη δασμολογικής εμπορικής πολιτικής (Steedman [1979] 1993, κεφ. 7, Ros, 1990),⁵⁴ (δ) οικονομίες μεγεθυνόμενες (Mainwaring, 1974, Montet, 1977, Steedman, 1979, chs 13-16, Steedman, [1979] 1993, κεφ. 5), (ε) εκτίμηση των επιπτώσεων του εμπορίου στις καταναλωτικές δυνατότητες με συνυπολογισμό της περιόδου μετάβασης από το καθεστώς αυτάρκειας στο καθεστώς εξειδίκευσης (Steedman, 1979, chs 4 και 12, Mainwaring, 1991, ch. 2), (στ) συμπερίληψη, à la King and Rebelo, 1990 (βλ. και Rebelo, 1991), της διαδικασίας παραγωγής του λεγόμενου ανθρώπινου κεφαλαίου (Mariolis, 2005A), (ζ) παραγωγή και μη διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών (Steedman, [1979] 1993, σσ.149-58, Mariolis, 2006), (η) ύπαρξη ετερογενών, αναπαραγόμενων και μη αναπαραγόμενων, εισροών (Steedman, 1979, chs 2-4), και (θ) ύπαρξη κλάδων συμπαραγωγής (Steedman, 1982, 1985, Mariolis, 2001, 2004).

Από όλες αυτές τις διερευνήσεις (καθώς επίσης και από τα όσα αναπτύχθηκαν στην §11 του παρόντος) συνάγεται ότι - στη γενική περίπτωση - όλες οι θεμελιώδεις προτάσεις της νεοκλασικής θεωρίας, τόσο για τις κλειστές όσο και για τις ανοικτές οικονομίες, ισχύουν και έχουν οικονομικό νόημα μόνον κάτω από τις ακόλουθες εξωπραγματικές συνθήκες: (α) δεν υπάρχουν αναπαραγόμενα μέσα παραγωγής (δηλ. γνήσια κεφαλαιουχικά αγαθά), είτε (β) υπάρχουν αναπαραγόμενα μέσα παραγωγής, αλλά τα κέρδη των κεφαλαιούχων είναι ίσα με το μηδέν ή είναι θετικά και επενδύονται εξ' ολοκλήρου (οπότε η κατανάλωση των κεφαλαιούχων είναι ίση με το μηδέν), είτε (γ) τα εν λόγω κέρδη είναι θετικά και δεν επενδύονται εξ ολοκλήρου, αλλά η οικονομία παράγει ένα και μοναδικό εμπόρευμα, το οποίο χρησιμοποιείται ως το μοναδικό μέσο παραγωγής και κατανάλωσης (για μία κριτική σύνοψη της συζήτησης, βλ. Steedman, 1999).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Εφαρμογές και Όρια της Καθαρής Θεωρίας του Διεθνούς Εμπορίου

2.1. Εφαρμογές

13. Είναι μάλλον αδύνατο να εντοπισθεί μία, έστω, εσφαλμένη θέση γύρω από το ζήτημα του «διεθνούς ανταγωνισμού», η οποία να μην ανάγεται, άμεσα ή έμμεσα, σε ένα τουλάχιστον από τα ακόλουθα αβάσιμα επιχειρήματα (παρανοήσεις):

---

⁵⁴ Σύγκρινε με τα αντίστοιχα νεοκλασικά πορίσματα, όπως αυτά εκτίθενται π.χ. στο Krugman και Obstfeld, 1995, κεφ. 9-10.

E₁. «Το ελεύθερο εμπόριο είναι επωφελές μόνον όταν μία χώρα είναι αρκετά παραγωγική για να ανθέξει στο διεθνή ανταγωνισμό».

E₂. «Ο εξωτερικός ανταγωνισμός είναι αθέμιτος και πλήττει άλλες χώρες όταν βασίζεται σε χαμηλούς μισθούς».

E₃. «Το εμπόριο αποτελεί μέσον εκμετάλλευσης μιας χώρας και επιδεινώνει τη θέση της, αν η χώρα αυτή χρησιμοποιεί περισσότερη εργασία για να παράγει τα αγαθά που εξάγει, από αυτήν που άλλες χώρες χρησιμοποιούν για να παράγουν τα αγαθά που δέχεται ως α-ντάλλαγμα».⁵⁵

Βάσει των όσων εκτέθηκαν στα Τμήματα 1.2 και 1.4 του παρόντος, συμπεραίνουμε τα εξής:

i. Το **E₁** είναι αβάσιμο, τόσο στα πλαίσια του απλουστευτικού ρικαρδιανού υποδείγματος όσο και του νεορικαρδιανού. Στα πλαίσια του ρικαρδιανού, διότι η διεθνής διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων σημειώνεται ακόμα κι όταν μία χώρα είναι σε απόλυτους όρους λιγότερο «παραγωγική» σε όλους τους κλάδους της (βλ. *Πόρισμα 3.1. και 3.2*). Δηλαδή, όσοι επικαλούνται το **E₁** συγχέουν το νόμο του συγκριτικού πλεονεκτήματος με αυτόν του απολύτου πλεονεκτήματος.⁵⁶ Τέλος, στα πλαίσια του νεορικαρδιανού είναι αβάσιμο, διότι, πρώτον, τίποτε δεν εγγυάται τη διεθνή διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων (βλ. *Θεώρημα 7 και 9*), δεύτερον, η ενδεχόμενη διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων δεν συναρτάται με την παραγωγικότητα (βλ. *Θεώρημα 7 και 9*),⁵⁷ και, τρίτον, ακόμα κι αν θεωρήσουμε ότι το «επωφελές» σημαίνει «διευρύνει τις δυνατότητες κερδοφορίας», η διεύρυνση αυτή δεν συναρτάται με την παραγωγικότητα (βλ. *Θεώρημα 5 και 8*).

ii. Στα πλαίσια του απλουστευτικού ρικαρδιανού υποδείγματος, το συγκριτικό πλεονέκτημα είναι, προφανώς, ανεξάρτητο από τα ύψη των ωρομισθίων σε καθεστώς αυτάρκειας. Επίσης, η διεθνής ισορροπία (βλ. *Θεώρημα 3*) δεν εξαρτάται από αυτά τα ύψη. Τέλος, ο λόγος των ωρομισθίων στις δύο οικονομίες μετά την έναρξη των

⁵⁵ Ο αναγνώστης θα διαπιστώσει ότι δανειζόμαστε τις διατυπώσεις των παρανοήσεων από τους Krugman και Obstfeld, 1995, σσ. 53-5. Αυτό γίνεται σκόπιμα: οι συγγραφείς αποδεικνύουν ότι πρόκειται πράγματι για δείγματα στοιχειώδους άγνοιας βασιζόμενοι στο νεοκλασικά παρουσιασμένο ρικαρδιανό υπόδειγμα του βιβλίου τους (ό.π., σσ. 41-53), ενώ ο Krugman, 2000, αναπτύσσει περαιτέρω την σχετική κριτική αυτών των παρανοήσεων βασιζόμενος στη νεοκλασική θεωρία. Παρασιωπούν, δηλαδή, συστηματικά τα σχετικά πορίσματα της νεορικαρδιανής θεωρίας (την ύπαρξη, έστω, της οποίας δεν αναφέρουν πουθενά) και, έτσι, φθάνουν μόνον μέχρι «το μέσον» της απόστασης που είναι υποχρεωμένοι, ως ειδήμονες, να διανύσουν. Στα ακόλουθα, λοιπόν, δεν θα αναπαραγάγουμε τα (αντι-) επιχειρήματα των Krugman και Obstfeld (τους οποίους οφείλει και αξίζει, ωστόσο, να μελετήσει ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης), αλλά - κυρίως - θα εφαρμόσουμε τη νεορικαρδιανή θεωρία (για την περαιτέρω ανάπτυξη της εφαρμογής, βλ. Mariolis, 2005).

⁵⁶ Έτσι, το **E₁** αποδεικνύεται, προφανώς, αβάσιμο και στα πλαίσια του νεοκλασικού υποδείγματος.

⁵⁷ Η παραγωγικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου είναι τιμιακά μεγέθη και εξ' ορισμού ισούνται με (βλ. εξισώσεις (19)-(22) και την υποσημείωση 38) $\tilde{p}^k Y^k / \ell^k X^k$ και, αντιστοίχως, $\tilde{p}^k Y^k / p^k A^k X^k$ (όπου : $\tilde{p}^k \equiv [p_1^k, p_2^k]$). Ως εκ τούτου, εξαρτώνται από την κατανομή του εισοδήματος και μεταβάλλονται μ' αυτήν (βλ. επίσης την αμέσως επόμενη υποσημείωση).

ανταλλαγών (βλ. Πρόρισμα 3.1) είναι ένα φραγμένο από τις σχετικές εθνικές παραγωγικότητες της εργασίας μέγεθος (το οποίο είναι και ενδογενώς προσδιορισμένο, στην περίπτωση που τα r^A, r^B θεωρούνται ως εξωγενώς δεδομένα – βλ. και Θεώρημα 3). Κατά συνέπεια, είναι βέβαιον ότι μια χώρα που εμφανίζει απόλυτο μειονέκτημα στην παραγωγή και των δύο εμπορευμάτων θα χαρακτηρίζεται (στην κατάσταση διεθνούς ισορροπίας) από ένα συγκριτικά χαμηλό ωρομίσθιο, αλλά αυτό δεν σημαίνει ούτε την ύπαρξη αθέμιτου ανταγωνισμού ούτε ότι πλήττει την άλλη χώρα. Το $\mathbf{E}_2$ αποδεικνύεται περαιτέρω εσφαλμένο στα πλαίσια του νεορικαρδιανού υποδείγματος, διότι το ύψος των ωρομισθίων σε καθεστώς αυτάρκειας δεν συναρτάται μονοσήμαντα ούτε με την ενδεχόμενη διεύρυνση των καταναλωτικών δυνατοτήτων (βλ. Θεώρημα 7 και 9) ούτε με το συγκριτικό πλεονέκτημα (βλ. Πρόρισμα 5.2 και Θεώρημα 8, θεωρώντας το πραγματικό ωρομίσθιο, και όχι το ποσοστό κέρδους, ως την ανεξάρτητη μεταβλητή). Είναι, μάλιστα, δυνατόν (βλ. Σχήμα 6, θεωρώντας το c^k ως την ανεξάρτητη μεταβλητή) μια χώρα να χαρακτηρίζεται από την ίδια σχετική τιμή p^k σε δύο διαφορετικά ύψη του c^k . Τέλος, (βλ. Θεώρημα 10), εάν, για παράδειγμα, ισχύει $p^A < p^B$, τότε σε κατάσταση διεθνούς ισορροπίας θα ισχύει, όπως εύκολα αποδεικνύεται, το εξής (λάβε υπόψη και την εξίσωση (23)):

$$[\ell^B B^B(r^B)s_2 / \ell^A B^A(r^A)s_2] \leq (w^{*A}/w^{*B}) \leq [\ell^B B^B(r^B)s_1 / \ell^A B^A(r^A)s_1] \quad (31)$$

Συνεπώς, πρώτον, το μέγεθος w^{*A}/w^{*B} προσδιορίζεται ενδογενώς, και δεύτερον, το μετά την εξειδίκευση ισχύον ονομαστικό ωρομίσθιο είναι αναγκαστικά υψηλότερο στην οικονομία εκείνη, η οποία διαθέτει απόλυτο πλεονέκτημα και στα δύο εμπορεύματα.⁵⁸ Δηλαδή, ισχύει ό,τι ισχύει και στο απλουστευτικό ρικαρδιανό υπόδειγμα, με τη διαφορά, όμως, ότι μία μεταβολή των r^A, r^B δύναται να οδηγήσει, με αμετάβλητες τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής, σε «μετατόπιση» του απολύτου πλεονεκτήματος (από τη μία οικονομία

⁵⁸ Εάν $\ell^B B^B(r^B)s_j \leq \ell^A B^A(r^A)s_j$, για κάθε $j=1,2$, τότε προκύπτει:

$(p_j^B/w^B) \leq (p_j^A/w^A)$, για κάθε $j=1,2$, και $w^{*B} \geq w^{*A}$. Επομένως, το «απόλυτο πλεονέκτημα» δεν καθορίζεται μόνον από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής (ήτοι από τα ℓ^k, A^k) αλλά και από το ύψος του r^k (δύναται, μάλιστα, να μεταβάλλεται με αυτό – αναλυτικά, βλ. Mariolis, 2001, 2005). Σημειώνεται, τέλος, ότι, όπως εύκολα αποδεικνύεται, το μέγεθος $1/\ell^k B^k(r^k)s_j$ εκφράζει την παραγωγικότητα της εργασίας της οικονομίας k στο εμπόρευμα j όταν, και μόνον όταν, ισχύει $r^k = 0$, ενώ για κάθε θετική (και οικονομικά σημαντική) τιμή του r^k είναι μικρότερο απ' αυτήν.

στην άλλη) και, έτσι, σε αντιστροφή της σχέσης διάταξης ανάμεσα στο w^{*A} και το w^{*B} . Επομένως, το E_2 , το οποίο χρησιμοποιείται συνήθως απ' αυτούς που πιστεύουν ότι οι λιγότερο παραγωγικές οικονομίες πλήττουν τις περισσότερες παραγωγικές, διότι βασίζουν την όποια θέση κατέχουν στη διεθνή αγορά στην καταβολή συγκριτικά χαμηλών μισθών, είναι από κάθε άποψη εσφαλμένο και ανόητο.

iii. Στα πλαίσια μιας κριτικής των E_1 , E_2 (βάσει του νεοκλασικά διαστρεβλωμένου ρικαρδιανού υποδείγματος), ο Krugman, 2000, σσ. 155-6, τονίζει τα ακόλουθα: «Μια χώρα που είναι λιγότερο παραγωγική από όλους ανεξαιρέτως τους εμπορικούς της εταίρους θα αναγκαστεί να ανταγωνιστεί βάσει χαμηλών μισθών, και όχι ανώτερης παραγωγικότητας. Αλλά δεν θα πάθει καμία καταστροφή, και στην πραγματικότητα συνήθως θα ωφεληθεί [διότι, βλέπε το σημείο 3 στο Σχ. 2, οπότε η Β ούτε ωφελείται ούτε βλάπτεται - Θ.Μ.] από το διεθνές εμπόριο. Το σημαντικό είναι ότι το διεθνές εμπόριο, εν αντιθέσει με τον ανταγωνισμό μεταξύ επιχειρήσεων σε μια περιορισμένη αγορά, δεν είναι ένα παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος (zero-sum game), στο οποίο το κέρδος μίας χώρας συνεπάγεται απώλεια για μια άλλη. Πρόκειται για ένα παιχνίδι θετικού αθροίσματος (positive-sum game), και αυτός είναι ο λόγος που ο όρος «ανταγωνιστικότητα» μπορεί να αποδειχθεί επικίνδυνα παραπλανητικός όταν αναφέρεται στο διεθνές εμπόριο». Όλα αυτά θα ήταν απολύτως ορθά εάν, πρώτον, το μέγεθος παραγωγικότητας ήταν ανεξάρτητο από την κατανομή του εισοδήματος, δεύτερον, το διεθνές εμπόριο δεν οδηγούσε ποτέ σε συρρίκνωση των καταναλωτικών δυνατοτήτων, και τρίτον, οι εκφράσεις «κέρδος μίας χώρας» και «ανταγωνισμός μεταξύ χωρών» είχαν νόημα. Διαφορετικά ειπωμένο, θα ήταν απολύτως ορθά εάν υποστηριζόταν ότι - ανεξάρτητα από τις εκάστοτε επιπτώσεις του στις καταναλωτικές δυνατότητες των χωρών, οι οποίες (επιπτώσεις) δεν απασχολούν αυτούς που το διεξάγουν, δηλ. τους κεφαλαιούχους⁵⁹ - το διεθνές εμπόριο δεν είναι ένα «παίγνιο μηδενικού αθροίσματος», στο οποίο τα κέρδη των κεφαλαιούχων μίας χώρας συνεπάγονται ισόποσες ζημίες για τους κεφαλαιούχους όλων των άλλων χωρών.^{60,61}

---

⁵⁹ Και ορθώς, εάν δούμε τα πράγματα από την πλευρά τους, δεν τους απασχολούν, διότι δείξαμε (Πόρισμα 5.1) ότι η εμπλοκή των κεφαλαιούχων στο διεθνές εμπόριο ισοδυναμεί λογικά με την εισαγωγή μίας περισσότερο κερδοφόρας μεθόδου παραγωγής και, ως γνωστόν, στις κεφαλαιοκρατικές οικονομίες, γενικά, η εισαγωγή από κάθε επιμέρους παραγωγό εναλλακτικών-νέων μεθόδων παραγωγής πραγματοποιείται - κάτω από την πίεση του ανταγωνισμού (δηλ. επί ποινή θανάτου) - με κριτήριο την ενδεχόμενη αύξηση του ατομικού ποσοστού κέρδους του. Έτσι, οι επιπτώσεις της εν λόγω εισαγωγής στις καταναλωτικές δυνατότητες του συνόλου (ή σε οποιοδήποτε άλλο οικονομικό μέγεθος) δεν μπορεί παρά να αφήνουν κάθε επιμέρους παραγωγό ασυγκίνητο.

⁶⁰ Είναι, βέβαια, αληθές (βλ. Θεώρημα 5 και Πόρισμα 5.1) ότι - αμετάβλητων, έστω, των πραγματικών ωρομισθίων - τα μετά το εμπόριο ποσοστά κέρδους στις δύο οικονομίες συνδέονται αντιστρόφως (συγκεκριμένα, το r^{*A} συνιστά γνησίως

iv. Ας δεχθούμε ότι ισχύει ό,τι αναφέρεται στο Πόρισμα 1.1 και επιπλέον ότι ισχύει $l_1^A/p^* > l_2^B$. Αυτή η τελευταία σχέση σημαίνει ότι η εργασία που είναι «ενσωματωμένη» στις εξαγωγές της οικονομίας Α είναι περισσότερη από την εργασία που είναι «ενσωματωμένη» στις εισαγωγές της. Σημαίνει, δηλαδή, ότι σύμφωνα με το E_3 η οικονομία Β εκμεταλλεύεται την οικονομία Α. Αυτό, ωστόσο, είναι πλήρως εσφαλμένο. Κατ' αρχάς, διότι τα μεγέθη l_2^B και l_1^A/p^* είναι ασύμμετρα και, έτσι, η σύγκρισή τους είναι α-νόητη: το l_2^B εκφράζει μια ορισμένη ποσότητα εργασίας της οικονομίας Β (δηλ. συγκεκριμένης εθνικής εργασίας), ενώ το l_1^A/p^* εκφράζει μια ορισμένη ποσότητα εργασίας της οικονομίας Α (δηλ. διαφορετικής εθνικής εργασίας). Επιπλέον, διότι διευρύνονται οι καταναλωτικές δυνατότητες στην οικονομία Α (βλ. Σχήμα 1α) και, συνεπώς, τα περί ύπαρξης «εκμετάλλευσης» είναι άνευ αντικειμένου. Μάλιστα, η διεύρυνση αυτή οφείλεται μονοσήμαντα στο ότι ισχύει $l_1^A/p^* < l_2^A$, δηλαδή στο ότι η εργασία της οικονομίας Α που είναι «ενσωματωμένη» στις εξαγωγές της, και άρα η εργασία της οικονομίας Α που είναι εμμέσως «ενσωματωμένη» στις εισαγωγές της (βλ. το σχολιασμό του Σχήματος 1α), είναι μικρότερη από την εργασία της οικονομίας Α που θα ήταν «ενσωματωμένη» στις εισαγωγές της, εάν τις παρήγαγε αυτή η ίδια (ως εκ τούτου τα μεγέθη l_1^A/p^* , l_2^A είναι σύμμετρα, κι έτσι η σύγκρισή τους έχει νόημα). Ας εξετάσουμε, τώρα, περαιτέρω τη «βασιμότητα» του E_3 στα πλαίσια του νεοοικονομικού υποδείγματος και υποθέτοντας, συγκεκριμένα, ότι ισχύει η (30γ), με π.χ. $\omega_1^A/p^* > \omega_2^B$. Εάν δεχόμασταν μόνον την προϋπόθεση ύπαρξης εκμετάλλευσης που ενέχεται στο E_3 , τότε θα έπρεπε να αποφανθούμε ότι η Β εκμεταλλεύεται την Α. Ωστόσο, αυτό θα ερχόταν σε αντίφαση με το γεγονός ότι συρρικνώνονται οι καταναλωτικές δυνατότητες και στις δύο οικονομίες. Εάν, από την άλλη πλευρά, δεχόμασταν μόνον την έννοια της ύπαρξης εκμετάλλευσης μίας χώρας διαμέσου του εμπορίου, η οποία ενέχεται στο E_3 , τότε θα έπρεπε να αποφανθούμε είτε ότι και οι δύο χώρες αποτελούν αντικείμενο εκμετάλλευσης είτε ότι η εκμετάλλευση δεν ορίζεται βάσει των καταναλωτικών δυνατοτήτων αλλά βάσει των δυνατοτήτων κερδοφορίας. Στην πρώτη περίπτωση, όμως, δεν θα ήταν δυνατός ο προσδιορισμός του εκμεταλλευτή, ενώ στη δεύτερη θα

αύξουσα συνάρτηση του p^* , ενώ το r^{*B} συνιστά γνησίως φθίνουσα συνάρτηση του p^*). Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι έχουμε ένα «παίγνιο μηδενικού αθροίσματος», και για την ακρίβεια είναι η ισχύς των $r^{*A} \geq r^A$ και $r^{*B} \geq r^B$ που αποδεικνύει ότι πρόκειται για «παίγνιο θετικού αθροίσματος».

⁶¹ Κατά τα λοιπά, ας σημειωθεί ότι οι ημεδαποί εισηγητές απάντων των δήθεν ριζοσπαστικών αναλύσεων του Krugman δεν έχουν ποτέ εντοπίσει ούτε ένα άξιο θεμελιώδους κριτικής σημείο (και δυστυχώς υπάρχουν πολλά).

οφείλαμε να παραδεχθούμε ότι – καίτοι η προϋπόθεση $\omega_1^A/p^* > \omega_2^B$ είναι δεδομένη – δεν υφίσταται εκμετάλλευση, διότι διευρύνονται οι δυνατότητες κερδοφορίας και στις δύο οικονομίες. Όλα αυτά, βέβαια, σημαίνουν τελικά ότι το $\mathbf{E}_3$ είναι πλήρως ανυπόστατο και ότι γενικά η έννοια «της διαμέσου του εμπορίου εκμετάλλευσης μιας χώρας από μία άλλη(-ες)» στερείται οποιουδήποτε περιεχομένου και νοήματος.⁶²

14. Χάριν απλούστευσης και προκειμένου να εκθέσουμε μία άλλη, σημαντική, εφαρμογή της θεωρίας, ας υποθέσουμε έναν κόσμο, ο οποίος περιγράφεται από το ρικαρδιανό υπόδειγμα του Μέρους II. Επίσης, ας υποθέσουμε ότι: (α) $r^A = r^B = \mathbf{0}$, (β) ισχύει η λεγόμενη «Ποσοτική Θεωρία του Χρήματος» και οι «ταχύτητες κυκλοφορίας του χρήματος» v^k σε κάθε οικονομία είναι εξωγενώς δεδομένες και σταθερές, (γ) η κατάσταση διεθνούς ισορροπίας αποδίδεται από το σημείο 2 του Σχήματος 2 (για την αναλυτική θεμελίωση ενός τέτοιου υποδείγματος 2 οικονομιών- n εμπορευμάτων, $n \geq 2$, βλ. Dornbusch et al., 1977). Κατά συνέπεια, θα ισχύουν τα εξής:

$$P_1^* = M^A v^A (a_1^A / L^A) = W^{*A} a_1^A \quad (32)$$

$$P_2^* = \phi_2^* E \quad (33)$$

$$\phi_2^* = M^B v^B (a_2^B / L^B) = W^{*B} a_2^B \quad (34)$$

όπου M^k η ονομαστική ποσότητα χρήματος στην οικονομία k , P_j^* η μοναδιαία τιμή του εμπορεύματος j , εκφρασμένη σε μονάδες χρήματος της οικονομίας A , ϕ_2^* η μοναδιαία τιμή του εμπορεύματος 2, εκφρασμένη σε μονάδες χρήματος της οικονομίας B , E η ονομαστική συναλλαγματική ισοτιμία, μετρημένη σε μονάδες χρήματος της οικονομίας A ανά μονάδα χρήματος της οικονομίας B , και W^{*k} το ονομαστικό ωρομίσθιο της οικονομίας k , εκφρασμένο σε μονάδες χρήματος της οικονομίας k . Επειδή το μέγεθος P_1^*/P_2^* προσδιορίζεται ενδογενώς (βλ. Θεώρημα 3), από τις (32)-(34) και από το Πρόσιμα 3.2 έπεται ότι το μέγεθος:

$$(M^A v^A L^B) / (M^B v^B L^A E) = W^{*A} / (W^{*B} E)$$

προσδιορίζεται ενδογενώς και ότι ισχύει:

$$\pi_2^A / \pi_2^B < \left[(M^A v^A L^B) / (M^B v^B L^A E) \right] < \pi_1^A / \pi_1^B \quad (35)$$

Ως εκ τούτου, η προσαρμογή του συστήματος στην κατάσταση ισορροπίας του διαμεσολαβείται από μεταβολές του W^{*A}/W^{*B} (οι οποίες εκφράζουν μεταβολές του M^A/M^B) ή/και του E , οι οποίες,

⁶² Το «επιχείρημα» $\mathbf{E}_3$, το οποίο συναντάται στη σχετική βιβλιογραφία σε διάφορες παραλλαγές, εκφράζει την ουσία ενός συνόλου αναλύσεων, οι οποίες είναι γνωστές ως «θεωρίες της Άνισης Ανταλλαγής» (βλ. κυρίως, Εμμανουήλ, [1969] 1980). Για μία κριτική αυτών των αναλύσεων, βλ. Μαριόλης, 1993, κεφ. 11, 1998, §8, 1999A, 2000, 2002.

ωστόσο, κυμαίνονται *a priori* εντός των τιθέμενων από τις εθνικές παραγωγικότητες εργασίας ορίων (βλ. (35)).⁶³ Έπεται, λοιπόν, ότι εάν οι οικονομίες συστήσουν ένα σύστημα σταθερών ισοτιμιών (ή εισαγάγουν μια ενιαία νομισματική μονάδα), τότε η προσαρμογή τους θα καθίσταται δυνατή μόνον δια μεταβολών του W^A/W^B . Εάν, τέλος, σχηματίσουν και μία ενιαία αγορά εργασίας, τότε – επειδή θα διαμορφωθεί ένα ενιαίο ονομαστικό ωρομίσθιο – ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας δεν θα διαφέρει, επί της ουσίας, από τον εθνικό καταμερισμό εργασίας και, επομένως, θα ρυθμίζεται από το νόμο του απολύτου πλεονεκτήματος. Έτσι, κάθε οικονομία θα εξειδικευθεί στο εμπόρευμα εκείνο, στο οποίο εμφανίζει την απολύτως υψηλότερη παραγωγικότητα της εργασίας ή, ισοδύναμα, δεν θα παράγεται απολύτως τίποτε από την οικονομία εκείνη, η οποία είναι λιγότερο παραγωγική και στους δύο κλάδους.⁶⁴

Καίτοι το αναλυτικό πλαίσιο που χρησιμοποιήθηκε είναι εξαιρετικά απλουστευτικό, τα εξαχθέντα συμπεράσματα δεν είναι, προφανώς, χωρίς σημασία, τόσο για την κατανόηση των εξελίξεων που έλαβαν χώρα στην πορεία προς την ΟΝΕ⁶⁵ όσο και για την προσέγγιση της κατάστασης που θα διαμορφωθεί στη «μετά ΟΝΕ εποχή».⁶⁶

2.2. Όρια

15. Όλα τα υποδείγματα που εκτέθηκαν εδώ, βασίζονται (παρά τις σημαντικότερες διαφορές τους) στην υπόθεση ύπαρξης σταθερών αποδόσεων κλίμακας. Η οικονομική θεωρία διδάσκει, όμως, ότι η συνύπαρξη αυξουσών αποδόσεων κλίμακας και τέλει ανταγωνισμού

⁶³ Ο αναγνώστης θα δείξει ότι εάν ισχύσει (για οποιαδήποτε αιτία) ένας διεθνής λόγος ανταλλαγής, ο οποίος διαφέρει απ' αυτόν που αντιστοιχεί στην κατάσταση ισορροπίας, τότε δεν θα καταναλώνεται το σύνολο της παραγομένης ποσότητας ενός τουλάχιστον εκ των εμπορευμάτων. Επιπλέον, θα δείξει ότι εάν – για οποιαδήποτε αιτία – ισχύσει

$$[W^A/(W^B E)] < \pi_2^A/\pi_2^B \quad (\text{ή} \quad [W^A/(W^B E)] > \pi_1^A/\pi_1^B)$$

τότε η οικονομία Α (ή, αντιστοίχως, η οικονομία Β) θα είναι σε θέση να προσφέρει και τα δύο εμπορεύματα φθηνότερα.

⁶⁴ Η απόδειξη προκύπτει άμεσα από το Πρόγραμμα 3.3 (λαμβάνοντας υπόψη ότι εξ υποθέσεως ισχύει $r^k = r^* = 0$ και ότι θα διαμορφωθεί ένα ενιαίο διεθνές ωρομίσθιο).

⁶⁵ Ως γνωστόν, στα πλαίσια αυτής της πορείας αναιρέθηκε, βαθμιαία, η δυνατότητα άσκησης αυτόνομης (δηλ. εθνικά ανεξάρτητης) εμπορικής, νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής, ενώ τέθηκαν σοβαροί περιορισμοί κατά την άσκηση αυτόνομης δημοσιονομικής πολιτικής (βλ. τα «κριτήρια του Μάαστριχτ» και το «Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης»). Ως εκ τούτου, δύναται να λεχθεί ότι επιτεύχθηκε η χωρίς διαμεσολαβήσεις υπαγωγή του ευρωπαϊκού καταμερισμού εργασίας στο νόμο του συγκριτικού πλεονεκτήματος, την απρόσκοπτη λειτουργία του οποίου (νόμου) εγγυήθηκαν (έτσι όπως ορίζει το Πρόγραμμα 3.2) οι επιμέρους, εθνικές, εισοδηματικές πολιτικές (αναλυτικά, βλ. Μαριόλης, 1999Γ, 2009).

⁶⁶ Χωρίς να αλλάζει, σε τελική ανάλυση, η ουσία των αποτελεσμάτων, το ζήτημα του προσδιορισμού του «απολύτου πλεονεκτήματος» περιπλέκεται σημαντικά όταν λαμβάνεται υπόψη η ύπαρξη αναπαραγόμενων μέσων παραγωγής ή/και κλάδων συμπαραγωγής (βλ. Brewer, 1985, Mariolis, 2001, 2005, και Parrinello, 2006). Και αυτό συμβαίνει επειδή το «απόλυτο πλεονέκτημα» αποτελεί, στη γενική περίπτωση, ένα μέγεθος, το οποίο εξαρτάται με τρόπο σύνθετο από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής, την καταναλωτική ζήτηση, και τις μεταβλητές της κατανομής και της μεγέθυνσης του εισοδήματος.

είναι αδύνατη (ή, αλλιώς, αντιφατική).⁶⁷ Έτσι, εάν εισαχθούν στην ανάλυση οι αύξουσες αποδόσεις κλίμακας, θα πρέπει κατ' ανάγκην να θεωρηθεί δεδομένη και η ύπαρξη ατελώς ανταγωνιστικών αγορών. Υπ' αυτές τις συνθήκες είναι δυνατόν να αποδειχθεί ότι – όπως άλλωστε συμβαίνει στον πραγματικό οικονομικό κόσμο – το διεθνές εμπόριο αναλύεται σε δύο διακριτές κατηγορίες:⁶⁸ πρώτον, στο λεγόμενο διακλαδικό (*inter-industry trade*), το οποίο αφορά στην ανταλλαγή εμπορευμάτων που παράγονται από διαφορετικούς κλάδους και το οποίο αντανακλά το συγκριτικό πλεονέκτημα και δεύτερον, στο λεγόμενο ενδοκλαδικό (*intra-industry trade*), το οποίο αφορά στην ανταλλαγή ομοειδών (καίτοι όχι ταυτών) εμπορευμάτων που παράγονται από επιχειρήσεις που ανήκουν στον ίδιο κλάδο και το οποίο αντανακλά τις οικονομίες κλίμακας.⁶⁹ Ως εκ τούτου, και επειδή στον πραγματικό κόσμο η ύπαρξη σημαντικών αυξουσών αποδόσεων κλίμακας χαρακτηρίζει κυρίως τους τεχνολογικά προηγμένους κλάδους,⁷⁰ θα πρέπει να θεωρείται ότι το ενδοκλαδικό εμπόριο κυριαρχεί μεταξύ εθνικών οικονομιών με παρόμοιο και υψηλό επίπεδο ανάπτυξης, ενώ το διακλαδικό μάλλον κυριαρχεί μεταξύ εθνικών οικονομιών με ανόμοιο επίπεδο ανάπτυξης.⁷¹

Υπ' αυτήν, λοιπόν, την έννοια θα πρέπει να εξετασθεί εμπειρικά εάν το συμπέρασμα που εξήχθη στο τέλος της §14 του παρόντος δύναται να (ανα-)διατυπωθεί ως εξής: Η προώθηση της ONE εδραίωσε και ανέπτυξε περαιτέρω τον ήδη υφιστάμενο στον ευρωπαϊκό χώρο ενδοκλαδικό-διακλαδικό καταμερισμό εργασίας. Έτσι, στην «μετά ONE εποχή» οι λιγότερο ανεπτυγμένες εθνικές οικονομίες θα τείνουν να εξάγουν τα εμπορεύματα που παράγονται από τους λεγόμενους παραδοσιακούς κλάδους (ή «κλάδους έντασης ανει-

⁶⁷ Ως γνωστόν, αυτό υποστηρίχθηκε κατά πρώτον από τον Sraffa, 1926. Βλ. επίσης Kurz and Salvadori, 1995, ch. 1.

⁶⁸ Για ένα σχετικό νεοκλασικό υπόδειγμα: Krugman και Obstfeld, 1995, σσ. 179-206. Βλ. επίσης Chacholiades, 1978, ch. 7, Krugman, 1979, 1980, Caves et al., κεφ. 8.

⁶⁹ Εάν υφίστανται εξωτερικές οικονομίες κλίμακας, τότε αποδεικνύεται, ακόμα και εντός της νεοκλασικής θεωρίας, ότι το διεθνές εμπόριο δεν ωφελεί κατ' ανάγκην όλες τις συμμετέχουσες οικονομίες (βλ. Krugman και Obstfeld, 1995, σσ. 215-23, 371-3, 406-13, Krugman, 2000, σσ. 157-64).

⁷⁰ Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται συνήθως οι κλάδοι παραγωγής χημικών προϊόντων, εξοπλισμού για την παραγωγή ενέργειας, μετάλλων, μηχανών, ηλεκτροτεχνίας, αυτοκινητοβιομηχανίας και λεπτών μηχανικών κατασκευών-οπτικών. Αντιθέτως, στους λεγόμενους παραδοσιακούς εντάσσονται συνήθως οι κλάδοι διατροφής, υφαντουργίας, ένδυσης, κατεργασίας δερμάτων, πρώτων υλών (βλ. π.χ. Busch, 1992, κεφ. 6, Krugman και Obstfeld, 1995, σσ. 203-6).

⁷¹ Το ζήτημα αυτό τέθηκε και διερευνήθηκε κυρίως από τους M.V. Posner (1961), S.B. Linder (1961), R. Vernon (1966), οι οποίοι εκκίνησαν από την αμφισβήτηση των δευτερογενών υποθέσεων (τις σχετικές με την τεχνολογία και τη μορφή αγοράς οι Posner - Vernon, και τις σχετικές με τη ζήτηση ο Linder) της παραδοσιακής νεοκλασικής θεωρίας (αλλά όχι και των θεωρητικών θεμελίων της) και συγκρότησαν τις λεγόμενες «εναλλακτικές θεωρίες του διεθνούς εμπορίου» (για μια σύγχρονη παρουσίαση, βλ. π.χ. Patibandla, 1994). Χαρακτηριστικά αποσπάσματα από τις βασικές εργασίες τους περιέχονται, σε ελληνική μετάφραση, στο Βαΐτσος και Μητσός, 1982, σσ. 99-134.

δίκευτης εργασίας», σύμφωνα με την νεοκλασική ορολογία),⁷² διότι είναι τα εμπορεύματα εκείνα, στα οποία κυρίως διαθέτουν «απόλυτο πλεονέκτημα».

16. Μία *Γενική Κριτική Θεωρία*⁷³ του διεθνούς οικονομικού συστήματος οφείλει να εκκινεί υποστηρίζοντας ότι η καθοριστική εσωτερική σχέση του εν λόγω συστήματος, το οποίο συγκροτείται από ανισόμετρα ανεπτυγμένους κεφαλαιοκρατικούς εθνικούς κοινωνικούς σχηματισμούς και από το σύνολο των εμπορικών και κεφαλαιακών τους διαπλοκών (εξωτερικές σχέσεις του συστήματος), είναι καθαυτή *αντιφατική*, διότι συνιστά μια σχέση ανάμεσα στην τάση *διεθνοποίησης* του κεφαλαίου και την *εθνική συγκρότησή* του.⁷⁴

Στον κατά σειρά *πρώτο* όρο αυτής της σχέσης, ο οποίος εκφράζει την *ουσία* του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής (: συνεχής αναζήτηση και διαμόρφωση ευνοϊκότερων όρων αξιοποίησης του κεφαλαίου), αντιστοιχεί από ιστορική άποψη το φαινόμενο της ασύμμετρης αλληλεξάρτησης των επιμέρους εθνικών κοινωνικών σχηματισμών και από λογική άποψη η υπέρβαση του εθνικού κράτους (υπό την έννοια της διεθνοποίησης ορισμένων βασικών κρατικών λειτουργιών).

Στον κατά σειρά *δεύτερο* όρο αυτής της σχέσης, και ακριβώς επειδή ο διεθνής ανταγωνισμός διεξάγεται ανάμεσα σε ανισόμετρα ανεπτυγμένα εθνικά κεφάλαια, αντιστοιχούν ιστορικά και λογικά οι προστατευτικές - ομοιοστατικές ή/και ενεργητικές παρεμβάσεις των εθνικών κρατών στο επίπεδο της διεθνούς αγοράς. Δηλαδή, κάθε επιμέρους εθνική κυβέρνηση είναι - συνεπεία της απορρέουσας από τον κεφαλαιοκρατικό χαρακτήρα της παραγωγής ανισόμετρης ανάπτυξης - αναγκασμένη να προσφεύγει σε *διαφορετικά*, από χώρα σε χώρα, μέτρα οικονομικής πολιτικής προκειμένου να σταθεροποιεί ή/και να αναβαθμίζει τη θέση του εθνικού κεφαλαίου που αυτή εκπροσωπεί στη διεθνή αγορά.

---

⁷² Βλ. σχετικά και Krugman και Obstfeld, 1995, σσ. 206, 272-9, 1995Α, σσ. 356-7, οι οποίοι εμμένουν στην ύπαρξη και τη σημασία αυτού του ενδεχόμενου. Δείξαμε, ωστόσο, ότι αυτή η ορολογία είναι α-νόητη και, γενικότερα, ότι η νεοκλασική θεωρία είναι ανυπόστατη (βλ. §9 και Τμήμα 1.4). Ως εκ τούτου, κάθε συνεκτική εμπειρική διερεύνηση οφείλει τουλάχιστον να εκκινεί από το εννοιολογικό και αναλυτικό πλαίσιο της νεοικαριδιανής θεωρίας (αναλυτικά, βλ. Mariolis, 2001, 2004, 2004Α, 2005, 2005Α, 2006).

⁷³ Δύναται να προσδιορισθεί ως «κριτική», κατ' αρχάς διότι δεν συνιστά μόνον μία θεωρία του διεθνούς συστήματος αλλά, ταυτοχρόνως, και μία κριτική των βασικών προϋποθέσεων συγκρότησης της αντίστοιχης κυρίαρχης, ορθόδοξης, θεωρίας, καθώς επίσης και όλων των παραλλαγών με τις οποίες η τελευταία εμφανίζεται. Τονίζεται ότι τα ακόλουθα δίνουν τη βασική γραμμή ανάπτυξης μίας τέτοιας θεωρίας, η οποία δεν είναι ήδη δεδομένη. Συνεπώς, τοποθετούνται σε προγραμματικό (και πειραματικό) επίπεδο.

⁷⁴ Αυτή η θέση έχει εισαχθεί στην Ελλάδα μέσω, κυρίως, της σχετικής ανάλυσης του Busch, 1983, 1986, σσ. 58-114 και 241-6, η οποία είναι κατ' αρχάς σημαντική. Κατά την ανάπτυξή της, ωστόσο, η εν λόγω συμβολή, βασίζεται σε ορισμένες μαρξίσουσες κατηγορίες (και αντίστοιχα «υποδείγματα»), οι οποίες είναι, όπως δύναται να αποδειχθεί αναλυτικά, ανυπόστατες. Ο αναγνώστης που ενδιαφέρεται να το διερευνήσει, θα πρέπει να εκκινήσει από τα Steedman, 1977, 1991, 1999, σσ. 267-8, 2002, Steedman and Metcalfe, 1981, Μαριόλης 1998, 1999Α, 2000, 2005, και Mariolis, 1999Α.

Ως εκ τούτου, μια συνεκτική και ολοκληρωμένη θεώρηση του διεθνούς συστήματος οφείλει να πραγματεύεται, κατά σειρά, τα εξής:

i. Την τάση διεθνοποίησης του κεφαλαίου αυτή καθαυτή. Δηλαδή, να συγκροτεί μία βασιζόμενη στη διαδικασία επισώρευσης του κεφαλαίου ερμηνεία του φαινομένου της διεθνούς κεφαλαιοκρατικής εξειδίκευσης, να διερευνά τις επιπτώσεις της εξειδίκευσης στην κατανομή – μεγέθυνση του εθνικού εισοδήματος, και γενικότερα να απεικονίζει και να μελετά τη διαδικασία μετατροπής οιονεί – ετερογενών κλειστών κεφαλαιοκρατικών συστημάτων σε ανοικτά και, άρα, ασυμμέτρως αλληλεξαρτώμενα υποσυστήματα.

ii. Τις παρεμβάσεις των εθνικών κρατών στο επίπεδο της διεθνούς αγοράς. Συγκεκριμένα, τους ρητούς και τους άρρητους στόχους αυτών των παρεμβάσεων, τις μορφές τους (δημοσιονομική, νομισματική, εισοδηματική, συναλλαγματική, εμπορική, δηλ. δασμολογική και μη δασμολογική, πολιτική), τις σχέσεις τους με τη διαδικασία της επισώρευσης του κεφαλαίου, της αποτελεσματικότητά τους υπό εναλλακτικά συναλλαγματικά καθεστώτα και τη διεθνή αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδρασή τους.

iii. Τα αντιφατικά φαινόμενα που προσιδιάζουν στο διεθνές σύστημα. Πρόκειται για τα φαινόμενα που απορρέουν από τον αντιφατικό χαρακτήρα της εσωτερικής σχέσης του συστήματος και συνιστούν, έτσι, εκδηλώσεις και τρόπους ύπαρξης αυτής της σχέσης. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τα εξής: (α) αναγκαιότητα ύπαρξης κρατικών, αναδραστικών ή/και δραστικών παρεμβάσεων που αποδεικνύονται, όμως, στην πράξη σχετικά αναποτελεσματικές, διότι μάλλον υπερκαθορίζονται από τη διαδικασία επισώρευσης κεφαλαίου (παρά δύνανται να την καθορίζουν),⁷⁵ (β) αναγκαιότητα αλλά και δυσχέρεια (ακόμα και σε επίπεδο απλού σχεδιασμού) συντονισμού των επιμέρους ανεξάρτητων εθνικών οικονομικών πολιτικών, (γ) συνεχείς απόπειρες αλλά και αδυναμία επίλυσης του διεθνούς νομισματικού ζητήματος, και (δ) ύπαρξη ισχυρής δυναμικής αλλά και κρίσιμων ορίων στη διαδικασία σχηματισμού υπερεθνικών ενώσεων.⁷⁶

17. Εν αντιθέσει με τα προηγούμενα, λέγονται και διδάσκονται, κατά κανόνα, τα εξής (βλ. και §1 του παρόντος): «Η οικονομική

⁷⁵ Ας σημειωθεί ότι το ίδιο, επί της ουσίας, υποστηρίζεται στο Krugman, 1995, Μέρη I, II. Βλ. επίσης, Μαριόλης 1999B, Γ.

⁷⁶ Κατά μάλλον παράδοξο τρόπο, αυτά τα ζητήματα είναι, κατ' αρχάς, προφανή σε ορισμένους που δεν είναι οικονομολόγοι: «Είναι αλήθεια πως έχουμε μία Κοινωνία των Εθνών και ένα Διαιτητικό Δικαστήριο. Αλλά η Κοινωνία των Εθνών δεν είναι παρά μία λέσχη, και το Δικαστήριο δεν έχει τα μέσα να επιβάλλει τις αποφάσεις του. Αυτά τα ιδρύματα δεν προστατεύουν την ασφάλεια μίας χώρας όταν αυτή υποστεί επίθεση [...]. Αν δεν συμφωνήσουμε να περιορίσουμε την κυριαρχία του κάθε Κράτους και δεν αναλάβουμε την υποχρέωση να συμμαχήσουμε εναντίον κάθε χώρας που ανοικτά ή κρυφά αντιδρά στις αποφάσεις του Διαιτητικού Δικαστηρίου, δεν θα έχουμε ποτέ τίποτε άλλο παρά μία κατάσταση παγκόσμιας αναρχίας και τρομοκρατίας. Καμία δύναμη δεν μπορεί να συμφιλίωσε την απεριόριστη ισχύ μίας αυτόνομης χώρας με την εξασφάλιση από την επίθεση» (A. Einstein, «Ομιλία στη Διάσκεψη του 1933 για τον Αφοπλισμό», σελ. 60 in: Einstein, A., 1952, Πώς Βλέπω τον Κόσμο, Αθήνα, Μάρη).

των διεθνών οικονομικών σχέσεων μπορεί να χωρισθεί σε δύο ευρείες υποενότητες: τη μελέτη του *διεθνούς εμπορίου* και τη μελέτη των *διεθνών νομισματικών σχέσεων*. Η ανάλυση του διεθνούς εμπορίου εστιάζει πρωταρχικά το ενδιαφέρον της στις *πραγματικές συναλλαγές* στη διεθνή οικονομία, δηλαδή σ' αυτές τις συναλλαγές που περικλείουν μια φυσική κίνηση των αγαθών ή μια υλική δέσμευση οικονομικών πόρων. Η διεθνής νομισματική ανάλυση εστιάζει το ενδιαφέρον της στη *νομισματική* πλευρά της διεθνούς οικονομίας, δηλαδή στις χρηματοπιστωτικές συναλλαγές, όπως οι αγορές δολαρίων ΗΠΑ στο εξωτερικό. Παραδείγματος χάριν, ένα θέμα διεθνούς εμπορίου είναι η σύγκρουση μεταξύ των ΗΠΑ και της Ευρώπης σχετικά με τις επιδοτούμενες εξαγωγές αγροτικών προϊόντων της Ευρώπης· ένα θέμα διεθνών νομισματικών σχέσεων είναι η προστριβή σχετικά με το αν η συναλλαγματική αξία του δολαρίου θα έπρεπε να αφεθεί να κυμαίνεται ελεύθερα ή θα έπρεπε να σταθεροποιηθεί με κυβερνητική πράξη. Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει απλή διαχωριστική γραμμή μεταξύ θεμάτων εμπορίου και νομίσματος. Το μεγαλύτερο μέρος του διεθνούς εμπορίου περικλείει χρηματικές συναλλαγές, ενώ [...] πολλά νομισματικά φαινόμενα έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο εμπόριο. Εντούτοις, η διάκριση μεταξύ διεθνούς εμπορίου και διεθνών νομισματικών σχέσεων είναι χρήσιμη [...]. Όπως και η μικροοικονομική [στην οποία παραδοσιακά βασίζεται η καθαρή θεωρία του διεθνούς εμπορίου - Θ.Μ.], η μακροοικονομική ασχολείται με την αποτελεσματική χρήση των σπάνιων πόρων. Αλλά, η μικροοικονομική επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στις οικονομικές αποφάσεις των ατόμων, η μακροοικονομική αναλύει τη λειτουργία της οικονομίας ως σύνολο [ορθότερα: ως «συνάθροισμα» - Θ.Μ.]. Στη μελέτη των διεθνών μακροοικονομικών σχέσεων [μαθαίνουμε - Θ.Μ.] πώς οι αλληλεπιδράσεις των εθνικών οικονομιών επηρεάζουν την παγκόσμια διάρθρωση της μακροοικονομικής δραστηριότητας. Η μακροοικονομική ανάλυση δίνει έμφαση σε τέσσερις πλευρές της οικονομικής ζωής, τις οποίες αφήσαμε μέχρι στιγμής [δηλ. στα πλαίσια της έκθεσης της καθαής θεωρίας του διεθνούς εμπορίου - Θ.Μ.] στο παρασκήνιο, προκειμένου να απλουστεύσουμε την εξέταση των διεθνών οικονομικών σχέσεων: (1) ανεργία, (2) αποταμίευση, (3) ανισορροπίες του εμπορίου [δηλ. του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών - Θ.Μ.], (4) χρήμα και επίπεδο τιμών» (Krugman και Obstfeld, 1995, σσ. 37 και 434-5).⁷⁷

Είναι αληθές ότι η καθαρή θεωρία του διεθνούς εμπορίου δεν πραγματεύεται, κατ' αρχάς, εκείνες τις υφιστάμενες μεταξύ ανοι-

---

⁷⁷ Ο αναγνώστης θα κατανοεί πλήρως ότι τα περί «δέσμευσης οικονομικών πόρων» και «αποτελεσματικής χρήσης σπάνιων πόρων» δεν έχουν ουδέτερο χαρακτήρα και, συγκεκριμένα, ότι παραπέμπουν κατευθείαν στον πυρήνα της νεοκλασικής θεωρίας (βλ. §§9 και 12 του παρόντος και Kurz and Salvadori, 1995, chs 1, 14, Μαριόλης, 2001, 2010, Δοκίμια 1, 2 και 5). Πράγματι, θα εξακριβώσει ότι η μακροοικονομική ανάλυση των συγγραφέων, καίτοι ενσωματώνει ορισμένες κενυσιανές αρχές κατά την πραγμάτευση της βραχυχρόνιας περιόδου, είναι αυστηρά νεοκλασική (βλ. Krugman και Obstfeld, 1995A, σσ. 37-40, 83-5, 90-1, 136-42, 155-9).

κτών οικονομικών σχέσεις, οι οποίες απορρέουν από την ύπαρξη μη ισοσκελισμένων εμπορικών ισοζυγίων. Είναι, επίσης, αληθές ότι η διερεύνηση των υφιστάμενων ανάμεσα στα προαναφερθέντα (από τους Krugman και Obstfeld) τέσσερα μεγέθη («πλευρές») σχέσεων διευκολύνεται σημαντικά όταν πραγματοποιείται στα πλαίσια «συναθροιστικών» (ήτοι μακροοικονομικών) υποδειγμάτων. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει, προφανώς, ότι η εν λόγω διερεύνηση είναι αδύνατη βάσει μη νεοκλασικών και - ουσιαστικά - μικροοικονομικών υποδειγμάτων γενικής (αν-) ισορροπίας,⁷⁸ στα οποία έχει ενσωματωθεί μια θεωρία χρήματος (και, άρα, μια θεωρία προσδιορισμού του απόλυτου - γενικού επιπέδου των τιμών).⁷⁹ Ως εκ τούτου, και δεδομένων όσων ελέγχθησαν στην §16 του παρόντος, το ζήτημα θα πρέπει να τεθεί διαφορετικά: Βασικό αντικείμενο της καθαρής θεωρίας του διεθνούς εμπορίου οφείλει, κατ' ανάγκην, να είναι η «τάση διεθνοποίησης του κεφαλαίου αυτή καθαυτή». Ήτοι, με μία λέξη, ο προσδιορισμός εκείνων ακριβώς των νομοτελειών που θα ρύθμιζαν μονοσήμαντα το διεθνή κεφαλαιοκρατικό καταμερισμό - συνδυασμό της εργασίας, στην - υποθετική/εξωπραγματική - περίπτωση που δεν υπήρχε κανενός είδους σχετική κρατική παρέμβαση.⁸⁰ Συνεπεία,

---

⁷⁸ Ως γνωστόν, κάθε μακροοικονομικό υπόδειγμα προκύπτει από ένα μικροοικονομικό υπόδειγμα μέσω μίας διαδικασίας «συναθροίσεως» των επιμέρους αγορών του και εκφράζει, έτσι, μία απλουστευτική εκδοχή του (βλ. π.χ. Simpson, 1975, ch. 8, Kébabdjian, 1991, chs 1- 2).

⁷⁹ Εν αντιθέσει με τα νεοκλασικά, τα εκ κατασκευής μακράς περιόδου νεορικαρδιανά υποδείγματα (βλ. κυρίως Steedman, 1979, ch. 16, [1979] 1993, κεφ. 10 και Steedman and Metcalfe, 1981) ενσωματώνουν, χωρίς καμία αντίφαση, τη δυνατότητα ύπαρξης ανεργίας με θετικό ωρομίσθιο (σύγκρινε με τη νεοκλασική ανάλυση που εκτίθεται π.χ. στο Silbeberg, 1990, ch. 15), μη μηδενικών καθαρών αποταμιεύσεων (σύγκρινε με τη νεοκλασική ανάλυση που εκτίθεται π.χ. στο Chacholiades, 1990, κεφ. 17) και ανισορροπιών στο εμπόριο (σύγκρινε με τη νεοκλασική ανάλυση που εκτίθεται π.χ. στο Krugman και Obstfeld, 1995, κεφ. 7). Πρόκειται, ωστόσο, για «μη εγχρήματα» υποδείγματα, ήτοι δεν οδηγούν, όπως άλλωστε και τα νεοκλασικά, στον προσδιορισμό των απολύτων τιμών των παραγομένων εμπορευμάτων, και, σύμφωνα με ό,τι γνωρίζουμε, το ζήτημα της μετατροπής των σε «εγχρήματα» παραμένει, επί της ουσίας, ανοικτό (λάβε υπόψη τα Asproumourgos, 1991, Kurz and Salvadori, 1995, σσ. 481-3 και 490-1). Επίσης, τόσο αυτά όσο και τα μεσοχρόνιας περιόδου νεορικαρδιανά υποδείγματα, δείχνουν ότι τα συμπεράσματα που αντλούνται μέσω «συναθροιστικών» υποδειγμάτων δεν μπορούν, στη γενική περίπτωση, να γίνουν δεκτά (βλ. Metcalfe and Steedman, 1981, Mariolis, 2005, 2006A, 2006B, Μαριόλης, 2005A).

⁸⁰ Έτσι, εάν θέλουμε να είμαστε ακριβείς, οφείλουμε να αντικαταστήσουμε τον όρο «Καθαρή Θεωρία Διεθνούς Εμπορίου» με τον όρο «Θεωρία Εξωτερικού Εμπορίου». Διότι πρόκειται για μία θεωρία στο εσωτερικό της οποίας δεν υφίσταται (δεν έχει συγκροτηθεί) η έννοια «έθνους» και η οποία διερευνά την ανάπτυξη ανταλλακτικών σχέσεων μεταξύ σχετικά ανεξάρτητων παραγωγών, οι οποίοι δεν χαρακτηρίζονται από ένα ενιαίο ονομαστικό ωρομίσθιο και ένα ενιαίο ποσοστό κέρδους (βλ. *Θεώρημα 11*) και των οποίων, συνεπώς, τα ατομικά κεφάλαια δεν δύνανται να θεωρηθούν ως ομοιογενή μέρη ενός συνολικού, κοινωνικού, κεφαλαίου. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο ότι ο Marx (βλ. πρόλογος στην *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*) σχεδίαζε να πραγματευθεί πρώτα το ζήτημα του κράτους και στη συνέχεια αυτό του διεθνούς εμπορίου και της διεθνούς αγοράς. Είναι, επίσης, παραδειγματικό ότι στο «Κεφάλαιο» - ακριβώς επειδή δεν έχει ακόμα θέσει ρητά το ζήτημα του κράτους - δεν αναπτύσσει καμία ιδιαίτερη θεωρία περί διεθνών οικονομικών σχέσεων και ότι λαμβάνει υπόψη το εξωτερικό εμπόριο μόνον στα πλαίσια της διαδικασίας επισώρευσης του κεφαλαίου, και ιδίως (όπως κατ' αρχάς και ο

όμως, της «εθνικής συγκρότησης του κεφαλαίου» (και άρα του γεγονότος ότι ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής είναι εγγενώς αντιφατικός), οι προσδιοριζόμενες από τη θεωρία του Εξωτερικού Εμπορίου νομοτέλειες δεν αντιστοιχούν αμφιμονοσήμαντα σ' αυτές που όντως συστήνουν την πραγματική διεθνή αγορά ή, ισοδύναμα, επιβάλλονται διαμεσολαβημένα και αντιφατικά. Επομένως, και προκειμένου το αντικείμενο «διεθνές σύστημα» να μετατραπεί σε μία προς κατανόηση (και τελικά, κατανοημένη) ολότητα, η θεωρία του εξωτερικού εμπορίου πρέπει κατ' ανάγκην να συμπληρώνεται με μία γενική θεωρία ερμηνείας και διερεύνησης των αντιφατικών τρόπων ύπαρξης και επιβολής αυτών των νομοτελειών. Θεωρία, στην οποία εκ των πραγμάτων ενέχεται, τουλάχιστον, η κριτική εφαρμογή και ανάπτυξη των πορισμάτων της μικροοικονομικής, της μακροοικονομικής, της θεωρίας της οικονομικής πολιτικής, της γενικής θεωρίας των συστημάτων και της πολιτικής θεωρίας.

18. Σε συμφωνία με τις ίδιες τις αρχές της, τις αρχές του λογικού εμπειρισμού, η κυρίαρχη θεωρία στοχεύει στην απόδοση μίας κατά το μέγιστο δυνατό πιστής αντανάκλασης του αντικειμένου της. Δεν αστοχεί, όμως, επειδή παραβιάζει τις αρχές της. Το εντελώς αντίθετο, σε τελική ανάλυση, συμβαίνει: εκκινώντας από τα ά-τομα «εθνικές οικονομίες», συλλαμβάνει και συνθέτει επιστημονικά το αντικείμενο «διεθνές σύστημα» όπως ακριβώς αυτό παρουσιάζεται στην άμεση εμπειρία (βλ. §1 του παρόντος). Το πρόβλημα, ωστόσο, τίθεται επειδή το «διεθνές σύστημα» παρουσιάζεται άμεσα-εμπειρικά ως κάτι που αυτό το ίδιο δεν είναι (δηλ. ως συγκροτούμενο από σχετικά ανεξάρτητες εθνικές οικονομίες, οι οποίες επιδιώκουν κατ' αρχήν τη μεγιστοποίηση του οφέλους τους) ή, ισοδύναμα, δεν παρουσιάζεται ως αυτό που όντως είναι. Επομένως, για να κατανοηθεί επιστημονικά το αντικείμενο πρέπει να αναχθεί, μέσω μιας αφαιρετικής διαδικασίας, στην ουσία του, εν συνεχεία να ανασυγκροτηθεί βαθμιαία, έτσι που η νοητική μορφή του να αντιστοιχεί με όλο και περισσότερη πληρότητα στην πραγματική του μορφή, και, τέλος, να αναπαρασταθεί ως αυτό που όντως είναι και να διερευνηθεί. Αυτή ακριβώς είναι η δουλειά μίας Κριτικής Θεωρίας, θεωρίας που εκκινεί με την επίγνωση ότι η επιφάνεια ενός αντικειμένου δύναται να αποτελεί μία «αντεστραμμένη» εικόνα του είναι του (εικόνα η οποία δεν πρέπει, λοιπόν, να αναπαραχθεί προτού ελεγχθεί κριτικά), ενώ το γεγονός ότι, μία τέτοια θεωρία, εν τέλει χρησιμοποιεί (αναδιαρθρώνοντάς το, ταυτοχρόνως) και αυτό το ίδιο το πλέον εκλεπτυσμένο υλικό της κυρίαρχης, αντανάκλαστικής, θεωρίας αποτελεί (θα αποτελέσει) τη διακήρυξη της α-λήθειας της.

Ricardo) ως μία από τις «αιτίες που αντιδρούν» στην «πτωτική τάση του γενικού ποσοστού κέρδους» (βλ. και την υποσημείωση 9 του παρόντος).

Αναφορές

- Abraham-Frois, G., 1991, *Dynamique Economique*, Paris, Dalloz.
- Abraham-Frois, G. et Berrebi, E., 1995, *Instabilité, Cycles, Chaos*, Paris, Economica.
- Aspromourgos, T., 1991, Inflation in a Sraffa-Keynes Framework, *Economies et Sociétés*, 25.
- Βαΐτσος, Κ. και Μητσός, Α. (επιμ.), 1982, *Διεθνής Οικονομική*, Αθήνα, Πελεκάνος.
- Βουγιουκλάκης, Π. και Μαριόλης, Θ., 1992, Ο Προσδιορισμός των Τιμών και η Σχέση Ονομαστικού Ωρομισθίου - Ποσοστού Κέρδους στα Γραμμικά Συστήματα Παραγωγής, *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 10.
- Busch, K., 1983, Η Συζήτηση στην Ο.Δ. Γερμανίας για την Παγκόσμια Αγορά, *Θέσεις*, τ. 5
- Busch, K., 1986, *Η Κρίση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, Αθήνα, Ερατώ.
- Busch, K., 1992, *Η Ευρώπη μετά το 1992. Οικονομικές, Οικολογικές και Κοινωνικές Προοπτικές της Ενιαίας Εσωτερικής Αγοράς*, Αθήνα, Κριτική.
- Brahmanand, P.R., 1964, Economics: The Sraffa Revolution-III, Switches, Money, Income and Trade, *Indian Economic Journal*, 11.
- Brewer, A., 1985, Trade with Fixed Real Wages and Mobile Capital, *Journal of International Economics*, 18.
- Caves, R.E., Frankel, J.A. and Jones, R.W., 1992, *Διεθνές Εμπόριο και Πληρωμές*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Chacholiades, M., 1978, *International Trade Theory and Policy*, Singapore, Mc Graw-Hill.
- Chacholiades, M., 1990, *Μικροοικονομική II*, Αθήνα, Κριτική.
- Chipman, J.S., 1987, International Trade, pp. 922-55 in: Eatwell J., Milgate M., and Newman P. (eds), *The New Palgrave. A Dictionary of Economics*, vol. 2, London, Macmillan.
- Dornbusch, R., Fischer, S. and Samuelson, P., 1977, Comparative Advantage, Trade and Payments in a Ricardian Model with a Continuum of Goods, *American Economic Review*, 67.
- Εμμανουήλ, Α., [1969] 1980, *Η Άνιση Ανταλλαγή*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Ενγκελς, Φ., [1888] 2000, Πρόλογος στο έργο του Κ. Μαρξ «Για το ζήτημα του Ελευθέρου Εμπορίου», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, 4.
- Erdilek, A. and Schive, C., 1976, Can Trade be Harmful for a Growing Capitalist Economy, *Kyklos*, 29.
- Θεοχάρης, Ρ., 1983, *Ιστορία της Οικονομικής Αναλύσεως*, τόμος Α, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Garegnani, P., 1970, Heterogeneous Capital, the Production Function and the Theory of Distribution, *Review of Economics Studies*, 37.
- Gram, H.N., 1976, Two-Sector Models in the Theory of Capital and Growth, *American Economic Review*, 66.
- Harcourt, G., 1972, *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital*, New York, Cambridge University Press.
- Jones, R.W., 1965, The Structure of Simple General Equilibrium Models, *Journal of Political Economy*, 73.
- Kébabdjian, G., 1991, *Les Modèles Théoriques de la Macroéconomie*, Paris, Dunod.
- King, R.G. and Rebelo, S., 1990, Public Policy and Economic Growth: Developing Neoclassical Implications, *Journal of Political Economy*, 98.
- Krugman, P., 1979, Increasing Returns, Monopolistic Competition and International Trade, *Journal of International Economics*, 9.
- Krugman, P., 1980, Scale Economies, Product Differentiation and the Pattern of Trade, *American Economic Review*, 70.
- Krugman, P., 1995, *Η Εποχή των Μειωμένων Προσδοκιών*, Αθήνα, Πόλις.
- Krugman, P., 2000, *Διεθνισμός για Ευρεία Κατανάλωση*, Αθήνα, Πόλις.

- Krugman, P. and Obstfeld, M., 1995, *Διεθνής Οικονομική*, Τόμος Α, Αθήνα, Κριτική.
- Krugman, P. and Obstfeld, M., 1995Α, *Διεθνής Οικονομική*, Τόμος Β, Αθήνα, Κριτική.
- Kurz, H.D. and Salvadori, P., 1995, *Theory of Production*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Kurz, H.D. and Salvadori, N., (eds), 1998, *Understanding 'Classical' Economics*, New York, Routledge.
- Mainwaring, L., 1974, *A Neo-Ricardian Analysis of Trade*, Thesis, University of Manchester.
- Mainwaring, L., 1976, The Correction of the Neo-Ricardian Trade Losses, *Economia Internazionale*, 29.
- Mainwaring, L., 1991, *Dynamics of Uneven Development*, Aldeshot, Edward Elgar.
- Μαριόλης, Θ., 1993, *Η Νεοοικονομική Θεωρία του Εξωτερικού Εμπορίου. Κριτική Προσέγγιση*, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Μαριόλης, Θ., 1995, Σχετικά με το Ρόλο των Μη Βασικών και των Μη Αναπαραγωγικών Εμπορευμάτων στα Νεοοικονομικά Υποδείγματα Εξωτερικού Εμπορίου, *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 15.
- Μαριόλης, Θ., 1995Α, Σχετικά με το Θεώρημα των Stolper-Samuelson σε Υποδείγματα με Ετερογενές Κεφάλαιο, *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 17.
- Μαριόλης, Θ., 1997, Σχετικά με το Θεώρημα των Stolper-Samuelson σε Υποδείγματα με Ετερογενές Κεφάλαιο: *Addendum*, *Πολιτική Οικονομία*, 1.
- Μαριόλης, Θ., 1998, Σχετικά με το λεγόμενο Ζήτημα του Μετασχηματισμού των Αξιών σε Τιμές, *Political Economy. Review of Political Economy and Social Sciences*, 3.
- Μαριόλης, Θ., 1999, Αυταπάτες σχετικά με τα «Τριάντα Ένδοξα» χρόνια του Καπιταλισμού: Η ενδεικτική περίπτωση Καστοριάδη, σσ. 87-116 in: Μαριόλης, Θ. και Σταμάτης, Γ., 1999, *Ο.Ν.Ε. και Νεοφιλελεύθερη Πολιτική*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Μαριόλης, Θ., 1999Α, Το Ασήμαντον και το Εσφαλμένον του λεγόμενου Θεμελιώδους Μαρξικού Θεωρήματος: Θετική (Μη Θετική) Υπεραξία με Μη Θετικά (Θετικά) Κέρδη, *Τετράδια Εργασίας Παντείου Πανεπιστημίου*, αρ. 30 (και *Political Economy. Review of Political Economy and Social Sciences*, 7 (2000)).
- Μαριόλης, Θ., 1999Β, Σχετικά με ορισμένες Θεωρητικές Αντιλήψεις για το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα, σσ. 59-85 in: Μαριόλης και Σταμάτης, 1999.
- Μαριόλης, Θ., 1999Γ, Ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση, σσ. 233-53 in: Μαριόλης και Σταμάτης, 1999.
- Μαριόλης, Θ., 2000, Μεταφορά Υπεραξίας και Διεθνής Καταμερισμός Εργασίας, σσ. 41-57 in: Μαριόλης, Θ. και Σταμάτης, Γ., 2000, *Η Εντός ΟΝΕ Εποχή*, Αθήνα, Στάχυ.
- Μαριόλης, Θ., 2001, *Το Σύστημα του Walras και η Μαγική Εικόνα της Νέας Οικονομίας*, Αθήνα, Μαρξιστικός Όμιλος Οικονομικών και Κοινωνικών Μελετών: Ρωγή.
- Μαριόλης, Θ., 2002, Η Ορθή Προσέγγιση-Λύση και η λεγόμενη «Νέα Προσέγγιση-Λύση» του Προβλήματος του Μετασχηματισμού των Αξιών σε Τιμές, *Political Economy. Review of Political Economy and Social Sciences*, 10.
- Μαριόλης, Θ., 2005, Κέρδη, Αξίες και Υπεραξίες σε Ανοικτές Οικονομίες, *Mimeo*, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Μαριόλης, Θ., 2005Α, Κατανομή και Επισώρευση Κεφαλαίου σε μία Ανοικτή Οικονομία: Ένα Μετα-Κεϋνσιανό Πολυτομεακό Υπόδειγμα, σσ. 683-705 in: *Μελέτες προς Τιμήν του Καθηγητού Θεόδωρου Α. Σκούντζου*, τόμος 2, Πειραιάς, Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

- Μαριόλης, Θ., 2006, *Εισαγωγή στη Θεωρία των Ενδογενών Οικονομικών Διακυμάνσεων. Γραμμικοί και Μη Γραμμικοί Οικονομικοί Ταλαντωτές*, Αθήνα, Τυπωθήτω.
- Μαριόλης, Θ., 2009, Παγκοσμιοποίηση, διεθνές εμπόριο, και οικονομική πολιτική, σσ. 679-722 in: Σιούσιουρας, Π. και Χαζάκης, Κ. (εκδ.), *Παγκοσμιοποίηση. Ευρωπαϊκή Ένωση & Ελλάδα: Πολιτικές και Οικονομικές Όψεις*, Αθήνα, Ποιότητα.
- Μαριόλης, Θ., 2010, *Δοκίμια στη Λογική Ιστορία της Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα, Matura.
- Mariolis, T., 1999, A Basic Difference between the Orthodox and the Marxian investigation of the Falling Rate of Profit, *Political Economy. Review of Political Economy and Social Sciences*, 4.
- Mariolis, T., 1999, The so-called Problem of Transforming Values into Prices, *Political Economy. Review of Political Economy and Social Sciences*, 5.
- Mariolis, T., 2000, On the Role of Non-Basic and Non-Reproductive Commodities in Neo-Ricardian Models, *Indian Economic Journal*, 47.
- Mariolis, T., 2001, The Division of Labour in EMU: Absolute versus Comparative Advantage, *European Research Studies*, 3.
- Mariolis, T., 2004, Pure Joint Production and International Trade: A note, *Cambridge Journal of Economics*, 28.
- Mariolis, T., 2004A, A Sraffian Approach to the Stolper-Samuelson Theorem, *Asian-African Journal of Economics and Econometrics*, 4.
- Mariolis, T., 2005, A Neo-Ricardian Critique of the Traditional Static Theory of Trade, Customs Unions and Common Markets, pp. 127-52, in: V.B. Jugale (ed.), *World Trade Organisation and Indian Economic Reforms*, vol.1, Delhi, Serials Publications
- Mariolis, T., 2005A, Endogenous Growth and Ambiguous Steady-State Gains from Free Trade, *Indian Development Review. An International Journal of Development Economics*, 3.
- Mariolis, T., 2006, Heterogeneous Capital Goods and the Harrod- Balassa-Samuelson Effect, *Metroeconomica*, 59 (2008), pp. 238-248.
- Mariolis, T., 2006A, Distribution and Growth in a Multi-Sector Open Economy with Excess Capacity, *International Economics/Economia Internazionale*, 59, pp. 51-61.
- Mariolis, T., 2006B, Pure Joint Production, Income Distribution, Employment and the Exchange Rate, Mimeo, Panteion University (δημοσιεύθηκε στο: *Metroeconomica*, 59 (2008), pp. 656-665).
- Marx, K., 1848, Λόγος πάνω στο Ζήτημα της Ελευθερίας του Εμπορίου, σσ. 188-204 in: Μαρξ, Κ., χ.χ., *Η Αθλιότητα της Φιλοσοφίας*, Αθήνα, Αναγνωστίδης.
- Μαρξ, Κ., 1978, *Το Κεφάλαιο*, Τόμος Τρίτος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Metcalfe, J.S. and Steedman, I., 1981, Some Long-Run Theory of Employment, Income Distribution and the Exchange Rate, *The Manchester School*, 49.
- Mill, J.S., 1844, *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, London, London School of Economics
- Mill, J.S., 1848, *Principles of Political Economy with Some of Their Application to Social Philosophy*, edited by J.M. Robson.
- Montet, C., 1977, Une Analyse Neo-Ricardienne des Gains de l'Echange Internationale, *Cahiers de l'I.S.M.E.A.*, 34.
- Μπένος, Θ., 1974, *Εισαγωγή εις την Γενικήν Οικονομικήν Ισορροπίαν*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Obstfeld M. and Rogoff K., 1998, *Foundations of International Macroeconomics*, Cambridge, MIT Press.
- Okishio, N., 1961, Technical Changes and the Rate of Profit, *Kobe University Economic Review*, 7.
- Okishio, N., 1972, A Formal Proof of Marx's Two Theorems, *Kobe University Economic Review*, 18.

- Okishio, N., 1987, Constant and Variable Capital, pp. 581-4 in: Eatwell J., Milgate M., and Newman P. (eds), *The New Palgrave. A Dictionary of Economics*, vol. 1, London, Macmillan.
- Okishio, N., 2001, Competition and Production Prices, *Cambridge Journal of Economics*, 25.
- Parrinello, S., 1970, Introduzione ad una Teoria Neoricardiana del Commercio Internazionale, *Studi Economici*, 25.
- Parrinello, S., 2006, National Competitiveness and Absolute Advantage in a Global Economy, Working Paper No. 95, University of Rome 'La Sapienza'.
- Pasinetti, L., 1960, A Mathematical Formulation of the Ricardian System, *Review of Economic Studies*, 27.
- Pasinetti, L., 1991, Παραδόσεις Θεωρίας της Παραγωγής, Αθήνα, Κριτική.
- Patibandla, M., 1994, New Theories of International Trade: A Survey of Literature, *Indian Economic Journal*, 41.
- Ravix, J.T., 1979, Note sur la Théorie Ricardienne du Commerce International, *Cahiers d'Economie Politique*, 5.
- Rebelo, S., 1991, Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth, *Journal of Political Economy*, 99.
- Ρικάρντο, 1938, Αρχαί Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας, Αθήνα, Γκοβόστης.
- Ros, J., 1990, Trade, Growth and the Pattern of Specialization, pp. 478-93 in: Bharadwaj, K. and Schefold, B. (eds), *Essays on Piero Sraffa: Critical Perspectives on the Revival of Classical Theory*, London, Unwin Hyman.
- Schmidt, C., 1975, Note pour une Interprétation Critique de l'Analyse Ricardienne des Coûts Comparatifs, *Revue d'Economie Politique*, 85.
- Silbeberg, E., 1990, *The Structure of Economics. A Mathematical Analysis*, Singapore, Mc Graw Hill.
- Simpson, D., 1975, *General Equilibrium Analysis*, Oxford, Basil Blackwell.
- Sraffa, P., 1926, The Laws of Returns under Competitive Conditions, *Economic Journal*, 36.
- Sraffa, P., [1960] 1985, Παραγωγή Εμπορευμάτων μέσω Εμπορευμάτων. Προλόγιο στην Κριτική της Οικονομικής Θεωρίας, Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα Θέματα.
- Steedman, I., 1977, *Marx after Sraffa*, London, New Left Books.
- Steedman, I., [1979] 1993, Διεθνές Εμπόριο, Αθήνα, Κριτική.
- Steedman, I., (ed), 1979, *Fundamental Issues in Trade Theory*, London, Macmillan.
- Steedman, I., 1982, Joint Production and Wage-Rent Frontier, *Economic Journal*, 92.
- Steedman I., 1985, Joint Production and Technical Progress, *Political Economy. Studies in the Surplus Approach*, 1.
- Steedman, I., 1987, Foreign Trade, pp. 406-11 in: Eatwell J., Milgate M., and Newman P. (eds), *The New Palgrave. A Dictionary of Economics*, vol. 2, London, Macmillan.
- Steedman, I., 1991, The Irrelevance of Marxian Values, pp. 205-21 in: G.A. Caravale (ed.), *Marx and Modern Economic Analysis*, Vol. 1, Aldershot, Edward Elgar.
- Steedman, I., 1999, Production of Commodities by means of Commodities and the Open Economy, *Metroeconomica*, 50.
- Steedman, I., 2002, Marx after Sraffa and the Open Economy (Some Notes), Mimeo (δημοσιεύθηκε στο: *Bulletin of Political Economy*, 2 (2008), pp. 165-174).
- Steedman, I. and Metcalfe, J.S., 1981, On Duality and Basic Commodities in an Open Economy, *Australian Economic Papers*, 20.